

TIDSSKRIFTET POLITIK

NUMMER 1 : ÅRGANG 17 : 2014

► **TEMA: VIDEN, MEDIER OG YTRINGSFRIHED I ET LIBERALT DEMOKRATI**

- 3 Introduktion: Meningsdannelse og demokratiske beslutninger
Klemens Kappel og Sune Lægaard
- 6 Det demokratiske argument for absolut ytringsfrihed
Sune Lægaard
- 15 Sandheden og den usynlige hånd
Klemens Kappel
- 23 Statslig neutralitet og uenighed om kendsgerninger
Morten Ebbe Juul Nielsen og Martin Marchman Andersen
- 31 Hykleriske Politikere, Demokrati og Mediedagsordenen
Kasper Lippert-Rasmussen

► **ARTIKLER**

- 39 VK-æraens departementschefer – troldmændene fra Oz
Peter Heyn Nielsen
- 49 The Nature of the State of Nature: Hobbes, Sovereignty and Biopolitics
Benjamin Ask Popp-Madsen
- 57 Formandens tale ved det 45. årsmøde for Dansk Selskab for Statskundskab
Kasper Møller Hansen

▷ **BØGER**

- 60 Boganmeldelser

ABSTRACTS

- 68 Abstracts

ANSVARSHAVENDE REDAKTØR

Lektor, ph.d. Christian F. Rostbøll,
Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet

REDAKTION

- Cand.scient. pol., Tobias Beck
- Ph.d.-stipendiat Signe Blaabjerg Christoffersen, Institut for Statskundskab, KU
- Ph.d.-stipendiat Hans Boas Dabelsteen, Institut for Statskundskab, KU
- Post.doc. Ulrik Pram Gad, Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU
- Adjunkt, ph.d. Caroline Grøn, Center for Europæisk Politik, KU
- Cand.scient. pol., Simon Gravers Jacobsen, fuldmægtig i Finansministeriet
- Stud.scient.pol., forskningsassistent, Kristoffer Kjærgaard Christensen, Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU
- Lektor, ph.d. Tore Vincents Olsen, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet
- Post.doc. Julie Hassing Nielsen, Institut for Statskundskab, KU
- Lektor, ph.d. Jeppe Strandsbjerg, Department of Business and Politics, CBS

REDAKTØR FOR BOGANMELDELSER

Stud.scient.pol., forskningsassistent
Kristoffer Kjærgaard Christensen,
Center for Avanceret Sikkerhedsteori, KU,
Politik@ifs.ku.dk

PRODUKTION, ADMINISTRATION OG DISTRIBUTION

Jurist- og Økonomforbundets Forlag
Gothersgade 137
1123 København K
Telefon 3913 5500
Telefax 3913 5555
e-mail: forlag@djoef.dk
www.djoef-forlag.dk

FORMÅL

POLITIK er et tværfagligt samfundsvidenskabeligt tidsskrift, der bringer artikler om politik ud fra mangfoldige akademiske perspektiver.

Redaktionen lægger vægt på *faglighed* sikret gennem anonym refereebedømmelse, *formidling*, som gør POLITIK tilgængelig uden for universitetets mure, og endelig *politisk relevans*.

Tidsskriftet Politik er en videreførelse af Politologiske Studier.

TRYK

Toptryk grafisk, Gråsten
© 2013 POLITIK og forfatterne.
ISSN 1604 – 0058

ABONNEMENT

Almindeligt abonnement (4 numre)..... 400 kr.
Institutioner..... 600 kr.
Studerende..... 200 kr.
Priserne er inkl. moms; ekskl. forsendelse.
For abonnement, skriv til forlag@djoef.dk, og angiv navn og adresse.
Herefter kommer POLITIK med posten til dig.

REDAKTION

Tidsskriftet Politik
Christian F. Rostbøll
Institut for Statskundskab
Øster Farimagsgade 5, Postboks 2099
1014 København K
cr@ifs.ku.dk
35323428
Bøger til anmeldelse sendes til samme
adresse, att. Kristoffer Kjærgaard Christensen

Introduktion: Meningsdannelse og demokratiske beslutninger

Diktaturer og traditionalistiske samfund lader statslige eller religiøse institutioner have stor indflydelse på meningsdannelsen. Et liberalt demokrati er baseret på et ideal om en på en helt anden måde fri meningsdannelse. Det er en selvstændig værdi for mennesker på egen hånd at danne et verdenssyn, en holdning til centrale spørgsmål i tilværelsen. Og det er afgørende for demokratiske beslutninger, at de baseres på disse holdninger på en måde, der afspejler lighed og respekt for alle borgere. Processerne, der ligger bag individers meningsdannelse, er afgørende for demokratiet, for kvaliteten og legitimiteten af beslutningerne. Liberale demokratier har derfor en række regler, institutioner og praksisser, hvis formål det er at fremme og beskytte den fri meningsdannelse, men også at højne kvaliteten af resultatet. Der er institutioner som den fri presse og forsknings- og uddannelsesinstitutioner, hvis rolle det blandt andet er at forbedre kvaliteten af de synspunkter, der vinder fremme. Der er regler og love, som forbyder eller pålægger aktører bestemte former for ytringer. Endelig er der uformelle normer for debatadfærd, f.eks. normer for saglighed, relevans, åbenhed, som vi i et eller andet omfang føler os underlagt i den fælles samtale.

Det overordnede spørgsmål i dette nummer er, hvordan det liberale demokratis rammer for meningsdannelse forholder sig til demokratiets grundideer. Hvordan bør regler, institutioner og praksisser, der regulerer meningsdannelse, være indrettet i et liberalt demokrati? Dette dækker over mange dybe spørgsmål i politisk teori og social epistemologi, og vi kan naturligvis kun dække nogle få.

Sune Lægaard kritiserer i sin artikel Ronald Dworkins legitimitetsargument for ytringsfrihed. Dworkins centrale ide er, at demokratiske beslutninger ikke kan være legitime, med mindre alle har haft muligheden for at sige deres mening om dem. Men det betyder, at uden absolut ytringsfrihed er demokratiske beslutninger ikke legitime, uanset hvor rigtige de i øvrigt måtte tage sig ud. Artiklen kritiserer dette argument for at være for vidtgående – og hermed lægger artiklen op til diskussionerne i de efterfølgende artikler, der alle diskuterer forskellige

mulige krav til offentlig meningsdannelse, som Dworkins argument ville udelukke som illegitime.

Klemens Kappel analyserer en anden forestilling om gavnlige effekter af en meget udstrakt frihed til at ytre sig, nemlig ideen om *laissez-faire* anvendt på offentlig debat. I en fri og åben meningsudveksling vinder sandheden i det lange løb, og vi bør derfor ikke have statslig censur eller statslig interventioner til at stimulere meningsdannelsen, ligesom vi også skal afvise snærende sociale normer for debat. Artiklen søger at vise, at *laissez-faire*-ideen er alt for optimistisk; de sandhedsfremmende effekter af fri debat er helt afhængige af, at tilstrækkeligt mange aktører overholder normer for debatadfærd, dvs. normer om saglighed og relevans, normer om åbenhed overfor andre synspunkter, og normer for anstændighed og konduite i debatter.

Morten E.J. Nielsen og Martin Marchmann diskuterer et negligeret problem i politisk teori. Når der generelt ikke er begrænsninger i meningsdannelse, så bliver en flerhed af uforenlige synspunkter dagens orden. Det gælder de moralske værdier, vi tilslutter os, men det gælder også for vores holdninger til faktuelle (ikke-normative) spørgsmål. Det rejser et generelt spørgsmål, nemlig hvordan beslutninger og generelle politikker skal respektere en flerhed af forskellige opfattelser af faktuelle forhold. I en version er spørgsmålet, om staten bør være neutral mellem forskellige opfattelser af faktuelle forhold på samme måde, som staten i følge mange politiske teoretikere bør være neutral mellem forskellige (rimelige) opfattelser af det gode. Kun derved kan staten vise sin ligelige respekt for alle borgere.

Endelig dissekerer Kasper Lippert-Rasmussen, hvordan anklager om hykleri fungerer i den mediebarne politiske debat. Han argumenterer for, at disse (almindelige) anklager udgør en anti-egalitær strukturel magtfaktor. Det er nemlig i særlig grad egalitær indstillede debattører, der er udsat for anklager om hykleri; ikke fordi de er mere anløbne end andre, men fordi de offentligt forsvarer synspunkter, der er mere krævende at efterleve.

Bidragene til temanummeret er reviderede versioner af præsentationer ved en konference afholdt d. 13-14.

september 2012 på Københavns Universitet som markeringen af afslutningen af et flerårigt forskningsprojekt finansieret af Velux Fonden, og fonden skal hermed takkes varmt for sin støtte.

Uden for tema bringer dette nummer af POLITIK tre artikler. Peter Heyn Nielsen har studeret departementscheferne under VK-regeringer og giver en karakteristik af dem i historisk perspektiv. Hans analyse viser, at mens departementscheferne før hen var specialister, er de i perioden 2001-2011 i højere grad blevet generalister. Benjamin Ask Popp Madsen diskuterer i sin artikel det såkaldt biopolitiske spørgsmål inden for politisk teori,

et spørgsmål, som har rødder i Michel Foucaults skrifter. Igennem en analyse af Thomas Hobbes viser artiklen et skifte fra et suverænitetssparadigme til en biopolitisk opfattelse af mennesket. Endelig bringer vi Kasper Møllers Hansens formandstale fra det 45. årsmøde for Dansk Selskab for Statskundskab. Talen fokuserer på de mange nye uddannelser og meroptaget inden for de danske statskundskabsmiljøer.

Klemens Kappel og Sune Lægaard
Temaredeaktører

▶ **TEMA**

Det demokratiske argument for absolut ytringsfrihed

Sune Lægaard

Afdeling for filosofi og videnskabsteori, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitet

Artiklen diskuterer den påstand, at absolut ytringsfrihed er en nødvendig forudsætning for demokratisk legitimitet, med udgangspunkt i en rekonstruktion af et argument fremsat af Ronald Dworkin. Spørgsmålet er, hvorfor ytringsfrihed skulle være en forudsætning for demokratisk legitimitet, og hvorfor den skal være så vidtgående, at vi bør afskaffe begrænsninger af ytringsfriheden, som f.eks. § 266 b. Artiklen redegør for begreberne om legitimitet og demokrati, analyserer legitimitetsargumentet for ytringsfrihed, og diskuterer en række problemer med det.

Introduktion

Det er almindeligt at forbinde demokrati og ytringsfrihed – ytringsfriheden siges ofte at være en forudsætning for reelt demokrati. Men hvad er sammenhængen nærmere bestemt, og hvor omfattende en ytringsfrihed kræver demokrati i givet fald? Svaret på dette spørgsmål afhænger selvfølgelig af, hvad man nærmere bestemt forstår ved henholdsvis ‘demokrati’ og ‘ytringsfrihed’. Jeg vil i det følgende diskutere et bestemt bud på, hvad sammenhængen er mellem demokrati og ytringsfrihed. Dette bud er interessant, fordi det hævder, at der findes en endda overordentlig stærk forbindelse mellem demokrati og ytringsfrihed. Påstanden er, at en ikke mindre end *absolut* ytringsfrihed er en *nødvendig* forudsætning for demokratisk legitimitet.

Denne meget stærke påstand er filosofisk interessant, fordi den er baseret på et relativt simpelt argument. Den er endda fremsat af fremtrædende politiske filosoffer, der normalt er værd at tage seriøst. Rent politisk er dette interessant, fordi vi hermed får et sagligt og teoretisk grundlag for at tage udsagn om ‘absolut ytringsfrihed’ i den almindelige politiske debat alvorligt.

Sådanne udsagn blev pludselig populære i kølvandet på sagen om Muhammedtegningerne, hvor ytringsfriheden blev ophævet til en ‘dansk værdi’. Men som mange har påpeget, er ytringsfriheden i Danmark jo langt fra absolut; Grundlovens højt besungne § 77 er faktisk en ret beskeden bestemmelse, der udelukkende forbyder forhåndscensur. Den sikrer kun den ‘formelle ytringsfrihed’, ikke den ‘materielle ytringsfrihed’, dvs. at man som borger ikke efterfølgende kan straffes for sine ytringer. Ifølge § 77 kan Folketinget vedtage love, der kriminaliserer ytringer, hvilket Folketinget har gjort ofte. Ud over de mere velkendte og omdiskuterede begrænsninger som fx straffelovens § 266 b, den såkaldte ‘racismeparagraf’, findes der en mængde begrænsninger af ytringsfriheden i forbindelse med privatlivets fred, ophavsret, statshemmeligheder, markedsføring, tavshedspligt osv.

Påkaldelserne af absolut ytringsfrihed efter sagen om Muhammed tegningerne kan derfor anses som en hyklerisk form for dobbeltmoral; der er her øjensynlig tale om, at visse politikere og debattører selektivt appellerer til absolut ytringsfrihed, når den kan bruges mod muslimer, selv om ytringsfriheden ellers langt fra er ubegrænset.

Det er her, det demokratiske argument for absolut ytringsfrihed bliver interessant. Ligegyldigt om nogle af den absolutte ytringsfriheds bannerførere er dobbeltmoralske eller ej, har vi måske her en god grund til at anse absolut ytringsfrihed som noget, vi *burde* stræbe efter. Det er i hvert fald, hvad argumentet hævder, at vi bør, hvis vores samfund skal være demokratisk.

Argumentet er blevet fremsat af den prominente og nyligt afdøde amerikanske retsfilosof Ronald Dworkin (men findes også hos tidligere teoretikere, fx Meiklejohn 1948). Dworkin gav en formulering af argumentet i anledning af debatten om Muhammedtegningerne:

„Freedom of speech is not just a special and distinctive emblem of Western culture that might be generously abridged or qualified as a measure of respect for other cultures that reject it, the way a crescent or menorah might be added to a Christian religious display. Free speech is a condition of legitimate government. Laws and policies are not legitimate unless they have been adopted through a democratic process, and a process is not democratic if government has prevented anyone from expressing his convictions about what those laws and policies should be.“

„If weak or unpopular minorities wish to be protected from economic or legal discrimination by law—if they wish laws enacted that prohibit discrimination against them in employment, for instance—then they must be willing to tolerate whatever insults or ridicule people who oppose such legislation wish to offer to their fellow voters, because only a community that permits such insult as part of public debate may legitimately adopt such laws. If we expect bigots to accept the verdict of the majority once the majority has spoken, then we must permit them to express their bigotry in the process whose verdict we ask them to accept.“ (Dworkin 2006)

Denne formulering viser et par interessante ting: For det første er demokrati og ytringsfrihed ifølge Dworkin ikke særlige nationale værdier, men universelle værdier. Argumentet har derfor den fordel, at det ikke appellerer til en særlig ‘dansk værdi’ eller en særlig dansk form for politisk kultur, som indvandrede muslimer eller folk i andre dele af verden måske ikke forstår eller er enige i. Om Dworkin har ret i sin universalistiske påstand, kan man selvfølgelig diskutere, men det vil jeg ikke gøre her – selv hvis han ikke har, bør vi som demokrater jo tage argumentet alvorligt. Jeg vil fokusere på et andet træk ved Dworkins påstand, nemlig a) at ytringsfrihed er en *nødvendig betingelse* for *demokratisk legitimitet*, og b) at denne forbindelse kræver en så *vidtgående* ytringsfrihed, at minoriteter, med en formulering hentet fra følgeteksten til Muhammed tegningerne, må tolerere enhver hån, spot og latterliggørelse. Det betyder, at begrænsninger af ytringsfriheden, som fx § 266 b, ikke er forenelig med demokratisk legitimitet og bør afskaffes, hvis vi tager demokratiet alvorligt.

I ovennævnte citat forklarer Dworkin dog ikke, *hvorfor* ytringsfrihed er en forudsætning for demokratisk legitimitet, og det er derfor heller ikke klart, hvorfor ytringsfriheden skal være så *vidtgående*, som han efterfølgende hævder.¹ Så spørgsmålet er, hvorfor demokrati skulle kræve ytringsfrihed, og om der er tale om et godt argument? Det er disse spørgsmål, jeg vil diskutere. Jeg vil først rekonstruere argumentet, så det bliver klart, hvad der forstås ved de centrale begreber, og hvorfor der skulle være en sammenhæng. Jeg vil gøre dette med udgangspunkt i Dworkins politiske filosofi. Formålet er dog ikke at levere Dworkin-eksegese, men at forklare denne *type* argument, som man godt kan tilslutte sig, hvis man ikke er enig i andre af Dworkins synspunkter. Efterfølgende vil jeg diskutere argumentet, som står over for nogle problemer. Afsluttende reflekterer jeg over, hvad diskussionen betyder for den bredere debat om ytringsfrihed.

Det skal bemærkes, at selv de stærkeste fortalere for ytringsfriheden normalt indrømmer, at der er områder, hvor begrænsninger af ytringsfriheden er i orden. I praksis handler debatten ofte om ganske bestemte begrænsninger, fx § 266 b. Så er talen om ‘absolut’ ytringsfrihed blot en retorisk overdivelse? Diskuterer jeg her en stråmand? Jeg undersøger, hvad et bestemt *argument* er, og hvor stærkt det er, ikke hvad dets fortalere i øvrigt måtte mene. Spørgsmålet er, hvad argumentet *viser*, herunder i hvilken forstand ytringsfriheden ifølge det skal være ‘absolut’.² Dette er et vigtigt spørgsmål, for hvis argumentet viser noget, vi eller dets fortalere ikke kan acceptere, så kan vi ikke samtidig tilslutte os argumentet, når det i øvrigt passer med vores synspunkter.

Ytringsfrihed

For at forstå det demokratiske argument for ytringsfrihed må man først forstå, hvilke betydninger af ‘demokrati’ og ‘ytringsfrihed’ det tager udgangspunkt i. Da der her er tale om et argument *fra* demokrati *til* ytringsfrihed, er det vigtigste at præcisere den relevante betydning af demokrati. I hvilken forstand argumentet kræver ‘absolut’ ytringsfrihed, er derimod et spørgsmål, der må besvares ved at se på, hvad argumentet faktisk begrunder.

Ytringsfrihed omhandler i denne sammenhæng borgeres ret til frit at kunne ytre sig. Frihed skal her forstås som *negativ* frihed, dvs. som fravær af hindringer. I politiske diskussioner af ytringsfrihed er fokus først og fremmest på de hindringer, *staten* sætter op i forhold til borgerne, og som bakkes op med statens monopol på magtudøvelse (Dworkin 2011, 329, 365). Her forstås ytringsfriheden derfor som en borgerlig frihedsrettighed. Det vil sige, at borgerne har et *krav* over for staten, der underlægges en tilsvarende *pligt* til ikke at gribe ind i borgernes frihed.

Selv om ytringsfrihed handler om fravær af bestemte former for hindringer, er ytringsfrihed ikke desto mindre et *gradsspørgsmål*. Det er meningsfuldt at tale om ytringsfrihed, selv om der er grænser for folks ytringer – ligesom det giver mening at sige, at vi har bevægelsesfrihed, selv om der er hastighedsbegrænsninger og andre færdselsregler. For at kunne sige, at der er en *særlig* og *selvstændig* ytringsfrihed, dvs. at folks frihed til at ytre sig ikke bare er en del af en mere generel frihed, skal de have *større* frihed til at ytre sig, fx i den forstand at der skal *mere* til for at begrænse denne frihed eller straffe udøvelsen af den, end der skal til for at begrænse andre typer handlinger (Schauer 1982). Det er et separat normativt spørgsmål, *hvor omfattende* ytringsfriheden skal være, der skal besvares ud fra normative idealer eller principper. Det er et bestemt argument om dette spørgsmål, jeg undersøger i denne artikel.

Demokrati

Som bekendt betyder demokrati 'folkestyre'. Demokrati betegner altså en styreform, hvor 'folket' (hvordan det så nærmere afgrænses, hvilket jeg ser bort fra her) deltager i styret af sig selv. Deskriptivt kan man altså betegne en styreform som demokratisk, hvis der er tale om en form for kollektiv beslutningsprocedure, hvor alle medlemmer af en gruppe deltager i beslutningerne.

Meget længere kan man ikke komme uden at tilføje normative elementer til definitionen af demokrati. Det mest almindelige yderligere krav er, at alle medlemmer af folket skal deltage med *lige vægt* i beslutningsprocessen (Christiano 2008; Harrison 2005) – men dette krav kan forstås på forskellige, mere eller mindre krævende måder, der er udtryk for forskellige normative idealer om demokrati.

I forhold til diskussionen i denne artikel er det afgørende, hvilket normativt ideal om demokrati man tager udgangspunkt i. Hvis demokrati skal være (eneste) præmis i et argument for ytringsfrihed, må der være tale om en normativ opfattelse af demokrati – ellers ville argumentet jo ikke give en normativ grund til, at vi bør efterstræbe ytringsfrihed. Argumentet om, at absolut ytringsfrihed er en nødvendig forudsætning for demokratisk legitimitet, som jeg fokuserer på her, tager udgangspunkt i et bestemt ideal om *Folkestyre* (Weinstein 2009, 25; Miklosi 2014):

- (1) Folkesuveræniteten: Politisk magt er kun legitim, når den er udtryk for *Folkets vilje*.
- (2) Politisk lighed: Folket er en samling af *individer*, der alle skal stilles *lige* i forhold til bestemmelsen af, hvad Folkets vilje er.

Ifølge Dworkin er demokrati en form for kollektivt selvstyre, der realiserer en positiv frihed, hvor borgerne deltager i styret af sig selv som et fællesskab. Positiv frihed betyder, at man styrer *sig selv* (Dworkin 2011, 365). Demokrati er *Folkets* selvstyre, dvs. en form for *kollektiv* positiv frihed (Dworkin, 2011, 379, jf. Meiklejohn 1948; Schauer 1982, 36). Dette til forskel fra negativ frihed, der handler om fravær af forhindringer for eller indgreb over for folks handlinger. Det er klart, at demokrati ikke primært er et spørgsmål om borgernes negative frihed, for en demokratisk styreform vil jo også medføre begrænsninger på borgernes handlefrihed, fx hvis Folketinget vedtager love, der forbyder bestemte handlinger.

Demokrati som positiv frihed er kollektiv, da det er Folket som kollektiv, der styrer sig selv. Folkets selvstyre er ikke en aggregering af alle individernes selvbestemmelse – dette ville ikke give mening, da enhver form for kollektiv beslutning, der ikke er enstemmig, vil krænke nogens individuelle selvbestemmelse (Altman & Wellman 2009, 18-20). Så demokrati kan altså ikke forstås og begrundes alene ud fra individuel autonomi.

Idealet om demokrati som folkestyre er derimod ifølge Dworkin udtryk for en særlig forståelse af *fællesskab* ('partnership'). Demokrati er ikke bare en rent procedural ide om flertalsstyre, hvor den største gruppe får sin vilje. Dette kalder Dworkin for flertalsopfattelsen af demokrati ('majoritarian', Dworkin 2003; 2011, 383). Demokrati er derimod, at Folket som en helhed tager beslutninger, hvor borgerne er ligemænd ('partners'). At være ligemænd betyder, at borgerne søger at behandle hinanden med lige respekt ('equal concern and respect').³ Kollektive beslutninger er ifølge Dworkin udtryk for demokratisk fællesskab i den udtrækning, de gør dette (2011, 384). Så demokrati er ikke kun et spørgsmål om procedurer (fx flertalsbeslutninger), men også om *indholdet* af beslutningerne, der skal leve op til kravet om lige respekt. Det er fordi, der er tale om et delvist substantielt ideal, at demokrati ifølge Dworkin er godt i sig selv – fordi denne slags fællesskab, som kun sikres via demokrati, er et mål i sig selv.

Dworkins fællesskabsopfattelse postulerer altså, at der er en intern forbindelse mellem folkesuveræniteten (kollektiv positiv frihed) og politisk lighed (at de enkelte borgere skal behandles med lige respekt). Det er i kraft af politisk lighed, at man kan tale om et *liberalt* demokrati. At demokrati er liberalt, betyder her, at det er en måde at behandle borgerne som frie og lige på. Liberalt demokrati forstås dog også ofte sådan, at der er bestemte *grænser* for, hvad flertallet kan gøre imod mindretallet – altså at der er mindretalsbeskyttelse i form af individuelle rettigheder, der fx er knæsat i forfatningen og dermed ikke umiddelbart kan ændres af et lovgivningsmæssigt flertal. Ifølge

Dworkins demokratiopfattelse er det liberale element ikke en udefrakommende begrænsning af demokratiet, men et iboende aspekt af det.⁴ Det argument, jeg undersøger her, er et eksempel på dette: Borgernes ytringsfrihed bør beskyttes mod flertallets beslutninger. Men pointen er, at denne liberale ret til ytringsfrihed ifølge argumentet følger af selve idealet om demokrati.

Dworkins substantielle krav om lige respekt kan selvfølgelig diskuteres – hvilket jeg dog ikke har plads til at gøre her. Det er heller ikke nødvendigt, da min diskussion af argumentet for ytringsfrihed ikke afhænger af, hvordan kravet præcist forstås. Her er det tilstrækkeligt at bemærke, at Dworkin forstår kravet om lige respekt som et legitimitetskrav (Dworkin 2011, 321-22, 384). Dette er grunden til, at jeg ovenfor har formuleret idealet om folkestyre som et spørgsmål om legitimitet.

Men hvis argumentet drejer sig om legitimitet, er det afgørende at afklare, hvad det betyder. Hvis begrundelsen for, at vi ikke kan have begrænsninger af ytringsfriheden som fx § 266 b får sin kraft fra hensynet til legitimitet, kan vi ikke vurdere, om vi faktisk bør afskaffe sådanne begrænsninger, hvis det ikke er klart, hvad legitimitet er, og hvorfor det er vigtigt.

Legitimitet

Demokratisk legitimitet er en bestemt form for politisk legitimitet. Legitimitet kan forstås deskriptivt, fx som den sociologiske betegnelse for folks tro på, at institutioner er acceptable. Men da fokus her er på et argument ud fra et normativt ideal om demokrati, er den relevante forståelse af legitimitet en *normativ* egenskab, som institutioner kan have eller mangle uafhængigt af, hvad folk tror (Peter 2010).

Politisk legitimitet angår legitimiteten af politiske institutioner, fx staten. Politiske institutioner som staten regulerer menneskers liv ved at udøve politisk magt over dem. Stater gør bl.a. dette ved at bruge tvang – jf. den velkendte Weberske definition af staten som en institution, der hævder monopol på legitim brug af tvang inden for et territorium (Morris 2008, 2012). Legitimitet angår spørgsmålet om politiske institutioners *ret* til at gøre dette – fx om regeringen har en 'ret til at regere'. Fordi staten udøver tvang over borgerne, er det vigtigt, at den er legitim, for tvang er i udgangspunktet et onde, der kræver en begrundelse.

At en stat er legitim, betyder i første omgang, at den har ret til at eksistere. En 'ret' kan her forstås som en blot frihed (det den amerikanske retsfilosof Wesley Hohfeld kaldte en 'liberty'), dvs. at staten ikke gør noget forkert ved at eksistere. Men det betyder normalt også, at andre har en pligt til at lade staten eksistere (Hohfeld talte her om 'claim rights'). Men at eksistere *som* en stat vil sige, at

staten opretholder et retssystem inden for et territorium, dvs. at den producerer lov (via den lovgivende magt), afgør hvordan loven skal anvendes (dømmende magt), og håndhæver loven (udøvende magt). At *være* en stat er at *udøve* disse former for politisk magt inden for territoriet. Så at have en ret til at eksistere *som* stat er også at have en ret til at *udøve* disse former for politisk magt.

Det er vigtigt at skelne mellem legitimitet i denne forstand og stærkere normative egenskaber. Ud over at have en ret til at udøve magt kan en stat også tænkes at være en politisk *autoritet* i den forstand, at borgerne også har en *pligt til at adlyde* statens love, alene fordi staten kræver det. I nogle diskussioner bruges legitimitet i en bred forstand, der også omfatter politisk autoritet (fx Dworkin 2011, 321). Men en stat kunne tænkes at være legitim uden at have politisk autoritet.⁵ Der er desuden et skel mellem, om staten er legitim, og om den er retfærdig. At have en ret til at udøve politisk magt, fx at vedtage og håndhæve bestemte love, betyder ikke nødvendigvis, at lovene er retfærdige (Quong 2011, kap. 4). Selv om Dworkin ikke altid skelner mellem legitimitet og autoritet, angår demokratiargumentet for ytringsfrihed først og fremmest retten til at udøve politisk magt. Jeg ser derfor bort fra spørgsmålene, om og hvornår stater desuden har autoritet og er retfærdige.

Argumentet om, at ytringsfrihed er en nødvendig betingelse for legitimitet, er vigtigt og leverer tungtvæjende grunde, hvis det faktisk holder stik: Påstanden er, at staten simpelthen ikke har en ret til at udøve magt, hvis den ikke sikrer ytringsfriheden. Så anklagen er ikke bare, at begrænsninger som § 266 b er dårlige eller u hensigtsmæssige love. Påstanden er heller ikke, at sådanne love er uretfærdige – for legitimitet og retfærdighed er som sagt ikke nødvendigvis det samme. Påstanden er den endnu stærkere, at en stat, der begrænser ytringsfriheden på denne måde, slet ikke har en ret til at eksistere som stat.

Argumentet

Som nævnt udfolder Dworkin ikke sit argument for, hvorfor en vidtgående ytringsfrihed er en nødvendig betingelse for demokratisk legitimitet. I de tidligere citerede passager postulerer han blot, at dette er tilfældet. Andre steder har han været lidt mere udførlig i sine formuleringer:

„It is illegitimate for governments to impose a collective or official decision on dissenting individuals, using the coercive powers of the state, unless that decision has been taken in a manner that respects each individual's status as a free and equal member of the community. People who believe in democracy think that it is fair to use the police power

to enforce the law if the law has been adopted through democratic political procedures that express the majority's will. But though majoritarian procedures may be a necessary condition of political legitimacy, they are not a sufficient condition. Fair democracy requires what we might call a democratic background: it requires, for example, that every competent adult have a vote in deciding what the majority's will is. And it requires, further, that each citizen have not just a vote but a voice: a majority decision is not fair unless everyone has had a fair opportunity to express his or her attitudes or opinions or fears or tastes or presuppositions or prejudices or ideals, not just in the hope of influencing others (though that hope is crucially important), but also just to confirm his or her standing as a responsible agent in, rather than a passive victim of, collective action. The majority has no right to impose its will on someone who is forbidden to raise a voice in protest or argument or objection before the decision is taken." (Dworkin 2009, vii, der næsten ordret gengiver formuleringer i Dworkin 1994)

Denne formulering viser, at argumentets normative kraft kommer fra kravet om at respektere alle borgere som ligemænd. Legitimitet er ifølge Dworkin knyttet til kravet om lige respekt og ikke bare flertalsdemokrati, og ytringsfrihed er nødvendig for at respektere borgernes status som ligemænd. Men det er her stadig en påstand, at ingen begrænsning af ytringsfriheden er forenelig med den krævede respekt. Dette bliver dog en smule tydeligere, når Dworkin efterfølgende eksemplificerer sit synspunkt:

„We may and must protect women and homosexuals and members of minority groups from specific and damaging consequences of sexism, intolerance, and racism. We must protect them against unfairness and inequality in employment or education or housing or the criminal process, for example, and we may adopt laws to achieve that protection. But we must not try to intervene further upstream, by forbidding any expression of the attitudes or prejudices that we think nourish such unfairness or inequality, because if we intervene too soon in the process through which collective opinion is formed, we spoil the only democratic justifi-

cation we have for insisting that everyone obey these laws, even those who hate and resent them.“ (Dworkin 2009, viii, cf. 1994)

Det centrale i dette citat er skellet mellem 'upstream' og 'downstream' og bemærkningen om, at indblanding 'upstream' underminerer den demokratiske legitimitet af indblanding 'downstream'.⁶ 'Upstream' og 'downstream' betegner henholdsvis den politiske beslutningsproces og den vedtagne lov. Argumentet i denne formulering kan opstilles sådan her:

- (1) Love er kun legitime, hvis de er resultat af en demokratisk beslutningsproces
- (2) En demokratisk beslutningsproces kræver ubegrænset ytringsfrihed.
- (3) Derfor er en lov ikke legitim, hvis staten har begrænset borgernes ytringsfrihed i løbet af beslutningsprocessen.

Hvis man forstår de centrale begreber på samme måde i præmisser og konklusion, er argumentet gyldigt, dvs. at man ikke kan acceptere præmisserne og forkaste konklusionen uden at modsige sig selv. Spørgsmålet er dog stadig, *hvorfor* en 'ubegrænset' ytringsfrihed er en nødvendig betingelse for demokratisk legitimitet (som hævdet i præmis 2), så alle begrænsninger på borgernes ytringsfrihed er udelukkede (konklusionen)? Jeg vil ikke her diskutere antagelsen, at demokrati er den eneste kilde til legitimitet (præmis 1) – jeg vil derimod først vise, hvordan præmis 2 hænger sammen med en bestemt opfattelse af demokrati, og derpå diskutere rimeligheden af argumentet.

Det afgørende i citatet er henvisningen til dannelsen af 'collective opinion'. Dworkin sigter her ikke til 'den offentlige mening' i sociologisk forstand, fx som den kommer til udtryk i meningsmålinger. Den kollektive mening er derimod resultatet af den kollektive beslutningsproces, dvs. det jeg ovenfor kaldte 'Folkets vilje'. Den kollektive mening er det, der kommer til udtryk i demokratiske beslutninger. Men ifølge Dworkins opfattelse af demokrati er demokratisk beslutningstagning ikke bare flertalsbeslutninger. At en lov er vedtaget i en afstemning, er ikke tilstrækkeligt til, at den kan betragtes som udtryk for 'Folkets vilje' i den relevante forstand. Derudover skal de demokratiske baggrundsbetingelser være til stede, herunder ytringsfrihed. Spørgsmålet er hvorfor?

Det kan forklares med henvisning til det andet element af det ideal om Folkestyre, som Dworkins fællesskabsdemokrati er et eksempel på. Som jeg nævnte tidligere, er Folket ikke blot den eneste kilde til legitimitet (folkesuverænitet), det er samtidig sammensat af individuelle borgere, der er politisk lige. Det betyder, at 'Folkets

vilje' består af de enkelte borgeres vilje. Så udøvelse af politisk magt 'downstream' er ikke tilladelig, hvis der er blevet grebet ind overfor ytringer 'upstream', fordi sådanne indgreb i den kollektive beslutningsproces fordrejer formuleringen af Folkets vilje, der antages at være det eneste, der kan legitimere udøvelse af politisk magt.

Det er derfor muligt at opstille en mere udførlig rekonstruktion af det demokratiske argument for ytringsfrihed. Jeg har her gjort det i en mere generaliseret formulering, der knytter eksplicit an til min tidligere formulering af idealet om Folkestyre:

- (1) Folket er politisk suverænt, dvs. at politisk magt kun er legitim, hvis den er udtryk for Folkets vilje.
- (2) Folket består af lige borgere.
- (3) Derfor formuleres Folkets vilje af alle borgere i lige grad.
- (4) Hvis staten begrænser borgeres ytringer, griber staten ind i formuleringen af Folkets vilje.
- (5) Derfor er en stat, der begrænser borgernes ytringer, ikke legitim.
- (6) Derfor bør demokratiske stater sikre borgerne absolut ytringsfrihed.

Konklusionen 6 afhænger af delkonklusionen 5. Men 5 er en overordentlig stærk påstand – nemlig at en stat, der begrænser ytringsfriheden, ikke har en ret til at eksistere som stat. Da alle stater begrænser borgernes ytringer på en eller anden måde, betyder dette, at ingen stater har ret til at eksistere, hvilket jo er en ret radikal implikation. Hvis argumentet medfører dette, vil de fleste mene, at det er grund nok til at forkaste det. Fordi 5 følger af 1-4, må man så forkaste en af præmisserne 1-4. Derfor kunne man også mene, at denne formulering af argumentet er ubarmhjertig over for Dworkin. Jeg vil derfor diskutere, om Dworkins argument kan forstås på en måde, der undgår denne urimelige implikation (se også Waldron 2012, 181-92).

Politisk tale

Forbyder legitimitetsargumentet kun begrænsninger af *nogle* former for ytringer eller alle begrænsninger overhovedet? Dette er samtidig spørgsmålet om, hvad man skal forstå ved 'absolut' eller 'vidtgående' ytringsfrihed. Som jeg nævnte i starten, var der grund til ikke på forhånd at lægge sig fast på en bestemt forståelse af, i hvilken forstand argumentet er et argument for 'absolut' ytringsfrihed, da dette er et spørgsmål om, hvad der faktisk følger af argumentet. Jeg har nu rekonstrueret argumentet, så det er muligt at diskutere dette. Problemet er nu, at argumentet kan rekonstrueres på måder, hvor der følger alt

for meget af det. De fleste fortalere for at afskaffe § 266 b vil nok ikke mene, at alle stater er illegitime – så de kan kun tilslutte sig argumentet, hvis de kan få konklusionen mod § 266 b uden delkonklusionen 5.

En måde, hvorpå dette kunne lade sig gøre, er ved at præcisere, at argumentet kun angår ytringer om, hvordan politisk magt bør anvendes. Legitimitetsargumentet går ud fra Folkets kollektive selvstyre og hævder, at ytringsfrihed er nødvendig, fordi hver enkelt borger bidrager til at bestemme, hvad Folkets vilje er. Derfor forekommer det rimeligt at mene, at den resulterende ytringsfrihed kun angår 'politisk tale'. Herved kunne man øjensynlig undgå, at begrænsninger af ytringsfrihed i andre henseender, fx love mod injurier eller regulering af markedsføring, ville underminere statens legitimitet.

Problemet er, at Dworkin eksplicit hævder, at legitimitetsargumentet *ikke* er begrænset til politisk tale:

„This argument entails a great deal more than just that governments may not censor formal political speeches or writing. A community's legislation and policy are determined more by its moral and cultural environment – the mix of its people's opinions, prejudices, tastes, and attitudes – than by editorial columns or party political broadcasts or stump political speeches. It is as unfair to impose a collective decision on someone who has not been allowed to contribute to that moral environment, by expressing his political or social convictions or tastes or prejudices informally, as on someone whose pamphlets against the decision were destroyed by the police. This is true no matter how offensive the majority takes these convictions or tastes or prejudices to be, nor how reasonable its objection is.“ (Dworkin 2009, viii, cf. 1994)

Ifølge Dworkin dækker ytringsfriheden alle bidrag til samfundets 'moralske miljø', herunder ytringer der ikke direkte er politiske. Dworkin kunne selvfølgelig tage fejl. Men hvis legitimitet stammer fra Folkets vilje, så forekommer det rimeligt, at alle bidrag til dannelsen af denne vilje tæller med. Så om en ytring er relevant ud fra legitimitetsargumentets antagelser, kan ikke afgøres på forhånd eller ud fra ytringens formelle karakteristika – det må afhænge af, om den kan bidrage til dannelsen af Folkets vilje. Og eventuelle uenigheder om, hvorvidt en ytring kan dette, er politiske uenigheder, da de jo angår brugen af politisk magt. Dermed er ytringen dækket af ytringsfriheden. Hvis nogle borgere måtte mene, at ytringer om politikeres privatøkonomi, eller dokumentationen

bag grundlaget for at gå i krig, kan bidrage til dannelsen af Folkets vilje om politiske spørgsmål, så vil begrænsninger af ytringsfriheden i disse og lignende tilfælde være illegitim – også hvis ytringerne er udtryk for injurier eller afsløring af statshemmeligheder. Så legitimitetsargumentets radikalitet kan altså ikke undgås ved at begrænse det til politisk tale, for al tale kan være politisk i den for legitimitetsargumentet relevante forstand.

En anden måde at undgå legitimitetsargumentets urimelige implikation kunne være at forstå 'absolut' eller 'ubegrænset' ytringsfrihed, ikke som fravær af alle begrænsninger, men som et spørgsmål om typen af begrænsninger. Tanken er, at nogle begrænsninger af ytringsfriheden kan være forenelige med demokratisk legitimitet, hvis de ikke angår *indholdet* af det sagte, men *formen* eller *omstændighederne* hvorunder det siges. En ytring må aldrig begrænses, *fordi* den udtrykker et bestemt synspunkt, fx ringeagt for muslimer. Dette ville jo betyde, at dette synspunkt på forhånd udelukkes som bidrag til den offentlige diskussion om, hvordan politisk magt bør udøves. Dermed ville staten sætte sig over Folkets vilje i denne henseende og derfor miste sin demokratiske legitimitet. Men hvis ytringer begrænses af andre grunde, fx fordi de er til fare for trafikikkerheden eller råbes om natten på en måde, der forstyrrer folks nattesøvn, så kan de godt begrænses (hvis de modsatrettede hensyn er tilstrækkeligt vægtige). Så er der tale om såkaldt *indholdsneutrale begrænsninger*, der ikke er motiverede ud fra en stillingtagen til det sagte (Lægaard 2012, 107).

Ideen om indholdsneutrale begrænsninger stiller en måde at forene absolut ytringsfrihed med mange faktisk eksisterende (og, for mange at se, rimelige) begrænsninger på borgernes ytringer i udsigt. Men denne løsning er problematisk. Den afhænger nemlig af en antagelse om, at det gør en forskel, hvad *intentionen* med en begrænsning er. Ideen er, at begrænsninger nødvendigvis er problematiske, hvis de er *motiverede* ud fra en afstandtagen til indholdet af det sagte, fx at lovgiverne ønsker at begrænse ringeagtsytringer om muslimer, men ikke nødvendigvis er det, hvis intentionen bag begrænsningen ikke har med indholdet at gøre. Men legitimitetsargumentet handler jo om, hvorvidt Folkets vilje kan *komme til udtryk* eller ej. Dette er afgørende, hvis politisk magt kun kan legitimeres igennem Folkets vilje. Begrænsninger af ytringer er illegitime, fordi de forhindrer bidrag til den proces, hvor Folkets vilje formuleres. Men dette er jo tilfældet, *lige gyldigt* om begrænsningen skyldes uenighed med det sagte eller grunde, der ikke har med indholdet at gøre. Så det demokratiske argument er så stærkt, at det udelukker denne ellers lovende måde at forene et stærkt ytringsfrihedsprincip og begrænsninger på.

Statens eller loves legitimitet

Så man kan ikke undgå legitimitetsargumentets urimelige implikationer ved hjælp af begreberne om politisk tale eller indholdsneutrale begrænsninger. Men der er en anden måde, hvorpå min rekonstruktion af Dworkins argument måske er ubarmhjertig. Dworkin taler jo om bestemte love, hvorimod jeg har formuleret argumentet som omhandlende statens legitimitet i det hele taget. Det højner jo indsatsen betragteligt, og dermed også hvor urimeligt argumentet kan forekomme. Så kan dette ikke undgås ved at forstå argumentet som kun omhandlende legitimiteten af specifikke love?

Dworkins tanke er, at man for hver 'downstream' lov, fx en lov, der forbyder diskrimination af minoriteter, kan identificere 'upstream' forhold, fx ytringer, der udtrykker ringeagt for minoriteter, der på den ene side antages at ligge bag de handlinger, der forbydes downstream, og som på den anden side må være beskyttet af ytringsfriheden for at sikre dette forbuds legitimitet (jf. Waldron 2012, 178-79).

Men er det rigtigt, at bestemte love svarer til bestemte holdninger på denne måde? Det er klart, at racisme både kan komme til udtryk som hadsk tale og motivere diskrimination. Ifølge Dworkin bør vi forbyde diskrimination, men dette vil kun være legitimt, hvis vi tillader racistiske ytringer. Men kan man individualisere holdninger på denne måde og parre dem med bestemte love?

Ifølge argumentet legitimeres en given lov ikke kun af holdninger om de konkrete handlinger, som loven regulerer. I forhold til diskriminationslovgivningen er spørgsmål om inkorporering af internationale menneskerettigheder i dansk ret og hermed forbundne suverænitets spørgsmål fx mindst lige så afgørende, som om man er racist eller ej. Så den ytringsfrihed, der er nødvendig for at sikre legitimiteten af hver enkelt lov, omfatter meget mere end ytringer om det, loven regulerer. Omvendt kan en hvilken som helst holdning tænkes fremført i en debat om en hvilken som helst lov. Racistiske holdninger ytres ikke kun i debatter om love mod diskrimination – de kunne også fremføres i en debat om forholdet mellem stat og kirke eller reformer af Folkeskolen. Fordi legitimitet ifølge argumentet kun flyder fra Folkets vilje, og fordi denne bestemmes af, hvilke ytringer borgerne faktisk bidrager med, er alle ytringer potentielt relevante for legitimiteten af alle love – jf. Dworkins bemærkninger om 'den demokratiske baggrund' og 'det moralske miljø', der er generelle størrelser. Derfor vil det ikke bare være en bestemt lov, der bliver illegitim, hvis bestemte ytringer forbydes, men alle love.⁷

Konklusion

Jeg har redegjort for det demokratiske legitimitetsargument for absolut ytringsfrihed. Argumentet kan rekonstrueres, så det er gyldigt, men så har det den særdeles radikale implikation, at formentlig ingen stater har en ret til at eksistere. Jeg har derfor diskuteret forskellige måder, hvorpå man kunne afgrænse argumentet, så dets radikalitet begrænses til den politiske debat om specifikke love, hvilket formentlig var, hvordan Dworkin selv forstod argumentet.⁸ Jeg har dog vist, at en sådan inddæmning ikke er forenelig med det ideal om Folkestyre, der er argumentets udgangspunkt. Derfor kan man ikke undgå problemerne ved at kvalificere argumentet på disse måder, da det undergraver argumentets normative præmis.

Da argumentet er gyldigt, betyder det, at man enten må acceptere, at alle stater er illegitime, hvilket formentlig kun nogle få anarkister vil, eller forkaste en af argumentets præmisser. Man kan enten forkaste den generelle antagelse om, at demokratiske beslutningsprocesser er den eneste kilde til politisk legitimitet, eller det specifikke ideal om Folkestyre. En mulighed er, at statslig legitimitet er et *gradsspørgsmål*. Men dette vil svare til at fjerne hensynet til politisk *lighed* i idealet om Folkestyre. Jeg skal ikke her diskutere, hvad der er den rette løsning. I stedet vil jeg afslutte med nogle betragtninger om diskussionens generelle relevans for debatten om ytringsfrihed.

Det er vigtigt at skelne mellem to spørgsmål: a) kræver demokrati ytringsfrihed, og b) kræver demokrati ubegrænset/absolut ytringsfrihed? Jeg har diskuteret et argument for at svare ja til b). At forkaste det betyder ikke, at man benægter a), da ytringsfrihed er et gradsspørgsmål. Der kan være gode instrumentelle argumenter for *relativt* vidtgående ytringsfrihed, selv hvis man forkaster det her diskuterede principielle argument for *absolut* ytringsfrihed.

Så hvorfor overhovedet diskutere det her behandlede argument? Af flere grunde. Dels fordi det er et prominent argument i debatten, der faktisk påkaldes mod bestemte love og synspunkter. Argumentet har betydelig retorisk kraft. Men hvis argumentet har radikale implikationer, betyder det, at de, der benytter sig af argumentet, nok ikke selv accepterer det. Derfor fører dets prominens og kraft til en skævvridning af debatten, hvorfor kritisk diskussion af det er vigtig. Samtidig er denne diskussion en måde at afklare begreberne om ytringsfrihed og demokrati på, så den videre debat kan blive mere saglig og præcis.

Desuden er der forskel på at afvise, at ytringsfriheden bør være ubegrænset/absolut, og at gå ind for bestemte begrænsninger af ytringsfriheden. At *forkaste* argumentet ovenfor betyder ikke, at man derved *tilslutter* sig bestemte begrænsninger, som fx § 266 b; afvisningen af argumen-

tet viser bare, at diskussionen om bestemte begrænsninger ikke kan lukkes i udgangspunktet ved appel til, at demokratiet kræver absolut ytringsfrihed. Diskussionen er vigtig, netop fordi mange debatter har en tendens til hurtigt at blive debatter for og imod ytringsfriheden. Nogle modstandere af bestemte begrænsninger, fx om § 266 b, bruger argumenter, der har alt for radikale implikationer og opererer med en 'alt eller intet' forståelse af ytringsfriheden. Nogle af deres opponenter ser omvendt stort på værdien af ytringsfrihed overhovedet og ser bort fra problemerne med bestemte begrænsninger. Tilsammen fjerner disse tendenser debatten fra den saglige afvejning af reelle grunde for og imod bestemte begrænsninger og hen imod radikale og urimelige synspunkter. Jeg håber, at min diskussion af et bestemt argument, der er et eksempel på dette, kan bidrage til en modsat tendens.⁹

Litteratur

- Altman, A. & C.H. Wellman 2009, *A Liberal Theory of International Justice*, Oxford University Press, Oxford.
- Dworkin, R. 1994, 'A new map of censorship', *Index on Censorship*, <http://www.indexoncensorship.org/2013/02/ronal-dworkin-free-speech-censorship/>
- Dworkin, R. 2003, 'The majoritarian premise and constitutionalism', in T. Christiano (ed.), *Philosophy and democracy*, Oxford University Press, Oxford.
- Dworkin, R. 2006, 'The Right to Ridicule', *New York Review of Books* March 23, 2006, <http://www.nybooks.com/articles/archives/2006/mar/23/the-right-to-ridicule/>
- Dworkin, R. 2009, 'Foreword', in I. Hare & J. Weinstein (ed.), *Extreme Speech and Democracy*, Oxford University Press, Oxford.
- Dworkin, R. 2011, *Justice for Hedgehogs*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..
- Harrison, R. 2005, 'Democracy', in E. Craig (ed.), *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, London.
- Lægaard, S. 2012, 'Frihedernes Parallelet: Religionsfrihed, ytringsfrihed og stormoskeer', *Kritik*, nr. 203, pp. 104-112.
- Meiklejohn, A. 1948, *Free speech and its relation to self-government*, Harper, New York.
- Miklosi, Z. 2014, 'A Puzzle About Free Speech, Legitimacy, and Counter-majoritarian Constraints', *Res Publica*, vol. 20, no. 1, pp. 27-43.
- Morris, C. 2008, 'State Legitimacy and Social Order', in J. Kühnelt (ed.), *Political Legitimation without Morality?* Springer, Dordrecht.
- Morris, C. 2012, 'State Coercion and Force', *Social Philosophy and Policy*, vol. 29, no. 1, pp. 28-49.
- Peter, F. 2010, 'Political Legitimacy', in E.N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2010 Edition), <http://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/legitimacy/>
- Quong, J. 2011, *Liberalism without Perfection*, Oxford University Press, Oxford.
- Schauer, F. 1982, *Free speech: a philosophical enquiry*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Waldron, J. 2012, *The Harm in Hate Speech*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..
- Weinstein, J. 2009, 'Extreme Speech, Public Order, and Democracy: Lessons from *The Masses*', in I. Hare & J. Weinstein (ed.), *Extreme Speech and Democracy*, Oxford University Press, Oxford.

Noter

1. I sin sidste store bog nævner han også blot synspunktet (Dworkin 2011, 372), men her er der stadig kun tale om et postulat, ikke om et udfoldet argument.
2. Det er ikke kun i den populære debat, at folk taler om „absolut“ ytringsfrihed. Legitimitetsargumentets ophavsmand, Alexander Meiklejohn, taler således f.eks. netop om „absolut“ og „ubegrænset“ ytringsfrihed (1948, 17, 39, 94). Han bemærker samtidig, at der er begrænsninger på ytringsfriheden, hvorfor spørgsmålet bliver, *hvornår* ytringsfriheden er absolut.
3. Ligheden hos Dworkin angår begrundelser. Den er derfor forenelig med, at borgere i nogle tilfælde blot skal have en *tilstrækkelig* grad af ytringsfrihed for at blive respekteret som lige. Men for så vidt at ytringsfriheden skal være ubegrænset, som argumentet hævder, er tærsklen sat så højt, at ytringsfriheden også altid skal være lige.
4. Dworkin har tidligere betegnet sin fællesskabsopfattelse af demokrati som „konstitutionelt demokrati“, hvilket gør denne sammenhæng tydelig, jf. Dworkin (2003).
5. I den situation kunne borgerne stadig nogle gange have en pligt til at adlyde lovene – men så skyldes pligten bare ikke, at staten kræver det, men at der er andre grunde til at de bør, f.eks. at de ville skade andre ved ikke at gøre det.
6. Bemærk at argumentet angår *udøvelsen* af politisk magt (vedtagelsen og håndhævelsen af bindende love). Dworkin nævner godt nok spørgsmålet om, at folk skal *adlyde* statens love – men det relevante her er, at staten mister den demokratiske begrundelse for at „insistere på“, at borgerne adlyder dens love, ikke om borgerne faktisk har en *pligt* til at gøre det. Dworkin mener formentlig, at borgerne har en pligt til at adlyde demokratisk legitime love. Men argumentet er uafhængigt af denne yderligere antagelse, da det er formuleret som et spørgsmål om, hvad det er *tilladt* for staten at gøre.
7. Noget andet er, at skellet mellem handlinger og ytringer er suspekt her. Alle handlinger kan også være *udtryk* for holdninger. Så ifølge legitimitetsargumentet burde „downstream“ handlinger også være omfattet af ytringsfriheden!
8. Dworkin (2011, 373-74) bemærker således, at det er ukontroversielt, at ingen politiske rettigheder er absolutte, og at dette også gælder for ytringsfriheden forstået som en betingelse for positiv frihed.
9. Denne artikel er baseret på et oplæg ved konferencen *Viden, medier og ytringsfrihed i et liberalt demokrati*, Københavns Universitet, 13.-14. september 2012. Tak for kommentarer fra Klemens Kappel, Jacob Mchangama, Morten E.J. Nielsen, Martin Møller Bøje Rasmussen, Garbi Schmidt samt to anonyme reviewere.

Sandheden og den usynlige hånd

Klemens Kappel

Afdeling for filosofi, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet

Artiklen diskuterer en version af laissez-faire anvendt på offentlig debat: i en fri og åben meningsudveksling vinder sandheden i det lange løb, og vi bør derfor ikke have statslig censur eller statslig interventioner til at stimulere meningsdannelsen, ligesom vi skal afvise snærende sociale normer for debat og informationsspredning. Artiklens ærinde er at argumentere for, at laissez-faire er alt for optimistisk, og det sker ved at analysere tre mere specifikke version af ideen. Analysen peger på, at sandhedsfremmende effekter af meningsudveksling er helt afhængige af, at tilstrækkeligt mange aktører overholder normer for god debatadfærd, dvs. normer om saglighed og relevans, normer om åbenhed over for andre synspunkter og normer for anstændighed og konduite i debatter. Artiklen diskuterer endvidere karakteren af denne form for regulering af vores debatadfærd.

Laissez-faire

Den centrale ide, jeg vil diskutere, er en version af laissez-faire anvendt på offentlig debat: i en fri og åben meningsudveksling vinder sandheden i det lange løb, og vi bør derfor ikke have statslig censur eller statslig interventioner til at stimulere meningsdannelsen, ligesom vi skal afvise snærende sociale normer for debat og informationsspredning. Laissez-faire er den forestilling, at på en uforstyrret ideernes markedsplads vil en usynlig hånd råde, og den vil fremme de korrekte synspunkter. De vil vise sig overlegne og mere levedygtige, måske ikke altid på helt kort sigt, men så på længere sigt. Staten skal ikke opdrage eller korrigere – det klarer markedet bedre selv. Der bør heller ikke være snærende sociale normer for god tone eller anstændighed i debatten; også denne

regulering foretages bedre af markedet. Ønsker nogen en bramfri tone, så skal de have det, og vi skal ikke rynke på næsen af nedsættende udtryk, manipulation og fordrejning, for det er alt sammen legitime transaktioner på ideernes markedsplads. Markedet vil snart nok afsløre de falske ideer, manipulation vil blive korrigeret, og hvis mange skulle vise sig at abonnere på nedsættende omtaler af sager, personer eller grupper, så har det nok også en højere retfærdighed, og ellers kan man jo bare give igen af samme mønt.

Mit ærinde er at argumentere for, at laissez-faire er alt for optimistisk. De sandhedsfremmende effekter af meningsudveksling er helt afhængige af, at tilstrækkeligt mange aktører overholder normer for god debatadfærd, dvs. normer om saglighed og relevans, normer om åbenhed over for andre synspunkter, og normer for anstændighed og konduite i debatter. Jeg vil ikke i detaljer forsøge at karakterisere disse normer i detaljer, men blot argumentere for, at de generelt spiller en afgørende rolle for de sandhedsfremmende effekter af meningsudveksling. Det er ikke nogen overraskende konklusion, og det er da også svært at finde professionelle filosoffer, der forsvare laissez-faire (se nogle eksempler i (Goldman 1999)). Men det forekommer mig alligevel, at en laissez-faire-holdning til meningsudveksling og sandhedsproduktion optræder ofte nok i offentlige debatter om ytringsfrihed og debatklima til, at det er værd at diskutere ideen nærmere.

Hvis vi afviser laissez-faire, så kunne det synes at tale for, at statslige institutioner (eller private institutioner som f.eks. kirkesamfund) burde have en regulerende rolle i ytringer og meningsdannelse. Men det tror jeg, som stort set alle andre, at man skal være meget tilbageholdende med. Stater og andre institutioner bør give borgere en udstrakt grad af frihed til ytre sig, stort set som de vil. For dette taler især hensynet til individuel frihed og autonomi og hensynet til det farlige og vanskelige i at

lade stater eller andre institutioner have den magt, der kræves for at kunne foretage denne styring. På den måde er der kun debattens fodfolk tilbage til at udøve en form for samtalsens selvregulering, og det vender jeg tilbage til i sidste afsnit.

Ideernes markedsplads

Ideen om ideernes markedsplads er en metafor, der skal fortolkes for at kunne diskuteres. I det følgende vil jeg se på tre forskellige fortolkninger, en, der tager afsæt i markedsmekanismer forstået helt bogstaveligt, en, der tager udgangspunkt i informationsmarkeder, og endelig en, der ser på de produktive effekter af mangfoldighed og diversitet. Jeg vil vise, at uanset hvilken af de tre versioner vi ser på, så er de sandhedsfremmende effekter af meningsudveksling knyttet til sofistikerede sociale normer for debatadfærd.

Markedsmekanismen

En tanke kunne være, at ligesom et velfungerende økonomisk marked frembringer de bedste produkter i forhold til pris, så vil markedsmekanismer bevirke, at sande eller velbegrundede synspunkter vinder fremme. Det kan foldes ud på følgende måde (her følger jeg i store træk (Goldman 1999, kapitel 7)). På et marked er der producenter og konsumenter af varer. Her kan vi se indholdet af ytringer, som den vare der produceres. Hvis Anton hævder, at menneskeskabt klimaforandring er en myte, så er det et bestemt semantisk indhold (en proposition, som jeg vil sige i det følgende), der bringes til torvs. Konsumenterne af en proposition er dem, der aftager proposition, dvs. dem, der i et eller andet omfang fæster lid til den. Ideen i *laissez-faire* kunne så være, at markeds kræfter af sig selv vil så sørge for, at de bedste, dvs. de sande, propositioner fortrænger de falske. Vi skal derfor ikke forstyrre markedet, men blot sørge for, at det fungerer. Statslige begrænsninger i ytringsfriheden eller sociale normer, der lægger bånd på meningsudvekslinger, kan netop ses som forstyrrelser af markeds kræfterne, og det vil være til skade for produktionen af sande synspunkter.

Generelt er der ikke grund til at tro, at dette billede er korrekt, og det er der en række årsager til. En er, at det slet ikke er oplagt, at en proposition er en vare, som kan konsumeres i den relevante forstand. Men ser man bort fra dette, så er det centrale, at et marked ikke giver noget bestemt produkt. Marketet giver den billigste produktion af det, der efterspørges. Så hvad ideernes markedsplads leverer, kommer helt an på, hvad aktørerne på markedet efterspørger. Og det er tvivlsomt, om aktører generelt efterspørger sandhed. I det mindste vil der være mange domæner, hvor der er politiske, religiøse eller økonomiske interesser på færde, der betyder, at det ikke er sandhed,

der efterspørges, men andre ting. Bertil kan efterspørge, at Anton siger, at klimaforandring er en illusion, ikke fordi Bertil er interesseret i sandheden om den sag, men fordi Bertil af ideologiske eller politiske grunde gerne vil høre netop dette budskab fra Anton. Måske passer det med Bertils politiske ambitioner, måske er det bedre i harmoni med dele af Bertils verdensbillede, eller måske giver det bare Bertil mere ro i sjælen. Måske har Bertil aktier i kulindustrien.

Det er selvfølgelig ikke urimeligt at forestille sig, at nogle aktører på markedet vil efterspørge sande propositioner inden for mere afgrænsede domæner. Måske ønsker Bertil ikke at betale for at høre sandheden om klimaforandring. Men hvis Bertil netop har fået diagnosticeret en alvorlig sygdom, så er det nærliggende at forestille sig, at Bertil i dette domæne ønsker at få sandheden om, hvorvidt en given behandling hjælper eller ej.

Men selv hvis der inden for nogle domæner er en efterspørgsmål på netop sande propositioner, så er der en oplagt grund til, at markedet ikke uden videre kan levere det, der efterspørges. Forbrugere kan jo ikke umiddelbart skelne sande fra falske propositioner, og de kan derfor ikke betale en højere pris for sande propositioner. Hvis de kunne skelne, så var der jo ingen grund til at betale mere for de sande propositioner. De kan derfor kun købe meninger uden at kunne være sikre på, om de køber sande eller falske meninger.

Der er et svar på dette problem. Selv hvis forbrugere ikke selv direkte kan skelne sande fra falske propositioner, så kan de have indirekte metoder til at skelne pålidelige fra upålidelige leverandører af sande propositioner. Under disse omstændigheder må man forvente, at der på et frit marked vil opstå, hvad vi kan kalde sandhedsagenturer, virksomheder, der lever af at sælge sandheder inden for et afgrænset ekspertiseområde. Det er naturligvis præcist det, vi ser. Private rådgivende virksomheder af forskellig slags lever netop af levere pålidelig information om økonomi, jura, tekniske forhold og mange andre ting. I sagens natur vil det være omdømmet, der er afgørende for disse sandhedsagenturers succes på markedet.

Man kan således godt forestille sig, at markeds mekanismer vil levere sandhed via agenturer, der lever af at levere sande propositioner. Men det er tankevækkende, hvad der skal til. Konsumenterne kan som sagt ikke umiddelbart afgøre, om produkterne, de aftager, er i orden (hvis de kunne, så var der som nævnt ingen grund til at betale bureauet for ydelsen). Konsumenter aftager derfor i et betydeligt omfang varen på grundlag af leverandørens omdømme. Man må derfor forvente, at agenturer vil gøre en hel del for at opbygge et godt renommé. De vil bestræbe sig på kun at levere propositioner, som de har meget gode grund til at tro er korrekte. Man vil være

nødt til at afholde sig fra strategiske udtalelser, dvs. udtalelser, som man forventer ikke er sandhedsfremmende, fordi de er forkerte, irrelevante eller vildledende, men som er i ens interesse alligevel. Og det kan fremme det gode omdømme at være transparent, f.eks. ved at lægge sine metoder og evidens klart frem, ved at være åben over for kritik og ved at revidere sine synspunkter i lyset af ny evidens, også selvom det på den korte bane kan betyde, at man må erkende, at man har taget fejl. Pleje af omdømme kræver altså overholdelse af selvpålagte normer for sagslighed og relevans, åbenhed over for andre synspunkter og så videre.

Men selvom der altså er et marked for sandhed inden for nogle domæner, så er det oplagt, at der også er et stort marked for noget andet, nemlig meningsdistributioner. Det er, hvad reklamekampagner, PR og meget anden kommunikationsvirksomhed går ud på, og et er i et vist omfang også, hvad tænketanke lever af. Sådanne aktører ønsker ikke nødvendigvis en distribution af korrekte meninger. Tværtimod kan de være interesserede i at betale store summer for, at vildledende, forkerte eller irrelevante meninger spredes. Men vil der i den situation så ikke være aktører, der er interesserede i at betale for udbredelsen af korrekte og relevante meninger? Svaret er, at det helt og holdent afhænger af, hvordan fordelingen af økonomisk styrke og interesser er. Om markedsmekanismer er sandhedsfremmende, er derfor helt betinget af distributionen af købekraft og præferencer hos aktører i markedet. Markedet leverer ikke sandhed. Markedet leverer det, der efterspørges, og markedet kan samlet set efterspørge usandhed, vildledning og irrelevans.

Informationsmarkeder

Selvom et marked i økonomisk forstand ikke i sig selv er sandhedsfremmende, så kan man faktisk udmærket skabe en markedsplads, der er det. Vi kan indrette et hjørne af markedspladsen, der har det særlige formål at belønne dem, der kommer med korrekt information. Det er præcist, hvad der sker i det, der kaldes informationsmarkeder (eng. prediction markets). Et eksempel kan illustrere, hvad det går ud på. Lad os skruetiden tilbage til efteråret 2012, kort før det amerikanske præsidentvalg. Det spørgsmål, der optog alle, var, om det ville lykkes for Obama at vinde sin anden periode i dysten mod den republikanske udfordrer Mitt Romney. Tænk nu på følgende kontrakt:

Kontrakt vedrørende præsidentvalget i USA 2012

Obama vinder: du får 100\$

Obama taber: du får 0\$.

Spørgsmålet er nu, hvad du i efteråret 2012 ville betale for denne kontakt? Antageligt ville du betale mere end 0\$,

for uanset hvor skeptisk du var, så regnede du med, at der var en vis sandsynlighed for, at Obama ville vinde. Men selv hvis du var overbevist tilhænger af Obama, så ville du alligevel kun give et beløb under 100\$ for kontrakten. Ville du give 10\$? 50\$? eller måske 95\$? Hvad du var villig til at give afspejler selvfølgelig din daværende tiltro til, at Obama ville vinde. Og du er ikke den eneste. Hvis der er mange aktører, der køber og sælger sådanne kontrakter, så vil der danne sig en markedspris for kontrakten, og denne pris vil afspejle mange menneskers aggregerede tiltro til, at Obama vinder. Markedsprisen på kontrakten vil på den måde give et samlet billede af den information, der er distribueret på markedet.

Informationsmarkeder er et slående og tankevækkende eksempel på, at markedet kan samle og aggregere distribueret information. Det har vist sig, at informationsmarkeder er forbløffende gode til at forudsige en række begivenheder, f.eks. netop resultatet af præsidentvalg i USA og mange andre ting. Er markedet først sat rigtigt op, så klarer det sig selv, og det hævdes, at det i sådanne sammenhænge fungerer langt bedre end selv den mest ordentlige og velregulerede offentlige debat (se diskussioner og referencer i (Sunstein 2006) (Ahlstrom-Vij 2012).

Det interessante i denne forbindelse er, hvorfor informationsmarkeder virker, når de ellers virker? En vigtig ting er, at informationsmarkeder belønner individer, der (med en vis succes) forsøger at finde frem til sandheden og kommunikere, hvad der er korrekt om en sag. Det kan lyde mærkværdigt, men mange sociale sammenhænge er præget af mekanismer, der belønner noget andet, f.eks. at man siger det, der er populært, ideologisk rigtigt eller slet og ret rart at høre.

Og informationsmarkeder belønner, at man tilpasser det, man siger, til, hvor sikker man er i sin sag. I denne sammenhæng er det, man siger, det signal i form af en pris, man sender, dvs. den pris, man er villig til at købe en kontrakt for. Markedet giver et økonomisk incitament til at afstemme sin pris til, hvor sikker man er i sin sag. Og markedet giver af samme grund en belønning til dem, der formår at afstemme deres grad af sikkerhed til en nøgtern vurdering af den evidens, de har. Igen kan det lyde overraskende, men sådan fungerer almindelige meningsudvekslinger langt fra altid. Fjolser, fanatikere og fupmagere er jo som bekendt alt for sikre i deres sag, og deres overdrevne selvsikkerhed belønnes i mange sammenhænge. Overdreven selvsikkerhed udløser ofte gevinst i form af social anerkendelse, taletid, eller indflydelse. Urimeligt selvsikre personer kan som bekendt klare sig udmærket i debatter, måske fordi andre vurderer deres evner og troværdighed ved at aflæse deres grad af selvsikkerhed, snarere end ved at tænke over, hvad de siger. Men i et

informationsmarked går det usvigeligt sådan, at de stor-skydende taber, mens de nøgterne vinder.

Af tilsvarende grunde er der i et informationsmarked ingen gevinst ved strategisk kommunikation. I et informationsmarked sender man et bevidst vildledende eller falsk signal ved at købe en kontrakt for mere, end man forventer, at den er værd, eller sælge den for billigt. Det er at sætte penge ind på, at Romney vinder valget, når man selv oprigtigt tror, at han taber. Er man medlem af Romneys kampagnestab, kan det undertiden være vigtigt at kommunikere strategisk, f.eks. ved give udtryk for, at man er stensikker på, at Romney vinder, selvom man privat har sin tvivl. Men i et informationsmarked er der ingen gevinst ved strategisk kommunikation. Tendensen er derfor, at strategisk kommunikation sorteres fra, mens oprigtighed belønnes.

Et yderligere og meget vigtigt forhold er, at informationsmarkeder skaber et incitament til at give sin mening tilkende. I en almindelig meningsudveksling kan situationen udmærket være den, at de enkelte aktører ikke har nogen særlig tilskyndelse til at delagtiggøre andre i, hvad de mener om en sag. Det vil ikke gavne dem selv, og vil kun indebære spild af tid og ressourcer. Derfor vil der ikke umiddelbart være en grund til at videregive den information, man har. Hvis jeg ved, at firmaets nye salgsstrategi er en katastrofe, men det i øvrigt ikke er mit ansvar, så er det ikke sikkert, at jeg har noget incitament til at delagtiggøre andre i min viden. Måske kan det ligefrem skade mig. Men hvis firmaet laver et informationsmarked, så alle, der mener at vide noget om salgsstrategien, har en mulighed for en gevinst ved at deltage, så er det en anden sag. Et informationsmarked løser et incitamentsproblem ved at give en mulighed for økonomisk gevinst ved at fortælle, hvad man ved.

En beslægtet og helt afgørende egenskab ved informationsmarkeder er, at de forhindrer stigma eller repressalier mod f.eks. mindretalssynspunkter eller synspunkter, der indtages af svage grupper. Det kan nogle gange have ganske store sociale omkostninger, hvis man lufter upopulære synspunkter i en offentlig forsamling. Der kan derfor være et stærkt incitament til at undlade at give sin mening til kende, hvis man har en holdning, som er upopulær blandt toneangivende kræfter en gruppe, man indgår i. Risikoen for repressalier kan spille en ganske stor rolle for, hvad der kommer frem i et fælles forum, og hvad der ikke gør. Men informationsmarkeder henter information fra individer i anonym form, hvilket gør, at der ikke er mulighed for repressalier.

Endelig har informationsmarkeder den egenskab, at informationsudvekslingen foregår parallelt. Alle, der deltager i spillet, kommer til orde samtidig, og alle bliver hørt, hvor almindelige diskussioner er bundet til, at en

person taler ad gangen, eller hvor meget går tabt, hvis flere forsøger at tale parallelt, som det f.eks. sker i debatter på nettet. I informationsmarkeder går information, der afgives fra mange agenter i form af prissignaler, ikke tabt, men aggregeres på en systematisk måde i en markedspris.

Informationsmarkeder er altså en social proces, der adskiller sig ganske meget fra almindelige samtaler mellem større eller mindre grupper af individer, og det er en væsentlig del af forklaringen på, at de har vist sig forbløffende gode til at bruge socialt distribueret information til at identificere korrekte synspunkter.

Lad os vende tilbage til *laissez-faire*, ideen om, at staten såvel som de sociale normer bør lade stort set alt være tilladt i vores meningsudvekslinger; en usynlig hånd vil så sørge for det gunstige resultat. Hvad kan vi lære af informationsmarkedets effektivitet? Ved strategisk kommunikation forstår jeg her, at man kommunikerer uden at søge at fremme sandhed i sin kommunikation, f.eks. ved at tale usandt, irrelevant, vildledende, eller ved at bruge sproget til at forhindre, at andre taler. *Laissez-faire* tillader enhver form for strategisk kommunikation. Hård debatform – hån, spot og latterliggørelse – kan bruges, fordi man ønsker at øge de sociale omkostninger, det har for andre at deltage i debatten, og det er alt sammen legitime transaktioner på ideernes brogede markedsplads.¹ Og mindretalssynspunkter eller sårbare gruppers meninger må klare sig i debat-junglen som alle andre, med den risiko for stigmatisering og marginalisering, det indebærer. Men når informationsmarkeder er så forbløffende effektive inden for nogle domæner, så er det, præcis fordi de helt udelukker eller fjerner tilskyndelsen til disse former for adfærd.

Mangfoldighed i den offentlige arena

Lad os vende os til en tredje version af forestillingen om ideernes markedsplads. Vi kan se ideernes markedsplads som en offentlig arena, hvor et stort udbud af synspunkter, holdninger og argumenter frit diskuteres og kritiseres fra alle sider. Arenaen er hovedsagligt de alment tilgængelige elektroniske og trykte medier; der hvor den offentlige debat finder sted. Vi kan alle deltage i arenaen, men i de fleste sammenhænge er vi tilskuere til andres kampe i arenaen. Jo bredere og mere sammensat en skare af synspunkter, der er repræsenteret i arenaen, desto højere kvalitet af de synspunkter, der er tilgængelige, og jo bedre de synspunkter, der ender med at blive accepteret af tilskuerne. Ingen synspunkter eller deres fortalere bør forvises fra arenaen, uanset hvor underlødigt eller frastødende de måtte tage sig ud. De er potentielt gavnlige bidrag til mangfoldigheden i arenaen, og hverken staten eller den offentlige mening skal dømme dem ude.

Det centrale spørgsmål er, hvorfor mangfoldighed skulle være sandhedsfremmende? Det er et kompliceret spørgsmål, som et øjeblikks refleksion kan vise. Hvis mange synspunkter om en sag er til stede i arenaen, så øger det alt andet lige sandsynligheden for, at det korrekte synspunkt også er til stede. Men mangfoldighed øger også muligheden for, at det korrekte synspunkt drukner i mængden. Mangfoldighed alene giver os ikke mulighed for at identificere det korrekte synspunkt. Mange perspektiver kan belyse en sag fra flere vinkler, hvilket kan være godt, men mange perspektiver kan også belyse en sag fra vildledende eller irrelevante vinkler, hvilket ikke er godt. Jeg kan ikke analysere forholdet mellem diversitet og sandhedsfremme til bunds her, men jeg vil se på tre mere specifikke forhold ved mangfoldighed.

Mangfoldighed neutraliserer bias

En ide er, at mangfoldighed er sandhedsfremmende, fordi det hjælper til at neutralisere bias. Individuelle synspunkter kan være forudindtagede og ubalancerede som følge af afsenderens interesser eller ideologiske ståsted. Isoleret set er det et problem: alt andet lige er skævvredne synspunkter mindre tilbøjelige til at være korrekte. Men når der er mange af dem, vil deres forskellige bias ophæve hinanden, og man kommer tættere på sandheden om en sag. Derfor behøver den enkelte aktør ikke at bestræbe sig på uvildighed i sin kommunikation, hvis blot han eller hun taler ind i en tilstrækkelig mangfoldig gruppe. Den enkeltes individuelle bias vil ophæves af andres modsatrettede bias.

Det kan endog være et problem, hvis man kommunikerer helt sagligt og nøgternt. Den pæne debattørs nøgterne meddelelse bidrager ikke tilstrækkeligt til at opveje de skævvredne beskeder, som andre sender. Det kan derfor ligefrem være skadeligt, hvis en stemme i debatten, f.eks. en tænketank eller en interesseorganisation, forsøger at være uvildig, hvis der er mange andre, der ikke er det. Fordrejninger skal opveje hinanden. Det samme gælder politikere, som kan se det som ikke bare deres ret, men også deres pligt at levere fordrejet information til befolkningen. Selv forskere kan have samme bekymring. De kan være bange for, at de taler op imod et ubalanceret kor af stemmer, og at de derfor er forpligtede til at forsøge at trække i den modsatte retning for, at offentligheden kan ende med et balanceret samlet billede.

Det er almindeligt at antage, at mangfoldighed legitimerer denne form for strategisk kommunikation. Men der er to meget afgørende problemer med antagelsen. Det ene er, at det forudsætter, at synspunkterne, der udsendes i den offentlige arena, er ligeligt fordelt omkring det korrekte synspunkt. Men det er der ingen grund til at tro generelt skulle være tilfældet. Anton hævder, at de men-

neskeskabte klimaproblemer med stor sikkerhed er en illusion. Bertil hævder, at de med stor sikkerhed ikke er en illusion. Har vi grund til at tro, at det korrekte synspunkt ligger midt mellem disse to poler? Har vi grund til at tro det, også når vi forventer, at Anton og Bertil i et eller andet betydeligt, men ukendt, omfang kommunikerer strategisk ved at tilpasse deres meddelelser til, hvad de tror fremmer deres ideologiske eller politiske interesser?

Det andet problem ligger hos tilhørerne. I mange situationer vil den rationelle reaktion for tilskuerne til arenaens mangfoldighed ikke være at indtage et synspunkt, der ligger midt imellem de stridende parter, men snarere at man fuldkommen suspenderer sin tiltro til parterne. Anton hævder skræsligt, at klimaproblemerne er illusoriske, mens Bertil argumenterer for, at de er virkelige. Hvis vi som menige tilhørere ikke kan gennemskue argumenterne – og det er jo den normale situation – så er den rationelle reaktion formentlig ikke, at vi finder en mellemposition, men snarere at vi afstår fra at have en mening overhovedet. Mangfoldighed fører her ikke til neutralisering af bias, men til kognitiv lammelse.

Og uanset dette, så findes der en form for mangfoldighedsreduktion, der synes langt bedre. Antag, at Anton og Bertil begge kan beslutte sig for at være meget partiske, når de sender deres beskeder ud i det offentlige forum. Hvis Anton og Bertils meddelelser ligger meget langt fra hinanden, så vil det medføre usikkerhed eller kognitiv lammelse hos tilhørerne. Men normalt vil Anton og Bertil også kunne forsøge at være uvildige. Anton og Bertil kan forsøge at eliminere eller mindske indflydelse fra deres interesser og ideologiske ståsteder; de kan bestræbe sig på at være nøgterne og upartiske i deres kommunikation. Det ville være en form for mangfoldighedsreduktion. Alt andet lige må man forvente, at den vil føre til, at Anton og Bertils meddelelser kommer til at ligge tættere på hinanden, ligesom det vil være mere sandsynligt, at deres meddelelser vil være symmetrisk fordelt omkring det korrekte synspunkt.

Hvis Antons og Bertils meddelelser alligevel viser sig at ligge meget langt fra hinanden, selvom de har gjort hvad de kunne for at være uvildige, så er det også en interessant oplysning – den viser, at mindst en af dem ikke har gode metoder til at nå frem til korrekte svar om emnet. Hvis de omvendt uafhængigt af hinanden er nået til nogenlunde samme besked, så kan det styrke vores tiltro til, at de har ret ganske betragteligt, og endnu mere, hvis det sker fra oprindeligt forskellige udgangspunkter (se diskussioner i (Goodin 2006) (Goldman 2001)).

Konklusionen er følgende. Laissez-faire tillader, at alle er så strategiske og manipulerende i den offentlige arena, som de nu engang måtte have lyst til. Men dette kan ikke på nogen uproblematisk måde motiveres ved

at henvise til, at aktørernes bias ophæver hinanden. Og uanset dette, så synes en anden mulighed bedre, nemlig at aktører forsøger at reducere mangfoldighed ved at være så uvildige, som de kan. Igen ser vi, at laissez-faire ikke understøttes.

Mangfoldighed giver bedre kritisk diskussion

En almindelig erfaring, som også understøttes af psykologisk forskning, er, at hvis man er uenig i en konklusion, så kigger man ihærdigt efter svagheder i argumentet. Hvis man derimod er enig i konklusionen, så er man i fare for at overse selv de mest graverende svagheder i argumentet. Her kan mangfoldighed i form af modsatrettede synspunkter i den offentlige arena fremme kvaliteten og forekomsten af kritisk diskussion (se (Sunstein 2003)).

Men hvis denne form for mangfoldighed skal fremme, at korrekte synspunkter vinder udbredelse, så forudsætter det en høj grad af argumentatorisk redelighed hos parterne. Lad os brug en simpel model for argumentation (Goldman 1999, kapitel 5). Anton hævder, at menneskeskabt klimaforandring er en illusion. Hvis Anton er redelig i sin argumentation, så baserer han denne påstand på nogle grunde, dvs. nogle andre påstande, som tilsammen peger på, at konklusionen er sandsynlig. Hver af disse andre påstande er selv støttet af forskellige former for evidens. Bertil er, antager vi, uenig med Anton, dvs. mener, at menneskeskabt klimaforandring er en realitet. Også hans synspunkt bør være baseret på andre påstande, som der bør være yderligere evidens for. Hvis Anton og Bertil diskuterer redeligt med hinanden, så kan det være meget produktivt. Bertil kan forsøge at pege på, at de grunde, som Anton baserer sit synspunkt på, faktisk ikke understøtter konklusionen, f.eks. fordi disse grunde mangler selvstændig evidens, eller at der er andre grunde, som Bertil ikke har tænkt på, der taler imod konklusion. Og Bertil kan lettere end Anton få øje på sådanne mangler. Når Anton konfronteres med svaghederne i sit synspunkt, så bør han enten forklare, hvorfor Bertil tager fejl, eller også revidere sit synspunkt. Og hvis Anton kan svare for sig, så må Bertil revidere sin opfattelse. Og det samme gælder naturligvis den anden vej, når Anton udfordrer Bertils grunde.

Hvis både Anton og Bertil er redelige i deres argumentation, og hvis det i øvrigt lykkes for dem at gøre klart, hvad deres uenigheder baserer sig på, så vil de med held kunne bidrage gensidigt til, at de reviderer deres respektive synspunkter i en gunstig retning. Ikke bare vil det hjælpe Anton og Bertil til at nå til mere korrekte synspunkter, det vil også hjælpe tilskuerne. Tilskuere til sådanne debatter vil typisk ikke have tid og mulighed for at vurdere detaljerne i de argumenter, der udveksles. Men hvis de stoler på, at Anton og Bertil begge er redelige, så

kan tilskuere til debatten have meget stor gavn af at vide, hvad Anton er nået frem til efter seriøst at have overvejet Bertils kritik, ligesom det kan være afgørende at vide, hvad Bertils holdning er efter en nøgtern gennemgang af Antons argumenter.

Griber Anton og Bertil derimod til strategisk kommunikation, så vil billedet være et helt andet. Anton kan så lade, som om han tager Bertils modargumenter seriøst, men reelt være helt uvillig til at overveje dem. Eller Anton kan angribe Bertils synspunkt på punkter, som Anton egentlig godt ved ikke er alvorlige, men som egner sig til at så tvivl om Bertils troværdighed i tilskuernes øjne. Hvis aktører i arenaen gør dette, så er det svært at se, hvilke gavnlige effekter mangfoldighed har. Typisk vil tilhørere ikke være i stand til at gennemskue hvem af de stridende parter, der er tættest på sandheden. De vil ikke kunne bruge den oplysning, at en af de stridende parter ikke lader sig rokke af modstanderens argumenter, til noget særligt – det kan jo blot være udtryk for dogmatisme eller strategi. Man kan ikke bruge den oplysning, at den ene part bombarderer den anden part med modargumenter – det behøver jo ikke at betyde, at der er noget galt med det angrebne synspunkt, men kan blot være udtryk for strategisk kommunikation, hvis mål det er at så tvivl om den andens troværdighed. Som tilskuer til debatten i arenaen kan man let havne i den situation, at de signaler, man får fra meningsudvekslingen, er ubrugelige, så man derfor bør suspendere sine holdninger, hvilket naturligvis også er, hvad folk ofte gør.

Dette er alt sammen velkendt. Det viser, at hvis deltagerne i debatten i arenaen overholder normer for redelig debatadfærd, så er mangfoldighed i betydningen tilstedeværelsen af modsatrettede synspunkter fremmende for udbredelse af korrekte synspunkter. Men uden god debatadfærd kan mangfoldighed have helt andre og potentielt meget skadelige effekter. Tiltro til magiske effekter af mangfoldighed kan i sig selv trække i den forkerte retning, for det kan føre til, at man ser sin ensidighed, manipulation, dogmatisme og lukkethed som legitime eller endog værdifulde bidrag til mangfoldighed i arenaen. Igen understøttes laissez-faire ikke. Tværtimod; mangfoldighed kombineret med en laissez-faire angående redelighed i argumentation er en farlig cocktail.

Samtalens sandhedsfremmende selvregulering

Sandhedsfremmende meningsudveksling kræver, at deltagerne overholder normer for god debatadfærd. Aktørers egeninteresse i snæver forstand synes ikke umiddelbart at give tilstrækkeligt incitament til at skabe og overholde disse normer. Der er ingen usynlig hånd; de bedste ideer går ikke nødvendigvis for den højeste pris på ideernes markedsplads. En sandhedsfremmende samtale kræver

en anden form for regulering af vores adfærd end den, markedet giver. Vi kan af politisk-filosofiske grunde ikke acceptere, at stater eller andre institutioner detailregulerer vores meningsudveksling. Det betyder, at der kun er en mulighed tilbage, nemlig hvad man kunne kalde brugerdrevene sociale sanktioner. Som deltagere i debatten kan vi hver især gøre vores for at belønne og straffe individer alt efter, om de overholder passende normer for sandhedsfremmende samtale eller ej. Det klinger jo af social kontrol og politisk korrekthed, et ønske om god tone og anstændighed i debatten, så lad mig hastigt tilføje to vigtige bemærkninger.

For det første er eksistensen af en sandhedsfremmende meningsudveksling et offentligt gode. Dels i den betydning, at man har gavn af, at korrekte meninger identificeres og gøres tilgængelige, mens de gavnlige effekter ikke er begrænsede til de, der selv bidrager. Dels er en pulje af korrekte meninger et offentligt gode i den betydning, at værdien for en forbruger af godet ikke reduceres af, at andre også drager nytte af godet. Som alle offentlige goder er dette offentlige gode i fare for at blive underproduceret. Et sandhedsfremmende offentligt debatklimate skabes kun ved, at mange bidrager, men isoleret set kan det være bedst for den enkelte at høste frugterne af de andres bidrag, men selv ikke bidrage. Hvorfor bidrage, når man kan nyde gratis? Eller det kan være i den enkeltes egeninteresse at spolere en sandhedsfremmende debat om et bestemt emne, selvom man i almindelighed nyder godt af et sandhedsfremmende diskussionsklima.

Opretholdelsen af et sandhedsfremmende debatklimate udgør dermed et kollektivt handlingsproblem. Normer for god debatadfærd kan dannes og vedligeholdes ved, at vi altruistisk tilsidesætter vores egne snævre interesser til fordel for at bidrage til en sandhedsfremmende meningsudveksling. En form for bidrag er naturligvis, at vi selv overholder normer for god debatadfærd. Men en anden slags bidrag er, at vi medvirker i en form for social kontrol med deltagere i meningsudveksling. Vi kan se usaglige, dogmatiske, manipulerende, storskrydende eller ligefrem truende debattører som dumme svin, og kan på forskellig vis lade dem mærke dette. Er vi villige til at påføre negative sociale sanktioner for manglende overholdelse af god debatadfærd, får alle et større incitament til at bidrage.

Den anden bemærkning er, at debatnormer generelt ikke bør operere på indhold, men på processer. Det er her værd at sammenligne med videnskab, der indeholder et omfattende system af normer for, hvordan meninger dannes og udveksles. Normerne vedrører især den uvildige indsamling og behandling af evidens, villigheden til at udsætte sig for fagfællers kritik og villighed til at revidere sine synspunkter i lyset af berettiget kritik (se diskussion

i (Djørup and Kappel 2013)). Og ikke bare findes disse normer, der er også et omfattende brugerdrevet system af sociale kontrolmekanismer og sanktionsformer, der giver videnskabspersoner et incitament til at overholde normerne. Hvis man fremsætter ubegrundede, skævvredne, politiserede påstande, hvis man er dogmatisk og uvillig til at lytte til berettiget kritik, så bringer man sin anseelse i fagfællers øjne i fare. I sidste instans er det ens identitet som medlem af det videnskabelige samfund, der er på spil. Det er som antydning medlemmerne af det videnskabelige samfund selv, der gennem tiden har udviklet normerne, og de står også i vidt omfang selv for at håndhæve deres overholdelse, de administreres generelt ikke af stater eller de videnskabelige institutioner. Det lyder måske overraskende, men sagen er, at institutioner som universiteter eller den offentlige forvaltning i det store hele er magtesløse i deres forsøg på at sikre videnskabelig kvalitet, fordi kun medlemmerne af det videnskabelige samfund ved nok om, hvad der foregår (se diskussionen i (Kappel 2013)).

En vigtig ting er, at normer for god videnskab *ikke* primært operer på indhold, men i stedet på de processer i bred forstand, der ligger til grund for meningsdannelse. Der er ikke noget synspunkt, der ikke må fremsættes, ikke noget dogme, der ikke må kritiseres. Men der er stærke krav til de kognitive processer, der skal ligge bag. Hvis en geolog siger, at jorden er flad, så vil man først og fremmest mistænke, at der er noget alvorligt galt med hans metoder. Synspunktet er naturligvis også bizart, men den endelige dom fra de videnskabelige fagfæller bør basere sig på processen, ikke på synspunktet. Så mens normer i videnskab i én forstand er særdeles begrænsende for den frie meningsdannelse, så er de i en anden forstand meget permissive, netop fordi de opererer på kognitive processer og ikke på indhold.

Censurinstitutioner i regi af stater eller kirken operer derimod på indhold, snarere end processer. De retter sig mod bestemte synspunkter, der ikke må fremføres, fordi de anses for politisk farlige. Det samme gælder den mørke side af politisk korrekthed. Politisk korrekthed er mange ting, men blandt andet et sæt af sociale kontrolmekanismer, der opererer på indhold, snarere end på processer. I miljøer præget af politisk korrekthed – og de findes i alle dele af det politiske spektrum, i religiøse sammenhænge, i forretningslivet og desværre også i nogle akademiske miljøer – er der bestemte holdninger eller meninger, der ikke må kommunikeres, og der er en række sociale kontrolmekanismer, der gør, at man straffes eller ekskluderes, hvis man gør det alligevel. Det er indhold, der reguleres, ikke processer.

Normer for god adfærd i den bredere offentlighed kan fungere på samme måde som videnskab ved at regulere

processer, ikke indhold. Hvis det sker, så er normer for debatadfærd i en forstand begrænsende, men i en anden overhovedet ikke. Vi kan hver især give vores eget lille bidrag til, at offentlig debat følger sådanne normer, først og fremmest ved selv at være gode debattører, men også ved at gøre det mindre attraktivt for andre ikke at være det. Fejlen ved laissez-faire er at ignorere alt dette.

Litteratur

- Ahlstrom-Vij, K. 2012, 'Why deliberative democracy is (still) untenable', *Public Affairs Quarterly*, vol. 26, no. 3, pp. 199-220.
- Djørup, S. & Kappel, K. 2013, 'The norm of disinterestedness in science: a restorative analysis', *SATS: Nordic Journal of Philosophy*, Vol. 14, Issue 2, pp. 153-175
- Goldman, A. 2001, 'Experts: Which Ones Should You trust?' *Philosophy and Phenomenological Research*, Volume 63, Issue 1, pp. 85-110.
- Goldman, A. 1999, *Knowledge in a social world*, Oxford University Press, Oxford.

Goodin, R.E. 2006, 'The Epistemic Benefits of Multiple Biased Observers', *Episteme*, vol. 3, no. 3, pp. 166-74.

Kappel, K. 2013, 'Videnskabens kultur. Hvorfor snyder forskere ikke mere, end de gør?' *Bibliotek for Læger*, nr. 205, pp. 135-53.

Sunstein, C.R. 2003, *Why societies need dissent*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..

Sunstein, C.R. 2006, 'Deliberating Groups versus Predictions Markets (or Hayek's Challenge to Habermas)', *Episteme*, vol. 3, no. 3, pp. 192-213.

Noter

1. I den forstand kan hån, spot og latterliggørelse have et ikke-strategisk sigte. Som en bedømmer har gjort opmærksom på, så kan hån, spot og latterliggørelse af et synspunkt afmontere andres strategiske kommunikation, så tilhængere tvinges til at argumentere for det, hvilket kan gøre eventuelle vanskeligheder i dette forehavende åbenbare for enhver. Hån, spot og latterliggørelse kan her være sproglige instrumenter, der er med til at give et incitament til at overholde normer for god debatadfærd.

Statslig neutralitet og uenighed om kendsgerninger

Morten Ebbe Juul Nielsen og Martin Marchman Andersen

Afdeling for filosofi, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet

Indebærer det manglende respekt for borgere med alternative opfattelser af, hvad der er empiriske kendsgerninger, hvis staten prioriterer fx mainstream-videnskabelige metoder, resultater, og institutioner (som fx universiteter) over fx alternativ medicin eller religiøse opfattelser af verdens indretning? Liberale neutralister siger, at staten bør være neutral ift. forskellige opfattelser af *det gode*. Vi stiller spørgsmålet, om denne form for neutralitet forpligter neutralister på en form for *neutralitet i forhold til forskellige opfattelser af kendsgerninger*.

Indledning

Det liberale ideal om begrundelsesneutralitet (som det fremføres af fremtrædende moderne politiske filosoffer som Rawls, Dworkin, Ackerman, Larmore¹) ses normalt som noget, der kun angår normer og værdier. Staten skal være neutral i forhold til (kontroversielle) forestillinger om det gode liv, når den begrunder sine grundlæggende institutioner, love og politikker, fordi den kun derved kan vise lige respekt for alle borgere. Men hvis neutralitet er attraktivt, fordi det udtrykker lige respekt for divergerende *holdninger* og *meninger* om normer og værdier, så er det ikke klart, hvorfor neutralitet ikke også bør gælde forskellige holdninger og meninger til ikke-normative kendsgerninger, dvs. meninger og holdninger til spørgsmål om, hvordan verden rent faktisk er (herfra: kendsgerninger). Er det ikke udtryk for manglende respekt for borgere med anderledes holdninger, hvis staten prioriterer mainstream-videnskabelige metoder, resultater og institutioner (som fx universiteter) over fx kristalhealing eller trommedans? Burde man ikke tilgodese parterne lige meget? Ikke alle borgere er jo enige om alle kendsgerninger, og borgernes forskellige forestillinger om *det gode* kan være helt eller delvist rodfæstet i forskellige

opfattelser af kendsgerninger. Det er således oplagt, at også faktuelle antagelser kan være indeholdt i individets samlede syn på, hvad det gode liv er. Det er fx evident at mange religiøse syn på det gode liv understøttes af den faktuelle antagelse, at Gud rent faktisk eksisterer. Er det ikke derfor respektløst at begrunde politikker og love på den klare antagelse, at Gud ikke eksisterer? Fx når vi lader evolutionsteori være epistemisk hævet over Skabelsesberetningen i undervisningen i folkeskolen?²

Netop i forbindelse med kontroversen om kreationisme og evolutionsteori har den amerikanske kreationist Henry M. Morris advokeret for en 'Balanced-Treatment Approach'. Denne ide går på, at der i offentlige skoler skal undervises i både ID og evolutionsteori. De to positioner skal her tildeles samme tid og omfang; de skal have samme grad af opmærksomhed. Morris begrunder dette således: „This is obviously the only equitably and fair approach, the only one consistent with American principles of religious freedom, civil rights, freedom of information, scientific objectivity, academic freedom, and constitutionality.“³ Med andre ord: hvis staten skal være neutral over for borgernes forskellige forestillinger om det gode (neutralitet i forhold til værdier), hvorfor skal staten så ikke være neutral i forhold til borgernes forskellige opfattelser af, hvad der er kendsgerninger (herefter: Neutralitet i forhold til Kendsgerninger, NK)?

Umiddelbart synes der at være ganske gode grunde til at være skeptisk over for NK. NK vil oplagt kunne underminere den specielle rolle eller status, der tilskrives mainstream-videnskaben, dens metoder og dens resultater, og i yderste instans vil mange politiske handlinger umuliggøres, da det er nødvendigt at *noget* holdes for sandt og noget for falsk, for at vi kan træffe beslutninger overhovedet. Men denne asymmetri mellem neutralitet i forhold til værdier og NK er underanalyseret i den politisk-filosofiske litteratur: Hvis staten bør være neutral i forhold til værdier (fordi det ellers er at udvise mang-

lende respekt for borgere med divergerende opfattelser af det gode liv), hvorfor skal den så ikke også være neutral i forhold til divergerende opfattelser af kendsgerninger?

Det er tydeligt, at den liberale ide om begrundelsesneutralitet – hvad vi hidtil blot har kaldt ‘værdineutralitet’ – ikke i sig selv indebærer en forpligtelse på NK. Den liberale ide om begrundelsesneutralitet angår det gode, *ikke* kendsgerninger, og der er derfor ikke en logisk tvingende overgang fra det ene til det andet. Men hovedspørgsmålet, som vi vil undersøge i denne artikel, er, om *grundene (eller rationalerne)* for begrundelsesneutralitet indebærer en forpligtelse på NK. Vi argumenterer for, at dette ikke er tilfældet. For det første argumenterer vi for, at de begrundelser, der i litteraturen generelt er givet for begrundelsesneutralitet, ikke forpligter på NK. Disse begrundelser indebærer dog ikke et fuldt tilfredsstillende svar på, hvorfor det *ikke* er manglende respekt over for eventuelt uenige borgere, hvis staten ikke er neutral mellem divergerende syn på kendsgerninger. For det andet kommer vi derfor med et forslag til, hvordan staten faktisk kan vise passende respekt, samtidig med at den praktiserer, hvad vi senere vil definere som blød non-neutralitet i forhold til kendsgerninger. Derfor konkluderer vi, at der er god grund til at afvise, at man mere generelt bør være neutrale i forhold til kendsgerninger. Staten begår med andre ord ingen moralske fejltagelser, som fx at behandle borgerne med manglende respekt, når den ikke er neutral i forhold til kendsgerninger. Inden da vil vi dog først give en kort introduktion til rationalet bag begrundelsesneutralitet.

Hvad er begrundelsesneutralitet – og hvad er rationalet bag?

Det sene 20. århundredes teoretiske diskussion af liberalisme – groft sagt, fra Rawls’ *Theory of Justice* og frem, og i særdeleshed efter hans *Political Liberalism* – er i meget høj grad karakteriseret ved at være optaget af et ganske bestemt fænomen, nemlig „the fact of pluralism“, altså eksistensen af vidt forskellige opfattelser af det gode liv blandt borgere i samfundet. Den moderne liberalisme er anti-utopisk; en tilstand af fuldkommen fred, fordragelighed og overensstemmelse mellem alle borgere er uforenelig med de empiriske omstændigheder (netop „the fact of pluralism“) og derfor med grundlæggende liberale moralske overbevisninger, da det kun er gennem massiv tvang, intervention og manipulation at en sådan ‘fred’ kan realiseres. Da vi både er forskellige og konkurrerer om knappe (og ofte positionelle) ressourcer,⁴ er konflikt et indbygget element i ethvert blot nogenlunde frit samfund. Som borgere er vi simpelthen dybt uenige om en række grundlæggende forhold og moralske idealer.

Samfundsindretningen skal derfor på den ene side tage disse forhold i ed, da det netop ville være utopisk at tro, at vi på en eller anden måde kan komme hinsides disse konflikter, uenigheder, og forskelle. På den anden side skal der handles politisk, hvilket derfor bør foregå på en måde, der er forenelig med grundlæggende liberale idealer om frihed og lighed.

I tråd hermed formulerer Rawls det grundlæggende politisk-filosofiske spørgsmål for en liberal, der tager „the fact of pluralism“ *ad notam*: „How is it possible that there may exist over time a stable and just society of free and equal citizens profoundly divided by reasonable though incompatible religious, philosophical, and moral doctrines?“⁵ Det er her, *doktrinen om begrundelsesneutralitet* kommer ind i billedet. I sin enkleste form kan denne gengives som følger: Kun argumenter, der er neutrale i forhold til opfattelser af det gode liv, er politisk legitime.⁶ Ideen er, at ulige (politisk) respekt skyldes manglende respekt for individers opfattelse af det gode liv (fx religiøse, æstetiske, ‘livsstilmæssige’ og, i et eller andet omfang, moralske opfattelser). Fjerner man argumenter baseret på divergerende opfattelser af *det gode liv* fra det politiske, er det muligt at træffe politiske beslutninger, samtidig med at alle vises lige respekt!

Et par metaforer kan være oplysende: Neutralitet betragtes af Charles Larmore som „institutionel nærsynethed“;⁷ det er kun visse, „indlysende“ eller grundlæggende værdier, som staten kan forlade sig på. Staten er simpelthen „blind“ for den helt brede palet af individers personlige værdier. Brian Barry bruger i *Culture and Equality* begrebet „privatiseringsstrategien“,⁸ hvorved vi skal forstå, at en række kontroversielle værdier og dermed værdikampe „privatiseres“. Det er ikke statens opgave at forfægte den „sande“ religion eller leve op til det ene eller andet komplette sæt af værdier. Joseph Raz, som ellers er kritisk overfor neutralitet, kalder neutralitet „epistemisk afholdenhed“,⁹ i og med at staten afholder sig fra at bruge visse former for viden om værdier eller holdninger i begrundelsessammenhænge.

Her vil nogle læsere måske studse over, hvordan man på én og samme tid kan forfægte en række værdier (frihed, lighed, tolerance og hvad der ellers kan lægges i et liberalt grundsyn) og samtidig nægte, at opfattelser af det gode liv må optræde i begrundelser for politiske institutioner. Hertil svarer neutralisterne, at ikke alle (moraliske) værdier angår, eller hidrører fra, opfattelser af det *gode*. Nogle moralske værdier angår *retfærdighed*, og netop disse værdier kan fungere som moralske præmisser i argumenter for, hvordan staten bør indrettes og agere. Selvom skellet mellem det *gode* og det *retfærdige* er ganske vanskeligt at sætte på formel og er genstand for megen kontrovers, er en definerende forskel følgende: Plausible

forestillinger om retfærdighed er i sig selv neutrale i forhold til en lang række mere specifikke forestillinger om det gode liv. Fx siger liberale fordelingsprincipper oftest meget lidt om, hvordan de fordelte ressourcer bør anvendes. Om man vil bruge ens retfærdige andel af midler til Bach og Barolo, eller til Nik & Jay og Bacardi Breezere, angår ikke retfærdigheden. Dermed afsløres et andet definerende træk ved neutralitetstanken: Alt andet lige er retfærdighedsforestillinger generelle og abstrakte, mens forestillinger om det gode liv er specifikke og konkrete.

Tag et eksempel om rygning i det offentlige rum. På neutralistiske præmisser kan man ikke indskrænke rygning ud fra et argument om, at et liv med rygning er dårligere end et liv uden, eller ud fra æstetiske ('rygere er ulækre') eller religiøse ('rygning er en hån mod skaberværket') argumenter. Argumenter, der derimod *kan* bruges til at indskrænke rygning, må på neutralistiske præmisser tage form af appeller til *rettigheder*, altså ting, der angår retfærdighed. Konturerne af et sådant argument kunne se ud på følgende måde: 1) personer har ret til at blive beskyttet mod, i hvert fald nogle former for, skade. 2) passiv rygning skader. 3) passiv rygning er en af den slags skade, som personer har ret til at blive beskyttet imod (blandt andet fordi rygning ikke er en nødvendig funktion for samfundets opretholdelse). 4) Det er derfor, i hvert fald alt andet lige, uretfærdigt, at personer bliver skadet af passiv rygning.¹⁰

Der er med andre ord en fundamental *asymmetri* mellem det *gode* og det *retfærdige*. Det gode er delegeret til privatsfæren (og markedet), mens det retfærdige er det *politiske*. I det politiske bør begrundelser dreje sig om retfærdigt og uretfærdigt, ikke godt og ondt. Idealet er, at man i politik baserer sig på værdier, som kan deles af alle,¹¹ for derved at undgå argumenter baseret på snævre og specifikke ideer om, hvad der *gør* ens eget liv værd at leve.

Spørgsmålet er så *hvorfor* staten, ifølge neutralister, bør være neutral imellem forskellige opfattelser af det gode liv? Vi kan kun strejfe overfladen af svaret, men det neutralistiske svar er hverken, at doktriner om det gode liv ikke betyder noget, eller at alle forestillinger om det gode er lige gyldige. Tværtimod argumenterer de fleste neutralister for, at vi skal være neutrale for netop at beskytte dét, som alle anser for vigtigt i deres liv, nemlig deres personlige forestilling om det gode liv og muligheden for at leve i overensstemmelse hermed. Hvis vi uden videre tillader, at staten baserer sine begrundelser på specifikke forestillinger om det gode liv – det kunne fx være et specifikt religiøst eller æstetisk ideal – så risikerer vi også, at vores egen forestilling om det gode liv trampes under føde.

Der kan både være en konsekventalistisk og en kantiansk begrundelse for den liberale ide om begrundelsesneutralitet. Når der appelleres til, at ens personlige

forestilling om det gode liv risikerer at blive undertrykt, hvis staten uden tøjler kan begrunde sine politikker med alskens bizarre og snævre forestillinger om det gode liv, så er det naturligvis en konsekventalistisk tankegang, der ligger bag. Men der er også en kantiansk eller deontologisk åre. Når Rawls og andre neutralister sætter vores mulighed for rationelt at tilslutte os, revidere, og forfølge vores egen forestilling om det gode liv særdeles højt, så er det ofte ud fra den antagelse, at det er *manglende respekt* for fri og lige – autonome, om man vil – individer, hvis staten går ind og *bestemmer* for den enkelte, hvordan og ud fra hvilke værdier dennes liv skal leves. Neutralisme er således snævert forbundet med en klassisk liberal *anti-paternalisme*: Vi – som er liberale – ønsker ikke, at staten skal tvinge et bestemt ideal om, hvad det gode liv er, ned i halsen på borgerne. Det er – i hvert fald potentielt – tyrannisk, og uforeneligt med, at staten respekterer os som frie og lige borgere.

Denne tankegang kan opfattes som en invitation til at fokusere på de *midler*, som staten bruger, når den begrunder sin politik. Disse midler må nemlig ikke være tvang, indoktrinering eller på anden måde forfølgelse af dem, som ikke retter ind. Men ønsket om at undgå tvang, indoktrinering, osv. er ikke en udtømmende grund til at acceptere neutralisme. For også i de tilfælde, hvor staten bruger specifikke forestillinger om det gode liv som begrundelse for sin politik, men hvor dette ikke udarter sig til håndgribelige overgreb, som tvang og indoktrinering, vil liberale neutralister generelt stadig mene, at der er anledning til en moralsk indvending. For staten viser ikke lige *respekt* for sine borgere, hvis den ensidigt forlader sig på ét, frem for et andet, begreb om det gode liv.¹² Hvis staten *gør* dette, så udtrykker den, alt andet lige, at nogle borgeres personlige værdier er mindre værd end andres – og det er uforeneligt med en legitim demokratisk orden (dette gælder kun ift. *raisonnable*¹³ borgere eller individer med *raisonnable* forestillinger om det gode – hvilket vi skal vende tilbage til snarest).

Med denne korte indføring i rationalet bag neutralitetsdoktrinen kan vi vende os mod vores problem: Hvis det er udtryk for manglende respekt for nogle borgere at begrunde politikker med reference til værdier, som disse borgere ikke er enige i, er det så ikke også udtryk for manglende respekt for nogle borgere at begrunde politikker med reference til *kendsgerninger* som disse borgere ikke er enige i? Hvis det er manglende respekt for fx muslimer at bygge et samfund op omkring kristne værdier, er det så ikke også manglende respekt for syge borgere, som tror på effekten af fjernhealing, at de ikke kan få dækket omkostningerne til fjernhealing, når syge borgere, der tror på konventionel medicin, kan få dækket omkostninger til deres medicinske behandling?

Hvorfor begrundelserne for begrundelsesneutralitet ikke forpligter på NK

For at komme et svar på dette spørgsmål nærmere, er det vigtigt først at gøre det klart, at begrundelserne for neutralitetsdoktrinen, som vi kender dem, ikke forpligter på NK, og dermed, at neutralitetsdoktrinen *ikke* kompromitteres, hvis staten forfægter bestemte, videnskabelige kendsgerninger og metoder. Dette af følgende grunde:

For det første er der i den relevante litteratur ikke meget belæg for at hævde, at neutralister selv ville drage den implikation af neutralitetsdoktrinen, at den skulle implicere NK. I diverse kanoniske formuleringer går neutralitet *udelukkende* på neutralitet mellem (visse) *moralske* og ikke *faktuelle* doktriner. Et centralt sted skriver Rawls fx, at „public reason“ – den form for fornuft og argumentation, som kan passere som neutral – kan forlade sig på „(...) videnskabens metoder og konklusioner, når disse ikke er kontroversielle.“¹⁴

For det andet går neutralitetsdoktrinen på begrundelser, *ikke* udfald (konsekvenser.) At statens politikker har som udfald, at det er sværere (mere bekosteligt) at få fx en homøopatisk ‘behandling’, end det er at få behandling efter en gængs lægefaglig standard, er ikke i sig selv et problem for neutralitet, ligesom det ikke i sig selv er et problem for neutralitet, at det er sværere (mere bekosteligt) at tilfredsstille præferencer for dyr rødvin og vagtelæg, end det er at tilfredsstille et ønske om kildevand og havregryn. Med andre ord er det ikke et moralsk problem, ifølge neutralister, at statens politikker har ulige konsekvenser for borgere med forskellige opfattelser af værdier *eller* kendsgerninger.¹⁵

For det tredje – og dette er vigtigt at understrege – siger doktrinen om begrundelsesneutralitet ikke på neutralitet imellem *alle* doktriner, men kun mellem, hvad Rawls kalder *ræsonnable* doktriner (eller mellem personer, der er *ræsonnable*). ‘Ræsonnabilitet’ er i denne sammenhæng først og fremmest en moralsk egenskab, der hentyder til en persons parathed til selv at respektere de principper, som hun mener andre bør overholde, og til at søge og indgå kompromisser.¹⁶ Derfor forekommer det oplagt, at esoteriske syn på kendsgerninger, der fx fastholder, at ‘evidens’ kan opnås på måder, som kun er tilgængelige for ‘de få indviede’, eller som principielt ikke kan underkastes falsifikation, eller på andre måder testes for sandhed, ikke er *ræsonnable* i den forstand, som neutralister lægger op til. Grunde – uanset om de er moralske eller faktuelle – skal være ‘transparente’ og ikke ‘uigennemsigtige’, dvs. lukkede for dem, der ikke allerede accepterer dem.¹⁷

Det ovenstående viser, at begrundelserne for neutralitetsdoktrinen som sådan ikke forpligter på NK. Neutralitetsdoktrinen, som den udlægges hos Rawls og andre, kompromitteres altså ikke af ikke at gælde i forhold til

divergerende syn på hvad der rent faktisk er kendsgerninger. Det er ganske enkelt ikke dét, som neutralister mener den neutralistiske doktrin drejer sig om.

Når det er sagt, så udestår der imidlertid et problem. Selvom de kanoniske neutralistiske formuleringer ikke angår neutralitet mellem divergerende syn på, hvad der tæller som kendsgerninger, og derfor ikke er forpligtet på NK, så er dette nemlig ikke et tilstrækkeligt svar på, *hvorfor* det ikke er manglende respekt for fx homøopater, eller hvorfor det ikke er problematisk ikke at udvise (lige) respekt over for homøopater, når staten forlader sig på konventionelle medicinske modeller, der udelukker en begrundelse for støtte til homøopati? Derudover lider det neutralistiske svar af en indlysende svaghed: Når Rawls skriver, at vi kan forlade os på videnskabens metoder og konklusioner, når disse ikke er kontroversielle, så efterlades vi med spørgsmålet om, hvornår videnskabens metoder og konklusioner *ikke* er kontroversielle. Når det siges, at grunde skal være transparente og ikke uigennemsigtige, så bliver næste spørgsmål naturligvis: For hvem? For krystalhealeren mener sikkert, at de grunde, hun lægger for dagen, er klare nok.

Selvom disse spørgsmål selv sagt er vanskelige at besvare, betyder det ikke, at alternativet er lettere. For hvordan skal vi egentlig forstå ideen om neutralitet imellem divergerende syn på, hvad der er kendsgerninger? Hvor *dybtgående* skal den være? Bør staten fx forholde sig neutralt til, om evolutionsteorien er sand? Om historiske kendsgerninger, som fx Holocaust, rent faktisk fandt sted? Og hvor *bred* kan denne neutralitet være? Hvor mange, og hvem, skal være uenige om et givet sagforhold, før neutralitetsdoktrinen skal gøres gældende? Er det nok, at bare én lægmand er uenig i tyngdeloven, førend staten ikke legitimt kan begrunde politikker med henvisning til dennes sandhed? Ikke desto mindre står vi tilbage med spørgsmålet om, hvorfor det ikke er manglende respekt over for de eventuelt uenige borgere, når staten forlader sig på kendsgerninger, som de er uenige i? Derfor vil vi nu arbejde hen imod et forslag til, hvordan staten faktisk kan vise passende respekt, samtidig med at den praktiserer, hvad vi vil definere som, *blød non-neutralitet i forhold til kendsgerninger*.

Om blød og hård non-neutralitet i forhold til kendsgerninger

Hvor NK kan være svær at definere, er det relativt simpelt at definere non-neutralitet i forhold til kendsgerninger (herefter: NNK); det er ganske enkelt fraværet af nogle som helst krav om, at staten skal være neutral i forhold til kendsgerninger.¹⁸ I ønsket om at vise den respekt for borgere, som doktrinen om begrundelsesneutralitet foreskriver, men samtidig i ønsket om, at staten ikke skal

være neutral i forhold til kendsgerninger, foreslår vi en (grovkornet) distinktion mellem *hård* og *blød* NNK. Fælles for dem begge er naturligvis, at statens legitimitet er uafhængig af NK. Staten, ifølge den hårde version, anerkender ingen direkte, intrinsiske *moralske* grunde til at akkommodere, inkludere eller på andre måder imødekomme nogen flerhed af holdninger til og syn på kendsgerninger (dette er dog foreneligt med, at den af pragmatiske eller konsekventalistiske hensyn gør det). Den bløde model, derimod, anerkender, at der *kan* være intrinsiske hensyn – fx hensyn til lige respekt – til borgere med divergerende doktriner eller holdninger. Den prøver, eller er i det mindste principielt indstillet på nogle gange at prøve at akkommodere, inkludere eller på andre måder imødekomme disse borgere. Det kunne fx være gennem at stræbe efter altid at lægge de data og forhold, der lægges til grund for beslutninger, åbent frem; søge at argumentere så sagligt og sobert som muligt; og at fremme grundpiller i liberale samfund som god adgang til informationer og uddannelse. I *hard cases*, som spørgsmål om, hvorvidt der er menneskeskabt global opvarmning, vil den bløde NNK-stat søge at høre mindretallet og se på muligheder for konsensusmodeller, selvom den ikke er forpligtet på at indrette sine politikker efter dét, som den tager som tilstrækkeligt veletablerede kendsgerninger.

Om respekt og blød non-neutralitet mellem divergerende syn på kendsgerninger

Forestil dig, at vi ønsker en stat, der er forpligtet på doktrinen om begrundelsesneutralitet, men ikke på NK. Hvordan kan denne stat på passende måde vise borgerne den respekt, som doktrinen om begrundelsesneutralitet foreskriver, samtidig med at den reelt favoriserer visse syn på kendsgerninger frem for andre? Svaret, vil vi argumentere for, ligger i blød NNK – blød non-neutralitet i forhold til kendsgerninger:

Hvad angår flere kontroversielle spørgsmål om kendsgerninger, søger denne stat at høre minoritetspositionerne. Den fremlægger åbent og gennemsigtigt de informationer og forhold, som de forskellige parter tager som kendsgerninger, forud for en given beslutning. Den giver, alt andet lige, alle borgere fri og lige adgang til disse informationer. Ikke desto mindre giver den helt generelt mainstream videnskaben forrang frem for pseudovidenskab, religiøse forestillinger og lignende, i en række vigtige politiske afgørelser. Den henvender sig i en række faktuelle spørgsmål først og fremmest til eksperter, der er anerkendte inden for diverse mainstream-akademiske felter, fx geologer, fysikere, læger, historikere osv.

Hvordan kan denne stat forsvare, at den neutralitet, som den grundlæggende forfægter, kun vedrører værdier, og ikke også kendsgerninger? Hvad skal den svare på

spørgsmålet om, hvorfor det ikke er respektløst, at den i realiteten ignorerer en række borgeres syn på, hvordan verden rent faktisk er skruet sammen? At den, i hvert fald i én forstand, giver forrang til borgere, som mener, at Holocaust fandt sted, frem for borgere, som mener, at Holocaust ikke fandt sted? At den giver forrang til borgere, der mener, at mælk og glutenholdige produkter *er* sunde for små børn, frem for borgere, der mener, at denne kost er *usund* for små børn.¹⁹ Hvordan, mere præcist, kan denne stat på én gang tildele mainstream-videnskaben en form for 'epistemisk privilegium' ('det er jeres viden, der bedst afspejler virkeligheden'), og overholde ånden i, eller de bagvedliggende begrundelser for, doktrinen om begrundelsesneutralitet? Vi nævnte allerede ovenfor nogle grunde til, at neutralitetsdoktrinen ikke forpligter på NK. Blandt dem var den vigtige, at begrundelsesneutralitet er neutralitet mellem *ræsonnable* doktriner om det gode, men ikke imellem *non-ræsonnable* doktriner. Denne grund vil vi nu uddybe, og vi vil argumentere for, at den ikke bare er god grund til, at begrundelserne for neutralitetsdoktrinen ikke forpligter på NK, men at den tilmed er en generel plausibel begrundelse for, at staten ikke skal være neutral imellem divergerende syn på kendsgerninger. Vi vil forsøge at vise, at der er en parallelitet mellem en række træk ved den måde, hvorpå Rawls argumenterer for moralsk *ræsonnabilitet*, og så en række plausible antagelser om, hvad det vil sige at være *faktuelt* *ræsonnabel*. Denne parallelitet kan begrunde, hvorfor det ikke nødvendigvis er manglende respekt over for uenige borgere, hvis staten giver forrang til mainstream videnskabelige metoder og resultater.

Rawls plæderer for, at neutralitet er noget, der angår *ræsonnable* personer.²⁰ Personer er *ræsonnable*, hvis de tilslutter sig en række dyder eller værdier, hvoraf de vigtigste er følgende: Parat til at anerkende, at regler, love og grundlæggende politiske principper skal være upartiske og gensidige (de må ikke være dobbeltmoralske). Endvidere skal man som borger kunne *angive grunde, som man mener andre kan tilslutte sig*, når man kommer med forslag, der angår samfundets basale indretning – når man kommer med forslag, der angår de allervigtigste politiske emner.

Ligesom andre fremtrædende moderne filosoffer som Scanlon²¹ slår Rawls således på, at dét at sikre gensidig accept er en moralsk hjørnesteen. Kernen er, at vi som frie og lige borgere skylder hinanden lige og gensidig respekt, *selvom* vi er uenige. Derfor må vi kunne angive grunde, der faktisk appellerer (eller kan appellere) til alle, når vi beslutter os for vigtige politiske spørgsmål:

Our exercise of political power is proper only when we sincerely believe that the reasons

we would offer for our political actions – were we to state them as government officials – are sufficient, and we also reasonably think that other citizens might reasonably accept those reasons.²²

Endda går Rawls så vidt som at skrive, at vi i politiske sammenhænge har pligt til kun at fremsætte sådanne grunde. Men vi har *ikke* pligt til at fremsætte grunde, som også er acceptable for ikke-ræsonnabile individer – og det er centralt! Gensidighed er en forpligtelse, men også et skel mellem dem, vi skylder respekt i en politisk proces, og dem vi ikke gør. Kun hvis man accepterer kravet om gensidighed, har man ret til at blive behandlet gensidigt respektfuldt, når der lægges grunde for dagen i politiske beslutninger.

Principiel epistemisk transparens og åbenhed for falsifikation og revurdering

Vi hævder nu, at der er en parallel mellem kravet om ræsonnabilitet i forhold til normative spørgsmål, og så en lignende form for ræsonnabilitet i forhold til spørgsmål om kendsgerninger. For at være *faktuelt* ræsonnabel må man være indstillet på, i politiske sammenhænge, kun at anvende kendsgerninger, der principielt kan erkendes (og anerkendes) af alle parter. For at kvalificere som en *faktuelt* ræsonnabel person må man i sin politiske ageren, som minimum, tilfredsstillende to principper, som vi vil kalde henholdsvis *principiel epistemisk transparens* og *åbenhed for falsifikation og revurdering*. Med principiel epistemisk transparens mener vi, at det bør være et krav til, at noget kan hævdes at være en kendsgerning, at alle i princippet, og alt andet lige, ville kunne komme til samme erkendelse. En særlig privilegeret viden, som kun gurun, eller den særligt udvalgte, har adgang til, kan ikke være genstand for gensidig erkendelse og anerkendelse og opfylder derfor ikke kravet om *principiel epistemisk transparens*. Lad os kort forklare vores to klausuler, henholdsvis 'i princippet', og 'alt andet lige'. Der findes former for specialiseret viden – fx avanceret viden om partikelfysik – som kun få mennesker *faktisk* forstår. Men til forskel for 'den åbenbarede sandhed', som profeten modtager, så kan normalt begavede mennesker *i princippet* tilegne sig den viden, som moderne partikelfysik beskæftiger sig med. Denne viden er nemlig ikke dunkel og esoterisk. En viden diskvalificeres således ikke af, at det i nogle tilfælde ville tage selv højt begavede borgere mange år at forstå dens baggrund. Borgere skal blot principielt kunne erhverve sig den. Vi bruger også klausulen 'alt andet lige' for at tage hensyn til sikkerhedspolitiske aspekter, hvor viden af andre grunde må hemmeligholdes. Epistemisk transparens er således en forudsætning for *faktuel* ræsonnabilitet.

Med kravet om Åbenhed for falsifikation og revurdering mener vi, at den *faktuelt* ræsonnabile person principielt er åben for revision af selv centrale dele af sine overbevisninger om kendsgerninger, og at hun kun fremsætter påstande eller konklusioner herom, hvis disse påstande er (principielt) empirisk falsificerbare. Dette indebærer dog ikke, at hun nødvendigvis skal revidere sin opfattelse af, hvad der er kendsgerninger i tide og utide. Ofte er der helt rimelige grunde til, at man lader flere hypoteser stå åbne, fordi den viden, som foreligger på området, ikke er konklusiv. Åbenhed for falsifikation og revurdering angår således primært en parathed til at indrømme, at man tager fejl, i lyset af *bedre grunde*.²³

Med andre ord søger den *faktuelt* ræsonnabile person kun at fremsætte faktuelle propositioner og konklusioner, der (principielt) kan gøres til genstand for *gensidig* erkendelse af andre *faktuelt* ræsonnabile personer *uanset* deres mere specifikke holdning, verdensanskuelse, religion, æstetiske overbevisning osv.

Her skulle paralleliteten til den *moralsk* ræsonnabile person gerne melde sig. Ligesom den *moralsk* ræsonnabile person i politiske sammenhænge ikke appellerer til værdier, som hun ikke har grund til at tro kan deles af alle andre *moralsk* ræsonnabile personer, så giver den *faktuelt* ræsonnabile person ikke argumenter, der baserer sig på faktuelle propositioner, hvis sandhedsværdi ikke potentielt kan accepteres af alle *faktuelt* ræsonnabile personer, uanset deres mere specifikke holdninger, overbevisninger, livshistorier osv. I modsætning hertil er man *faktuelt* non-ræsonnabel, hvis man siger, at der er sæt af faktuelle kendsgerninger, som helt principielt ikke står til rationel diskussion, og at andre personer ganske enkelt ikke forstår, hvad tingene drejer sig om, hvis de er uenige.

Det er værd at understrege, at tilfælde, hvor alle borgere tilfredsstiller kravene til faktuel ræsonnabilitet, er forenelige med endog meget stor *uenighed* om faktuelle spørgsmål. Men sådan må og skal det være, da mange tilfælde af faktuel uenighed rent faktisk er, hvad man kunne kalde *epistemisk* rimelige. Når fx palæontologer er uenige om, hvorfor dinosaurerne uddøde, så er det ikke et udtryk for, at nogle palæontologer er faktisk non-ræsonnabile. Det er snarere et udtryk for, at der ikke (endnu) findes tilstrækkelig stærk evidens for at konkludere det ene frem for det andet. Sættet af muligheder står i en vis forstand åbent. Det er et udtryk for, at der ikke findes konklusiv evidens for at besvare spørgsmålet.

Vi kan nu besvare vores spørgsmål om, hvorfor det ikke er i modstrid med berettiget respekt for eventuelt uenige borgere, hvis staten giver mainstream videnskabens metoder og resultater forrang. I det omfang mainstream-videnskaben er *faktuelt* ræsonnabel, og i det omfang konfliktende syn på kendsgerninger ikke er det,

så er det ikke manglende respekt over for forfægtere af sidstnævnte, hvis staten giver førstnævnte forrang. Berettiget respekt er nemlig kun et krav mellem *faktuelt* ræsonnable borgere. Neutralitetsdoktrinen plæderer, i sin klassiske udformning, ikke for generaliseret neutralitet. Den plæderer for neutralitet mellem borgere, der principielt er indstillede på at akkommodere hinandens synspunkter, holdninger, og værdier, og som er parate til selv at efterleve de principper, som de mener skal gælde for andre. Den plæderer kun for neutralitet mellem ræsonnable eller *gode liberale borgere* – det er dem, der fortjener lige respekt. Begrundelsen er, at politisk legitimitet afhænger af former for fundamental lighed *på dette niveau*, ikke af en eller anden form for generaliseret lighed uanset ens *normative ræsonnabilitet*. Det samme gælder *faktuel* ræsonnabilitet, som fordrer, at man fremstiller de sagforhold, man mener er gældende, på måder der er epistemisk transparente, falsificerbare, og principielt står til revision i lyset af bedre evidens. Kravet om ræsonnabilitet udgør således en art *epistemisk civilitet*: 'Jeg antager ikke, at jeg ved alting, og at du er komplet uvidende, for så vidt du betragter mig med den samme optik.' Men for at en sådan *epistemisk civilitet* kan efterleves, må der også ligge et krav om ikke at fremlægge eksorbitant aparte forestillinger om, hvordan verden er skruet sammen – i hvert fald hvad angår det, der skal lægges til grund for *felles*, dvs. *politiske* beslutninger.

Konklusion: skal vi være neutrale mellem divergerende syn på kendsgerninger?

Vi har i denne artikel argumenteret for, at hverken doktrinen om begrundelsesneutralitet, eller de værdier og argumenter, denne hviler på, giver anledning til, at man bør tilslutte sig NK. Dette er naturligvis foreneligt med, at man mener, der er andre grunde til at tilslutte sig NK. Imidlertid mener vi, at argumentet ud fra paralleliteten mellem *moralsk* og *faktuel* ræsonnabilitet fungerer på egen hånd, dvs. uafhængigt af, om man tilslutter sig doktrinen om begrundelsesneutralitet eller ej. Det er nemlig svært at se, hvorfor en person, der forfægter en eller anden meget kontroversiel og alternativ *faktuel* proposition – debatten om klimaforandringer er i virkeligheden orkestreret af usynlige agenter fra Mars, fx – behandles med unødigt respektløshed, hvis staten ser bort fra dette syn på virkeligheden i sine politikker. Det er nemlig ikke en *faktuelt* ræsonnabel proposition. På den anden side vil der være en række spørgsmål, hvor *faktuel* uenighed er legitim, altså ræsonnabel, men hvor en blød NNK-stat kan handle legitimt, fx ved at sikre at forskellige synspunkter og holdninger ikke censureres væk, men hvor staten stadig kan handle ud fra et frem for et andet *faktuelt* synspunkt uden derved at forbyde sig imod kravet om lige respekt. Et ek-

sempel her kunne være uenigheder om grænseværdier for tilsætningsstoffer. Forskellige medicinske eller biologiske eksperter kan være *faktuelt* uenige om, hvornår en given substans er farlig i den ene eller anden henseende. Men denne uenighed (eller kan i hvert fald være) baseret på argumenter og præmisser, der til fulde overholder de krav om *epistemisk transparens* og åbenhed for falsifikation og revurdering, som vi har opstillet i det ovenstående. En sådan type *ræsonnabel* kontrovers forekommer – undskyld ordspillet – ukontroversiel i alle mulige sammenhænge.

Så på den ene side er der faktuelle uenigheder, som vi uproblematisk kan sætte til side – staten begår ingen moralske fejltagelser, hvis den ignorerer udsagnet om, at klimadebatten er styret af agenter fra Mars. På den anden side er der faktuelle uenigheder, hvor en form for ræsonnabel uenighed hersker. Dette efterlader en gråzone af faktuelle uenigheder, hvor det er svært at afgøre, om uenigheden er ræsonnabel eller ej, og hvor det derfor er sværere at afgøre, om staten handler respektløst, når den helt ignorerer et frem for et andet synspunkt. Denne gråzone påkalder sig mere opmærksomhed fra filosofisk hold.²⁴

Litteratur

- Ackerman, B. 1980, *Social Justice in the Liberal State*, Yale University Press, New Haven.
- Barry, B. 2001, *Culture and Equality: an Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..
- Bird, C. 1996, 'Mutual Respect and Neutral Justification', *Ethics*, Vol. 107, no. 1, pp. 62-96.
- Dworkin, R. 1995, 'Foundations of Liberal Equality', in S. Darwall (ed.), *Equal Freedom (Selected Tanner Lectures on Human Values)*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Galeotti, A.E. 2002, *Toleration as Recognition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Larmore, C. 1987, *Patterns of Moral Complexity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Nielsen, M.E.J. 2011, 'Uenighed og moralisme i klimadebatten', i T.S. Petersen & J. Ryberg (red.), *Klima og Etik*, Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.
- Young, S.P. 2006, 'Rawlsian Reasonableness: A Problematic Presumption?' *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 39, No. 1 pp. 159-180.
- Rawls, J. 1993, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York.
- Rawls, J. 1999, 'The Idea of Public Reason Revisited', in J. Rawls, *The Law of Peoples*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..
- Raz, J. 1986, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, Oxford.
- Raz, J. 1994, 'Facing Diversity: The Case for Epistemic Abstinence', in J. Raz, *Ethics in the Public Domain*, Oxford University Press, Oxford.
- Scanlon, T.M. 1998, *What We Owe to Each Other*, Belknap Press, Cambridge, Mass..
- Scott, E.C. 2005, *Evolution Vs. Creationism: An Introduction*, University of California Press, Berkeley.

Noter

1. Se fx Rawls (1993); Dworkin (1995); Ackerman (1980); Larmore (1987).
2. Se fx Galeotti (2002). Den diskussion, vi begiver os ud i her, indeholder elementer fra både den politiske filosofi, erkendelsesteori, og videnskabsteori, for eksempel hvad angår skellet mellem „rigtig“ videnskab og pseudo- eller ikke-videnskab. Vi har i denne artikel ønsket at fokusere på spørgsmål der angår forholdet mellem politisk neutralisme (statslig neutralitet) og uenighed om kendsgerninger, hvorfor vi kun i begrænset omfang kan adressere, endsige komme med løsninger på, problemer fra erkendelsesteorien og videnskabsteorien.
3. Scott (2005)
4. En positionel ressource eller, som det oftest siges, et *positionelt gode*, er et gode hvis værdi afhænger helt eller delvist af hvorledes andre betragter dets efterstræbelsesværdighed, og (oftest) giver positionelle goder anledning til nulsumspil: kun én kan bo i det største hus på vejen.
5. Rawls (1993, Xviii).
6. Der er en lang række forhold som vi for overskuelighedens skyld sætter til side, ikke mindst forskelle mellem de toneangivende forfægtere af begrundelsesneutralitet. Men det kan være på sin plads at fremhæve, at fx Rawls mener, at begrundelsesneutralitet kun, eller i hvert fald primært, angår de mest fundamentale politiske institutioner og love – „constitutional essentials and matters of basic justice“ (1993, 44).
7. „Institutionalized myopia“, Larmore (1987, 125).
8. „The strategy of Privatization“, Barry (2001, kapitel II).
9. Raz (1994).
10. Vi siger ikke, at vi tilslutter os dette argument: det er udelukkende for at indikere omridset af den *type* af argumenter, som neutralister mener vi skal bruge i sammenhængen.
11. Bemærk at modaliteten *kan* deles af alle: det er ikke et krav, at værdierne *faktisk* eller *aktuelt* deles af alle; omvendt må dette „kan“ ikke tolkes som „hvis nu alle delte mine *personlige, subjektive* holdninger“.
12. Joseph Raz kan tages til indtægt for det synspunkt, at statslig paternalisme alt andet lige er forkert, og at staten derfor skal være forsigtig med de former for ikke-neutral politik, den vil føre, men at det ikke er uforeneligt med berettiget respekt over for individet, at staten legitimerer visse politikker med bestemte forestillinger om det gode. Se Raz (1986, 96, 157, 161 *et passim*).
13. „Raisonnable“ (og afledte former) er vores oversættelse af det rawlsianske udtryk „Reasonable“. Vi har svært ved at pege på en bedre, mindre værdiladet og/eller mindre vildledende oversættelse af dette centrale udtryk.
14. Rawls (1993, 190), vores oversættelse. Det er svært ikke at tænke, at Rawls gik en hel del for hurtigt frem her: Det er klart, at tilføjes „når disse ikke er kontroversielle“ åbner for en diskussion af, hvornår videnskabens metoder og konklusioner *ikke* er det. Spørgsmålet om distinktionen mellem (egentlig) videnskab på den ene side, og pseudo- eller ikke-videnskab på den anden, er et spørgsmål der optager videnskabsteoretikere, og der er ikke konsensus blandt videnskabsteoretikere om distinktionen. Vi kan af pladmæssige årsager ikke komme ind på denne ellers meget relevante facet af diskussionen
15. Men bemærk her, at det kunne tænkes at være en legitim indvending, set fra neutralistisk hold, hvis en borger mener, det er udtryk for manglende *lige respekt*, når og hvis staten fx forlader sig på mainstream-videnskabelige fakta, og ikke på andre faktuelle doktriner. Vi skal vende tilbage til dette nedenfor.
16. For en fremstilling og kritisk diskussion, se Young (2006).
17. For en diskussion, se Bird (1996, 71).
18. Heraf følger naturligvis ikke, at staten har frit slag – at en legitim liberal stat kan lægge hvilke som helst faktuelle doktriner til grund for deres politikker.
19. Udgivelsen af *Kernesund Familie – Sådan!* (Politikens forlag, København 2007) af Ninka Mauritson, blev fulgt op af, at Sundhedsstyrelsen gik på tv i bedste sendetid og advarede alle forældre imod at følge disse råd.
20. Se Nielsen (2011, 139).
21. Se Scanlon (1998).
22. Rawls (1999, 137).
23. Ligesom spørgsmålet om, hvad der er rigtig videnskab, er et kontroversielt spørgsmål blandt videnskabsteoretikere, er spørgsmålet om (gode) grunde et kontroversielt spørgsmål blandt erkendelsesteoretikere og andre filosoffer. Med vendingen „en parathed til at indrømme, at man tager fejl i lyset af *bedre grunde*“ mener vi, uformelt, en principiel parathed til at revidere selv centrale dele af ens overbevisninger – inklusive overbevisninger om, hvad der tæller som gode grunde – i lyset af evidens, argumenter, kendsgerninger osv., der peger på, at en eller flere overbevisninger, man måtte have, er fejlagtige.
24. Vi ønsker at takke forskningsgruppen Pluralisme og Legitimitet på filosofi, Københavns Universitet, samt en anonym reviewer på *Politik* for værdifuld kritik og diskussion.

Hykleriske Politikere, Demokrati og Mediedagsordenen

Kasper Lippert-Rasmussen

Professor i Statskundskab, Aarhus Universitet

Artiklen undersøger, hvordan anklager om hykleri fungerer i den mediebarne politiske debat. På baggrund af en definition af hykleri argumenterer jeg for, at mediernes hyklerifokus: 1) giver et incitament for politikere til ikke at tilslutte sig normer, der er svære eller omkostningsfulde at efterleve; 2) ofte er knyttet til en fejlslutning, der består i at slutte direkte fra politikeres kritisable hykleri til, at de principper, de fremfører men ikke efterlever, er kritisable; 3) udgør en anti-egalitær strukturel magtfaktor, der påvirker muligheden for at sætte emner på den politiske agenda.

Nogle eksempler

Næsten intet er mere almindeligt end, at politikere anklages for hykleri. I nærværende artikel vil jeg med afsæt i en række prægnante tilfælde diskutere, hvordan anklager om hykleri fungerer i den mediebarne politiske debat. På baggrund af en definition af hykleri argumenterer jeg for, at mediernes hyklerifokus: 1) giver et incitament for politikere til ikke at tilslutte sig normer, der er svære eller omkostningsfulde at efterleve; 2) ofte er knyttet til en fejlslutning, der består i at slutte direkte fra politikeres kritisable hykleri til, at de principper, de fremfører men ikke efterlever, er kritisable; 3) udgør en anti-egalitær strukturel magtfaktor, der påvirker muligheden for at sætte emner på den politiske agenda.

De fleste husker formentlig sagen om Al Gores ubekvem sandheder angående klimaet. En for Gore ubekvem sandhed, der kom frem, dagen efter han havde modtaget en Oscar for årets bedste dokumentarfilm, var, at hans eget CO₂-fodafttryk er bemærkelsesværdigt stort. En amerikansk konservativ hjemmeside tog følgende pressemeddelelse fra Tennessee Center for Policy Research til indtægt for, at Al Gore fortjente en guldstatuette for hykleri: „Gore’s mansion, located in the posh

Belle Meade area of Nashville, consumes more electricity every month than the average American household uses in an entire year, according to the Nashville Electric Service (NES)“ (Sheppard 2007).¹

Et andet amerikansk eksempel er skandalen omkring den homofobiske amerikanske republikanske senator, Larry Craig, der i sin tid i senatet havde støttet adskillige lovforslag, der var vendt mod homoseksuelle, herunder fx i tilknytning til den såkaldte ‘Don’t ask, don’t tell’-politik i det amerikanske forsvar. I 2007 blev han imidlertid dømt for at have signaleret ønske om sex på et herretoilet i Minneapolis-St. Paul lufthavnen. Personen, han signalerede til, var desværre for Craig en nidkær (mandlig) repræsentant for ordensmagten.²

Et sidste eksempel fra udlandet angår den daværende Labour undervisningsminister Harriet Harman skolevalg på et af sine børns vegne i 1996. Labours politik var at støtte offentlige skoler, men Harman valgte at sende sin søn i en selektiv privatskole. Sagen blev til en offentlig skandale, og Harman blev kraftigt kritiseret af mange af hendes partimedlemmer. Bl.a. valgte formanden for Labours uddannelsesudvalg at træde tilbage i protest. De Konservative lancerede et brætspil – *Hypocrisy* – som man vandt ved at få flest hykleri-points. En af måderne, hvorpå man kunne få points, var ved at støtte Labour, og så samtidig sende sit barn i privatskole (Swift 2003, x-xi).³

Men man skal ikke lede langt i en dansk sammenhæng efter tilsvarende eksempler. Jeg vil nævne tre. Som socialdemokratisk formand er det naturligt at anbringe sit barn i folkeskolen. Men som en person, der tilhører eliten, er det knap så oplagt. Det kom bl.a. til udtryk, da det kom frem, at Helle Thorning Schmidt havde flyttet sin dengang 13-årige datter fra en folkeskole til Ingrid Jespersens privatskole, hvor kun 7 ud af 608 elever på daværende tidspunkt havde indvandrerbaggrund (Krog 2012). Morten Uhrskov skrev i den forbindelse: „Mest manifest bliver de liljehvides hykleri, når de skal vælge

skole til deres børn. Som regel giver det sig selv, idet de i forvejen bor de helt rigtige steder, hvor selv folkeskolen kan bruges, fordi de liljehvides børn primært går i klasse med børn af andre liljehvide ... Mest kendt er sager med politikere fra f.eks. Socialdemokraterne, SF og Radikale Venstre, men mønstret er nøjagtig det samme for alle typer af liljehvide. De liljehvide kan under ingen omstændigheder finde på at eksperimentere med deres egne børn“ (Jensen 2012).

Et andet eksempel knytter sig ligeledes Thorning-Schmidt. Det udgøres af hendes leasing af en „mørkeblå VW Polo Fox 1,4“ i Tyskland, hvorved hun sparer 6 % i moms (Ritzau 2011). Umiddelbart må man forvente af en formand for Socialdemokratiet, at vedkommende afstår fra diverse former for skattetænkning, noget, der i sidste ende flytter resurser fra fællesskabet til nogle af samfundets allerede mest velstillede. Bemærkelsesværdigt er det da også, at det skattehul, som leasingaftalen udnyttede, blev lukket, herunder med socialdemokratiske stemmer, hvorfor anklagen om hykleri da også blev rettet mod hende (Politikerlede). Men som økonomisk velstillet borger er det fristende at spare penge på skatten.

Mit sidste eksempel angår Henrik Sass Larsen. Socialdemokratiet er kritisk indstillet over for privathospitaler og de fordele, disse giver velstillede personer. Sass Larsen har således advaret mod, at betalingshospitaler skaber et A- og et B-hold. Men i 2010 kunne BT afsløre, at Sass Larsen i 2006 i forbindelse med en operation for en diskusprolaps fandt, at ventelisten i det offentlige sygehusvæsen var for lang, hvorfor han fik en operation på et privathospital (Berlingske 2010). Morten Messerschmidt kommenterede „det grænseløse hykleri, som præger adfærden på Helles hold“:

Folk, der bruger private hospitaler, skaber a- og b-hold, erklærer Henrik Sass Larsen. Men selv bruger Henrik Sass naturligvis privathospitaler, ligesom Mette Frederiksen og en stribe andre socialdemokrater naturligvis sætter sine i børn i privatskoler, mens de tordner mod andre, der gør det samme (Messerschmidt 2011).

Så vidt eksempler fra den politiske verden. Nogle vil måske synes, at de er politisk skæve. Det er der en pointe med, men før jeg kommer til den, må jeg sige lidt mere generelt om hykleri.

Hykleri: En tilstrækkelig betingelse

Ikke alle anklager om hykleri er berettigede. Fx forsvarer Sass Larsen sig mod anklagerne om hykleri med, at han faktisk ikke havde sagt, at *folk*, der bruger privat

hospitaler, skaber et A- og et B-hold, men derimod havde udtalt, at de *forsikringsordninger*, der sætter dem i stand til at gøre det uden at betale for selve behandlingen, skaber et A- og et B-hold. Måske det ikke er noget særligt godt forsvar – hvis alle de, som har mulighed for at benytte sig af privathospitaler, undlod det, hvad enten de får deres behandling betalt af forsikringsordninger eller ved egenbetaling, så ville problemet med opdelingen i et A- og et B-hold blive undgået. Men desuagtet er det ikke oplagt, at hans kritik af privathospitaler er hyklerisk, hvis ovennævnte ellers er, hvad han havde givet udtryk for. Så hvad er hykleri? Følgende kan gøre det ud for en tilstrækkelig betingelse for at hykle:

X hykler, hvis:

- (i) X bebrejder Y for at overtræde en bestemt norm (opfordrer Y til at handle i overensstemmelse med en bestemt norm);
- (ii) X tror eller burde, givet de informationer X har til sin rådighed, tro, at X selv overtræder selvsamme norm (at X ikke selv agter at handle i overensstemmelse med selvsamme norm); og
- (iii) Uanset fraværet af moralsk relevante forskelle mellem X's og Y's situationer bebrejder X ikke sig selv for sin tilsvarende overtrædelse af denne norm (for sin manglende hensigt om at handle i overensstemmelse med den pågældende norm) i et omfang mindst svarende til det, hvori X bebrejder Y.

(i) betyder, at for at hykle er det ikke nok, at man siger, at en bestemt handling er forkert, og at man så selv foretager denne handling (Sher 2006). En ryger, der uden nogen bebrejdelse siger til en, som netop har tændt en smøg, at vedkommende burde undlade at ryge, hykler ikke. Hvis man bebrejder nogen noget, så går man videre end blot at sige, at vedkommende handler forkert. Man sætter dem i en situation, hvor de så at sige skal stå til regnskab over for en for det, som de gør. En tilsvarende forskel gør sig gældende mellem blot at sige, at en bestemt handling er den, vi burde gøre, og så at opfordre andre til at handle på denne måde.

(ii) indebærer, at man ikke nødvendigvis hykler, hvis man hverken tror eller havde god grund til at tro, at man selv overtræder den norm, som man bebrejder andre for at overtræde. Hvis Thorning Schmidt ikke troede og ikke havde informationer til rådighed, der burde have ledt hende til at være af den opfattelse, at det danske leasingfirma, hun lejede sin bil hos, benyttede sig af nævnte skattehul, så hyklede hun måske ikke, da hun lavede sin leasingaftale, få dage efter at Socialdemokratiet havde stemt for at lukke det skattehul, leasingaftalen udnyttede. (Sagen stiller sig anderledes, efter at hun blev bekendt med det sagsforhold og forsvarer sit leasingarran-

gement.) Bemærk også, at (ii) ikke kræver, at man faktisk handler i modstrid med den norm, som man bebrejder andre for at overtræde. Det er tilstrækkeligt, at man tror eller har god grund til at tro, at man gør det.⁴

(iii) er ikke opfyldt, hvis man, samtidig med at man bebrejder andre, retter samme bebrejdelse mod sig selv. Formentlig knytter dette an til, at man gennem sine selvbebrejdelser indikerer, at andre ikke skal stå til regnskab over for en for deres kritisable handlinger, jf. talemåden om at ikke at kaste med sten, når man selv bor i et glashus. At pege på, at nogen bør handle på en bestemt måde, som man ikke selv handler på, uden der i øvrigt er relevante forhold, som kunne retfærdiggøre en sådan forskel i handle måde, er næppe tilstrækkeligt til, at man hykler.

Ovenstående giver blot en tilstrækkelig betingelse for, at der foreligger hykleri. Heri ligger, at man kan hykle, selvom man ikke opfylder (i)-(iii). At det må være sådan, kan man fx indse ved at forestille sig en, som bebrejder andre deres overtrædelse af en bestemt norm fuldt vidende om, at de selv har handlet i modstrid med en beslægtet norm, hvis overtrædelse er mere problematisk. Hvis en politiker fx tordner mod sexchikane på arbejdspladsen, samtidig med at vedkommende har en dom for voldtægt i forbindelse med et ferieophold på Sunny Beach, så vil vedkommende formentlig blive anklaget for hykleri, selvom vedkommende ikke har handlet i modstrid med selvsamme norm, som han kritiserer andre for at overtræde (Lippert-Rasmussen 2012).

En anden måde at vise på, at ovenstående blot giver en tilstrækkelig betingelse for hykleri, er ved at inddrage situationer, hvor folk ikke selv handler på den måde, som de kritiserer andre for at handle på, men hvor de rimeligvis tror, de faktisk selv ville handle på samme måde – hvis de var i samme situation – som den, de bebrejder, er i. Ofte når oppositionspolitikere anklager regeringen for forskellige former for magtmisbrug, så ligger der en god del hykleri heri forstået på den måde, at oppositionen er fuldt ud klar over, at var det dem, som havde regeringsmagten, så ville de handle på præcis samme måde. Så vidt hykleriets natur.

Hyklerifikseringens fordele

I resten af artiklen vil jeg fokusere på en række demokratiske ulemper ved, at pressen i den grad beskæftiger sig med politikeres hykleri, en grad, som jeg mener er så udpræget, at jeg vil benævne pressen som værende hyklerifikseret.⁵ Så for ikke at give et skævt indtryk af min holdning til sagen vil jeg indledningsvist pege på nogle demokratiske fordele ved denne fokus på anklager om hykleri.

For det første er det ikke uden fortilfælde, at anklager om hykleri fører til forbedringer i en demokratisk optik. Tag sagen om den homofobiske Larry Craig. Formentlig har denne sag gjort mere for homoseksuelle i USA end mange argumenter mod diskrimination af homoseksuelle. Sagen har bidraget til at miskreditere homofobiske politikere som hylkere, der prædiker et og gør noget andet. Endda på offentlige herretoiletter. I den udstrækning skam forhindrer homoseksuelle i at indtræde i demokratiske processer på lige fod med andre, kan sagen hævdes at have medført et demokratisk fremskridt, idet den har bidraget til at sænke denne barriere (Anderson 1999). Det er dog også klart, at måden, denne forbedring er vundet på, ud fra en mere rationalistisk opfattelse af demokrati er problematisk. Fremskridtet er sket ved, at en part er blevet miskrediteret gennem association med hylkeriske karaktertræk, ikke gennem det bedre arguments tvang (Lippert-Rasmussen 2009).

For det andet ønsker de fleste af os, at der er en form for lighed i vores samfund, som består i, at moralske krav ses som noget, der angår os alle og ikke bare de af os, som ikke tilhører eliten. Da Dronning Margrethe i sin nytårstale nytår 2007/2008 bebrejdede os danskere, at vi ofte undslår os at gøre vores del, når det gælder om at nedringe udledningen af drivhusgasser, så var overskriften på en leder i Ekstrabladet dagen efter: „Du er en hykler, Margrethe“. Anken gik på, at Margrethe selv hører til de danskere, der udleder allerflest drivhusgasser. Ekstrabladet berettede således om, hvordan Margrethe ved en lejlighed fik fløjet tjenestefolk til Paris i et privatfly (Andersen 2008). At denne kritik rammer noget væsentligt, afspejler formentlig en generel egalitær norm om, at vi er hinandens ligemænd, at ingen er hævet over de moralske krav, de stiller til andre, og en sådan norm synes tæt forbundet med et demokratisk lighedsideal.

For det tredje kan hykleri være en pålidelig indikator på, hvor oprigtigt en person, der ytrer sig i en demokratisk debat, faktisk mener de ting, som vedkommende siger. Når Michael Moore i *Fahrenheit 9/11* efter at have interviewet nogle af de unge afro-amerikanere i Flint, Michigan, der har tjent i Irak, efterfølgende konfronterer nogle amerikanske kongresmedlemmer med en forespørgsel, om de ikke kunne tænke sig, at lade deres børn skrive op til at gøre tjeneste i Irak, og mødes med svaret – “My son? In Iraq? You can't be serious!” – så kan det være en gevinst for en kvalificeret demokratisk debat (Wartenberg 2004). Pointen er nemlig, at dette svar, blandt mange andre ting, udstiller, at mange kongresmedlemmer måske ikke mente, at krigen i Irak var så vigtig, som de sagde den var, og måske ikke var så seriøse omkring de idealer, som de sagde begrundede den. Afsløring af den form for hykleri kan bidrage til, at politikeres bidrag

til demokratiske debat i højere grad afspejler, hvad de faktisk mener. Derved kan hyklerifikseringen bevirke, at den demokratiske debat nærmer sig idealerne omkring deliberativt demokrati.⁶

En sidste ting er, at det at have en hyklerisk karakter er en dårlig ting, og at vi ønsker at regeres af personer, der ikke har skidte, herunder hykleriske, karakterer. Borgerne ønsker ikke bare repræsentanter, der vedtager bestemte love, men også at de bliver repræsenteret af personer, der gennem deres eget liv manifesterer nogle bestemte idealer. Dette er en legitim præference, og hyklerifikseringen kan bidrage til at den i højere grad tilfredsstilles.⁷

Hyklerifiksering og præmiering af lemfældige standarder

Så vidt demokratiske fordele ved hyklerifikseringen. I det følgende vil jeg pege på tre problemer, som jeg mener mere end opvejer fordelene. Jeg kan ikke argumentere for, at ulemperne mere end opvejer fordelene, så jeg påstår derfor ikke andet end, at jeg leverer et katalog af nogle mulige demokratiske problemer i hyklerifikseringen. Det første demokratiske problem ligger i, at politikere generelt tilhører den bedre stillede del af befolkningen. Det betyder, at jo mere egalitaristiske principper de tilslutter sig, jo mere sårbar er de generelt over for anker om hykleri. Hvis man mener, at børn bør gå i folkeskolen, så er man alt andet lige mere sårbar over for en anke om hykleri, fordi ens egne børn går i privatskole, end hvis man mener, at det kan være lige så godt at sende sine børn i privatskole som i folkeskole. Hvis man er kritisk over for den ulighed, der ligger i, at nogle kan benytte sig af privathospital og dermed undgå ventelister i det offentlige sygehusvæsen, mens andre er nødt til at benytte sig heraf, så er man alt andet lige mere sårbar over for anker om hykleri, end hvis man mener, at betalingshospitalet er et vigtigt supplement til det offentlige sygehusvæsen. Hvis den demokratiske proces derfor i væsentlig grad er båret af debatter mellem forskellige elitedemedlemmer, så kan der være en systematisk bias, der stiller de politikere, som fremfører anti-egalitaristiske synspunkter, bedre end politikere, der fremfører egalitaristiske synspunkter. De risikerer nemlig langt oftere, at de bliver taget i hykleri og at de derved bliver svækket politisk. Det er et demokratisk problem, for så vidt som demokrati er begrundet bl.a. ved, at alle individers interesser tæller lige meget, og at demokrati sikrer, at normen om, at alle interesser derfor bør blive tillagt samme vægt i den politiske beslutningsproces, opfyldes (Dahl 1998, 62-68). Hvis repræsentanter for de grupper, hvis interesser tjenes bedst gennem egalitaristiske principper, er systematisk værre stillet end andre repræsentanter, så er der grund til at formode, at alles interesser ikke bliver tillagt samme vægt i den politiske beslutningsproces.

Nogle tænker måske, at der ikke er nogen nødvendighed her. Man kan fx som socialdemokratisk folketingsmedlem blot afstå fra at sende sit barn i privatskole eller undlade at benytte sig af betalingshospital. Det er selvfølgelig korrekt. Men det er helt foreneligt med min pointe her – nemlig at hvis politikere faktisk ikke afstår fra at nyde godt af de fordele, der gør dem sårbare over for anken om hykleri, så varetages alle gruppers interesser ikke i lige grad.

Andre tænker måske på sager, hvor tilhængere af anti-egalitaristiske principper bliver grebet i hykleri, som fx når politikere, der ønsker at fjerne efterlønnen, konfronteres med egne favorable pensionsordninger, der indebærer, at de kan lade sig pensionere i en alder af 60 år og derefter oppebære en pension på over 600.000 kr. årligt (Larsen 2011). Jeg indrømmer, der er sådanne sager, og at den mekanisme, jeg beskriver, knytter sig direkte til principper, der stiller store og detaljerede krav til os. Egalitaristiske principper er typiske sådanne i forhold til medlemmer af eliten, men der er også andre sådanne principper, jf. fx højrefløjsmoralisme i forhold til familieværdier og seksualmoral, som den fx udfoldede sig i forbindelse med Craig-skandalen. Der kan således – helt foreneligt med, hvad jeg i øvrigt har skrevet – være andre skævvridninger end den anti-egalitaristiske bias, som jeg beskæftiger mig med her. Det er mit indtryk, at i en dansk kontekst, hvor fx højrefløjsmoralisme til forskel fra den amerikanske er forholdsvis marginaliseret, er det den anti-egalitaristiske skævvridning, der er den klart mest markante.

Fejlslutning fra fortaleres fejl til fejl ved deres principper

Et andet demokratisk problem ved pressens hyklerifiksering er, at der ofte sluttes forholdsvis direkte fra, at de, som er fortalere for et bestemt princip, hykler, til at princippet bør forkastes. Hvis en klimaforkæmper som Al Gore bor i et hus, der sluger strøm i store mængder, og han flyver i privatfly, så må hans budskab om, at vi alle har et ansvar for at nedbringe vores eget bidrag til den globale opvarmning, være forkert. Et forholdsvis klart eksempel på denne fejlslutning foreligger i Uhrskovs kritik af de liljehvide danskers hykleri. Uhrskov skriver: „Den gyldne regel hedder som bekendt: Som I vil, at mennesker skal gøre mod jer, sådan skal I gøre mod dem. Således efter Lukasevangeliet. Også i andre kulturer findes reglen, f.eks. hos Konfutse: Det, som du ikke ønsker, at andre skal gøre mod dig; gør det ikke mod dem.“ Han skriver videre, at de liljehvide danskere hykler, idet de ikke ønsker, at andre tvinger dem til at have „nærkontakt“ med indvandrere – dette viser sig ved at de fravælger folkeskolen, når de bor i kvarterer med mange indvandrere – mens de selv tvinger ikke-elite danskere

til at have nærkontakt med indvandrere, hvis antal eliten ønsker skal stige. Så når eliten fremmer indvandringen, handler den forkert, for derved krænker eliten den gyldne regel, og derfor burde den ikke søge at fremme indvandringen til Danmark.

Jeg er for så vidt enig med Uhrskov i, at den form for hykleri, han henviser til, er udbredt, men jeg mener, han drager den forkerte konklusion. For det følger ikke af den gyldne regel og elitens modstand mod at leve sammen med indvandrere, at det er forkert at fremme indvandringen. Hvis eliten opgav deres modstand mod at leve sammen med indvandrere – og det var måske det, som *de*, eller *vi* fristes man til sige, burde gøre – så ville de ikke længere krænke den gyldne regel, hvis vi nu ellers antager, den indfanger et centralt etisk princip.

Der er to underliggende problemer her. Det første problem er, at hyklerifikseringen betyder mere plads til den fejlslutning, der ligger i at slutte fra det forhold, at nogle kan kritiseres for at hykle, til at de principper, disse hylkere hylder, er kritisable. Derved reduceres kvaliteten af den demokratiske debat, og sagen selv – her: hvor mange indvandrere bør Danmark have, og hvordan skal samfundet indrettes i lyset heraf – bliver trængt i baggrunden. Det andet problem er, at dette problem rammer skævt af samme grund, som jeg nævnte ovenfor. Altså at egalitaristiske principper alt andet lige er mere sårbare over for at blive forkastet på baggrund af denne fejlslutning, end anti-egalitaristiske principper er.

Tendens til at emner, hvor anker om hykleri er nærliggende, forsvinder fra den politiske dagsorden

I sit klassiske studie af magt betoner den engelske sociolog Steven Lukes, at magt ikke bare er et spørgsmål om at have evnen til at bestemme udfaldet af de politiske kampe, som føres, men i høj også er et spørgsmål om at have evnen til at bestemme, hvilke emner der føres politiske kampe om (Lukes 2005). Lukes er med sin forestilling om „magtens tredje ansigt“ endda inde på, at der kan være strukturelle forhold, der systematisk stiller nogle bedre end andre. Pressens hyklerifiksering synes at udgøre et sådant forhold. For hvis pressen i høj grad er rettet mod at afsløre hykleri, så vil politikere af forståelige grunde alt andet lige være mindre tilbøjelige til at tage sager op, hvor de risikerer beskyldninger om at hykle. Da politikere, eller for den sags skyld andre personer, der har en væsentlig indflydelse på, hvilke emner bliver sat på den politiske dagsorden, som allerede nævnt ikke udgør noget repræsentativt udsnit af befolkningen, er der derfor visse sager, som det alt andet lige er sværere at tage op, end hvis politikere udgjorde et bredt udsnit af befolkningen – sværere, fordi rigtig mange politikere *qua* deres privilegerede

livsstil er dårligt stillede i forhold til at fremføre bestemte synspunkter, uden at de gør sig sårbare for en beskyldning om at hykle.

Ikke bare kan hyklerifikseringen være med til at holde nogle emner væk fra den politiske dagsorden. Den kan også betyde, at visse emner, selv når de dukker op, ikke optræder på den politiske dagsorden i voldsomt lang tid. Tag fx en situation hvor en politiker, der er arg modstander af privatskoler, bliver grebet i selv at have sine børn i privatskole. Det er en svær situation for vedkommende, og andre politikere vil normalt se en oplagt mulighed for at kritisere vedkommende. Men antag nu, at alle andre politikere også har deres børn i privatskole. Det kan være svært for dem at kritisere vedkommende på troværdig vis, da de let kan blive konfronteret med, at deres egne børn *også* går i privatskole. Dette behøver selvfølgelig ikke at være et afgørende problem, hvis der nu er tale om politikere, som er fortalere for privatskoler, og de understreger, at de alene forholder sig til det kritisable i det hykleri, der ligger i at kritisere andre for at gøre noget, som man selv gør. Men det er alt andet lige sværere at fordømme en, som – når der ses bort fra hykleriet – gør præcis det samme, som man selv gør. Og hvis andre politikere undlader at kommentere på en sag, så savner den alt andet lige nyhedsinteresse i en medieoptik, da der mangler et væsentligt element af konflikt, nemlig politikere, der kritiserer hinanden (Green-Pedersen & Stubager 2010).

Er der et demokratisk problem i, at hyklerifikseringen fortrænger visse emner fra den politiske dagsorden, givet at det er, hvad den gør? Den amerikanske demokrati-teoretiker Robert Dahl har opstillet en række kriterier for, hvornår der foreligger demokrati. Disse udgør måske ikke det bedste bud herpå, men et af kriterierne siger, at den politiske agenda er åben for medlemmerne af demos (Dahl 1998, 38). Nu kan „åbenhed“ her udlægges svagt eller stærkt. Hvis der i åbenhedskravet blot ligger, at det ikke er umuligt at bringe et bestemt politisk emne på banen, så er hyklerifikseringen ikke et problem i forhold til Dahls åbenhedskriterium. Omvendt synes en rimelig redegørelse for demokrati at måtte forstå åbenhedskriteriet som værende mere krævende – som et der udelukker, at der systematisk knytter sig sanktioner til at rejse bestemte politiske spørgsmål, og at dette betyder, at chancerne for at disse kommer på den politiske dagsorden er systematisk ringere end en række andre politiske spørgsmål. Hyklerifikseringen betyder, at den politiske dagsorden netop ikke er åben i den mere krævende forstand – der er visse emner, der er lukkede i den forstand, at der knytter sig væsentlige omkostninger for de sædvanlige politiske aktører til at tage dem op. For så vidt at åbenhedskriteriet indgår i en plausibel redegørelse for

demokrati, synes hyklerifikseringen dermed at udgøre et demokratisk problem.

Konklusion

Jeg har i denne artikel givet nogle eksempler på politisk hykleri, og på hvordan hykleri fungerer i en politisk sammenhæng. Endvidere har jeg peget på tre mulige demokratiske problemer ved medieåbne hyklerifikseringen: 1) at den præmierer personer, hvis normative synspunkter stiller få og lidet krævende krav til ens personlige adfærd; 2) at den forstærker betydningen af den fejlslutning, der ligger i at slutte direkte fra, at de, der fremfører et bestemt synspunkt, på forskellige måder er kritisable, til, at synspunkterne selv er kritisable; og 3) endelig, at den bevirker, at visse emner vanskeligere finder vej til den politiske dagsorden. Afslutningsvist vil jeg dels nævne nogle af de begrænsninger, der knytter sig til min artikel, dels overveje, hvad alternativet til hyklerifiksering er.

Hvad angår begrænsningerne, så befinder mine overvejelser sig primært på hypotesestadiet og er ikke underbygget på anden vis end gennem common sense-betragtninger og en anekdotisk brug af eksempler. Et mere solidt belæg for hyklerifikseringen og de demokratiske problemer heri ville kræve fx casestudier, hvor man undersøger, om hykleriskandaler har et anderledes medieforløb, hvis mange politikere har samme handlemønster som hykleren, end hvis kun få politikere har et sådant handlemønster. Et andet muligt studie kunne være et, hvor man sammenlignede politiske debatter på tværs af emner, der i henholdsvis lav – måske udenrigspolitik? – henholdsvis høj grad – måske spørgsmålet om betalingshospitaller? – åbnede op for, at deltagerne blev kritiseret for hykleri.

En anden begrænsning, der ligger i min artikel, er, at jeg ikke bygger min kritik på et detaljeret bud på, hvad der udgør et plausibelt ideal om demokrati. Hvis jeg kunne begrunde mine påstande omkring de demokratiske problemer i hyklerifikseringen i et sådant velbeskrevet ideal, ville de afgjort være bedre begrundede. Denne begrænsning er dog mindre alvorlig i kraft af, at de demokratiske principper, som jeg har henvist til, er rimeligt almindeligt accepterede.

Hvad alternativet til hyklerifiksering angår, så bør jeg afslutningsvist minde om, at jeg allerede har medgivet, at der også er gode sider – herunder demokratisk set gode sider – ved, at medierne afslører politikere i at hykle. Fx har borgerne en legitim demokratisk interesse i at vide, om deres repræsentanter hykler, og i det mindste på en række områder synes det at være relevant at vide, fx om en kandidat til Folketinget snyder i skat, kører spirituskørsel, nyder godt af generøse offentlige tilskud eller går til mindreårige prostituerede, samtidig med at vedkommende tordner mod folk, der gør disse ting. Demokrati, kunne

det hævdes, angår ikke bare, hvilke love der vedtages, men også hvem der *qua* folkets repræsentanter vedtager de love, som vedtages. Det relevante alternativ er derfor ikke et, hvor ingen journalist eller politiker spørger, om nogen hykler, men et hvor spørgsmålet spiller en passende rolle og ikke, som nu, en rolle, hvor det trænger andre – og ofte vigtigere – emner bort fra den politiske dagsorden. Hvor stor er en passende rolle så? Det er et vigtigt spørgsmål, men også et jeg ikke har mere at sige om, end det jeg allerede og på indirekte måde har sagt indtil nu: nemlig at det fylder *for meget* i en demokratisk optik. Anklager om hykleri er personfikserede, følelseladede og rummer oplagt konfliktstof, og scorer derfor højt på mediernes parametre for nyhedsværdi.⁸ Men det er langt fra oplagt, at det bør fylde mere i medie billedet, om en socialdemokratisk politiker har sit barn i en privatskole eller modtager behandling på et privathospital, end hvilke overordnede rammer vi i Danmark ønsker at sætte for privatskoler og privathospitaler. Det er heller ikke åbenlyst vigtigere, om en klimabekymret person bruger mere strøm end tyve gennemsnitfamilier, end det politiske spørgsmål om, hvad vi bør gøre for at nedbringe vores udslip af CO₂. Og endelig er det heller ikke åbenlyst vigtigere, hvad en politiker, der udviser homofobi, foretager sig på et herretoilet, end hvilke former for diskrimination homoseksuelle udsættes for.⁹

Litteratur

- Andersen, D., Körner, J. & Pedersen, A. 2008, 'Du er en hykler, Margrethe', <http://ekstrabladet.dk/nyheder/samfund/article959903.ece> [15. september, 2012].
- Anderson, E. 1999, 'What is the Point of Equality?' *Ethics* vol. 109, pp. 287–337.
- Berlingske 2010, 'Henrik Sass brugte selv privathospital', <http://www.b.dk/politik/henrik-sass-brugte-selv-privathospital> [15. september, 2012].
- Dahl, R.A. 1998, *On Democracy*. Yale University Press, New Haven.
- Green-Pedersen, C. & Stubager, R. 2010, 'Medierne og den politiske dagsorden: En tango med fører?', *Politica* vol. 42, no. 3, pp. 326–344
- Habermas, J. 1996, *Diskursetik*. Det Lille Forlag, København.
- Jensen, M.U. 2012, 'Indvandringspolitik styres af hyklerisk liljehvid elite', <http://www.information.dk/300996> [15. september, 2012].
- Krog, T.N. 2012, 'Helle Thorning vælger skole med få to-sprogede', <http://www.bt.dk/politik/helle-thorning-vaelger-skole-med-faa-sprogede> [15. september, 2012].
- Larsen, S., Bergmann, K. & Haagerup, S. 2011, 'Efterløn: Her svarer Løkke udenom igen', http://ekstrabladet.dk/skraldespend/vejtrv/nyheder/indland/article1481695.ece?utm_source=tiny&utm_campaign=tiny [3. januar 2014].
- Lippert-Rasmussen, K. 2009, 'Men nu siger du jo det samme som Pia Kjærsgaard': Om meninger, indhold og identitet', *Jubileumsskrift fra Institut for Statskundskab* (Systeme Academic), pp. 20–25.
- Lippert-Rasmussen, K. 2012, 'Who Can I Blame?', i Michael Kühler og Nadja Jelinek (red.). *Autonomy and the Self* (Springer, Dordrecht), pp. 295–316.

- Lukes, S. 2005, *Power: A Radical View* 2. udg. Palgrave, London: Palgrave.
- Messerschmidt, M. 2011, 'Udsigten er skræmmende', <http://blogs.jp.dk/messerschmidt/2011/08/23/udsigten-er-skr%C3%A6mmende/> [15. september, 2012].
- Politikerlede ingen dato, www.politikerlede.com/socialdemokratiet.htm [15. september, 2012].
- Ritzau 2011, 'Helle Thorning sparer skat på bil-leasing', <http://www.information.dk/telegram/269763> [15. september, 2012].
- Sheppard, N. 2007, 'Hypocrisy Update: Al Gore's Home Uses 20 Times the Energy of Average American's', <http://newsbusters.org/node/11073#ixzz2pKNjcp3M> [15. september, 2012].
- Sher, G. 2006, *In Praise of Blame*, Oxford University Press, Oxford.
- Swift, A. 2003, *How not to be a hypocrite: School choice for the morally perplexed parent*, Routledge, London.
- Wartenberg, T. 2004, 'Fahrenheit 9/11', *Philosophy Now*, Issue 47, http://philosophynow.org/issues/47/Fahrenheit_9_11 [15. september, 2012]

Noter

- Hjemmesidens undertitel lyder: „Combating and exposing liberal media bias“.
- Det følger strengt taget ikke af, at Craig havde stemt for sådanne forslag, at han hyklede, idet en sådan stemmeadfærd ikke i sig selv indebærer bebrejdelse etc. af homoseksuelle. Mere generelt kan det være svært at afgøre, hvorvidt en politiker hykler (se også nedenfor angående Harriet Harman og Henrik Sass Larsen). Craig-sagen blev dog i pressen beskrevet som et klart tilfælde af hykleri.
- Swift selv er i tvivl om, hvorvidt Harman faktisk hyklede i forhold til sin egen erklærede skolepolitik. Fx er der jo ingen inkonsistens i at mene, (i) at der alene bør være offentlige skoler, men (ii) at givet, at der er privatskoler, som ofte er bedre end offentlige skoler, så er det moralsk tilladeligt for forældre at sende deres børn i privatskole ud fra et hensyn til deres barn tarv.
- (ii) bør formentligt revideres let i lyset af følgende eksempel: en person (i) bebrejder andre for at investere i firmaer, der tjener penge på klyngebomber; (ii) tror ikke at vedkommende selv gør det, men ville vide at det forholder sig anderledes, hvis vedkommende overvejede spørgsmålet i lyset af informationer vedkommende besidder; (iii) bebrejder ikke sig selv for at foretage sådanne investeringer, men ville bebrejde sig selv langt mere end andre, hvis vedkommende troede, at vedkommende selv foretog sådanne investeringer. Man kunne mene, at en sådan person måske er epistemisk uansvarlig, men ikke hykler i og med vedkommende bebrejder andre deres investeringer i firmaer, der producerer klyngebomber. Eksemplet viser imidlertid ikke, at noget i stil med den anden disjunkt i (ii) helt kan udelades, da en virksom faktor i eksempler formentlig er, at vedkommende netop ville bebrejde sig selv mere end andre, hvis vedkommende troede, at vedkommende selv foretog klyngebombefirmainvesteringer, og dermed nærmest manifesterer det modsatte af en hyklerisk karakter. For nærværende formåls skyld kan denne komplikation ignoreres.
- En infomedia søgning d. 25.10.2013 på 'thorning schmidt privatskole datter' i alle medier over de sidste fem år gav 775 hits, mens en tilsvarende søgning, der udelod 'datter' gav ca. dobbelt så mange hits. Det indikerer, at ca. halvdelen af disse skolefokuserede artikler havde en hyklerifokuseret vinkel.
- Jffx Habermas' Alexy inspirerede beskrivelse af den argumentative tales „almene og nødvendige kommunikationsforudsætninger“ og den heri inkluderede regel om at „enhver taler må kun hævde det, som han selv tror på“ (Habermas 1996, 80). I det mindste tidligere har Habermas været af den opfattelse af demokratiske processer bør tilnærme sig den argumentative tale.
- I den sammenhæng kan det endda være et yderligere demokratisk problem, at medierne ofte rummer falske eller ikke tilstrækkeligt begrundende anklager om hykleri, jf. note 2 og 3 og Sass Larsen-sagen.
- Der er mindst fem sådanne parametre: væsentlighed, sensation, identifikation, konflikt og aktualitet, jf. (Green-Pedersen og Stubbager 2010, 328).
- Tak til Mikkel Gerken, Jette Barnholdt Hansen, Morten Ebbe Juul Nielsen, Sune Lægaard, Frederik Stjernfelt og en anonym bedømmer for nyttige kommentarer.

ARTIKLER

VK-æraens departementschefer – troldmændene fra Oz

Peter Heyn Nielsen

BSc i statskundskab, kandidatstuderende, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet, samt underviser i dansk politik på Grundtvigs Højskole

37 personer nåede at være departementschefer i perioden fra 2001 til 2011 under henholdsvis statsminister Anders Fogh Rasmussen og statsminister Lars Løkke Rasmussen. Nogle var i perioden departementschefer i flere forskellige ministerier, således at man fandt 48 forskellige departementschefsstillinger. Departementscheferne indtager antageligt en anden og mere magtfuld rolle i det danske politiske system end tidligere. Artiklen fokuserer derfor på departementscheferne under VK-regeringerne og giver en karakteristik af dem og deres embede i et historisk perspektiv. Data viser, at departementscheferne i perioden i højere grad end tidligere er generalister frem for specialister uden særlig tilknytning til et bestemt ressortområde.

Der ses i den offentlige debat et til tider meget forvrænget billede af, hvilken magt der besiddes af de såkaldte spindoktorer, ministrenes 'særlige rådgivere'. Billedet blev ikke mindre forvrænget af fremstillingen i DR's dramaserie Borgen. Omvendt lever topembedsmænd og ikke mindst departementschefer¹ en tilværelse afskåret fra offentligheden, selvom de indtager en langt mere magtfuld position i dansk politik end de særlige rådgivere. Michael Kristiansen, der selv tidligere var særlig rådgiver for statsminister Anders Fogh Rasmussen, rettede i den forbindelse en meget præcis kritik:

„Hvis folk tror, at departementschefen er en, der bliver sparket til af den særlige rådgiver, så fortæller det, at medierne fuldstændig har glemt at gå efter dem, der har den reelle magt i det her land, embedsmændene, som i det skjulte fylder meget mere end før.

Departementschefer elsker spindoktorer, som udgør en fantastisk afledningsfunktion“ (Bjørnkjær 2013).

Michael Kristiansen har ret i, at de lever i det skjulte. Dernæst er der flere udsagn om, at deres rolle er i forandring og at de fylder mere end før, som han beskriver det. Tilsvarende sagde Peter Loft, den navnkundige departementschef i Skatteministeriet fra 1993 til 2012, i 2010 følgende om udviklingen af embedets karakter: „Det er ikke nok at lave egentlig teknisk godt arbejde, det skal også være politisk rigtigt, og det skal være pakket ind på den rigtige måde og tænkt på den rigtige måde. Du kan ikke skille tingene ad længere“ (Brandstrup & Skjoldager 2010).

Her antyder involverede aktører altså, at departementschefembedet skifter karakter. Flere forskere har også påpeget, at departementscheferne er mere magtfulde end tidligere. Systemet, som departementscheferne agerer i, er ikke desto mindre uændret. Det danske system bygger grundlæggende på, at departementschefer og alle andre embedsmænd end de særlige rådgivere er fagligt rekrutterede og agerer upolitisk.

Eftersyn af departementschefposten

Denne artikel beskæftiger sig med departementscheferne under VK-perioden i et historisk perspektiv. Ministre betjenes i det daglige i høj grad af departementscheferne og de særlige rådgivere. Hvad angår denne ministerbetjening, vakte det stor debat, da VK-regeringen kom til, at ministrene måtte ansætte særlige rådgivere. Da VK-regeringen ti år senere gik af, vedtog Folketinget sågar at foretage et serviceeftersyn af ordningen med de særlige rådgivere. Derimod er departementschefernes rolle i ministerbetjeningen relativ anonym i den offentlige debat. Det underbygger Michael Kristiansens pointe som beskrevet i indledningen, nemlig at der er et stort fokus på de særlige rådgivere frem for departementschefer. For

at imødekomme denne disproportionalitet retter artiklen særligt fokus på de regerende departementschefer mellem de to nævnte tidsmæssige pejlemærker, altså departementscheferne under VK-regeringerne i årene 2001-2011. Når de særlige rådgivere og hermed ministerbetjeningen til stadighed debatteres, hvordan står det så til med departementscheferne?

Artiklen vil primært deskriptivt give en karakteristik af, hvem departementscheferne i VK-perioden var sammenlignet med tidligere i dansk historie. Det sker primært ved kvantificering af forskellige biografiske data. Artiklen vil sekundært blive suppleret af forskellige kvalitative udsagn, der supplerer de kvantitative data med beskrivelser, der giver antydninger af embedets karakter fra relevante aktører. Artiklens data tjener både til at skabe offentlighed omkring og overblik over denne anonyme gruppe af topembedsmænd, eventuelt til brug for mere kritisk forskning af emnet. Artiklens data kan også supplere anden politologisk forskning eller forskning af den danske centraladministration med et administrativt og/eller historisk fokus.

Artiklens forskningsmæssige udgangspunkt

Data i denne artikel er for VK-regeringernes departementschefer vedkommende indsamlet fra diverse ministeriers hjemmesider og pressemeddelelser.² Det gælder biografiske data for 37 forskellige personer. Nogle var departementschefer i flere ministerier i løbet af perioden, således at der i perioden er 48 forskellige departementscheftillinger i centraladministrationen.³ Tre af disse personer var kvinder – blandt de 48 forskellige stillinger var der også kun tre kvinder (6,3 pct.).

For at foretage historiske sammenligninger med VK-perioden har jeg ikke undersøgt hele regeringsperioder på lignende vis. Jeg har i stedet lavet nedslag på angivne tidspunkter. Her er data fundet i Kraks Blå Bøger. Der redegøres for data i relation til de konkrete figurer.

Departementschefer som selvstændig gruppe fylder ikke meget i den danske forskning, men der findes dog undersøgelser, der har fokuseret på topembedsmænd i en lidt bredere forstand end kun departementschefer. At departementscheferne ikke i sig selv har været genstand for så mange undersøgelser, er måske også, fordi at, de først i de senere år har fået en så fremtrædende placering. Af undersøgelser af den højeste embedsstand bør her nævnes Nexø Jensen & Lind Olsen (2000) og Christensen (1980), der giver en karakteristik af topembedsmænd på parametre lig dem i denne artikel.⁴ Disses resultater flugter nogenlunde med denne artikels resultater. For en dybdegående beskrivelse af vilkårene for samspillet mellem ministrene og departementscheferne tidligt i perioden kan Poulsen & Sørensen (2005, 131ff.) fremhæves.

Der er i forskningen enighed om, at danske ministre er blevet overbebyrdede, og at det stiller større krav til ministerbetjeningen (Poulsen & Sørensen 2005, 136; Knudsen 2007, 217ff; Christensen 2012b, 20).⁵ Den forhenværende konservative minister og sidenhen politiske kommentator Hans Engell er citeret for at sige, „at departementscheferne i virkeligheden påtager sig rollen som statssekretærer eller juniorministre. Og [...] at man derfor lige så godt kunne indføre nogle rigtige statssekretærer eller juniorministre“ (Kassebeer & Tjernansen 2001). I forskningen er en sådan omformning af det danske system bakket op af professor Tim Knudsen, der mener, det ville kunne styrke de overbelastede ministres interesser over for embedsværket (2007, 217ff). Omvendt er en sådan omdannelse blevet anfægtet af professor Jørgen Grønegård Christensen, der mener, at det ikke vil hjælpe på problemet, men bare give flere politikere, der skal trække på samme magtfulde departementschef (2012b, 20).

Et embedsmandsideal i forandring

Hvad forventes så af en departementschef? Udviklingen af embedsmandsidealer og embedsmandsroller i Danmark er beskrevet flere steder, som det fremgår nedenfor. Disse karakteristika og den udvikling, der bliver beskrevet, er, hvad jeg i denne artikel analyserer ud fra min inddragede empiri.

Som nævnt har Danmark et politisk neutralt embedsværk. I år 2000 karakteriserede dr.jur. Jens Peter Christensen den klassiske danske embedsmand som én, der „forstod at vogte over klassiske dyder som juridisk korrekthed, faglighed og grundighed“ (Christensen 2000, 35-36). Den nye type embedsmand tænker til gengæld „mere i politisk indlevelse og gefühl end i juridisk korrekthed“ (Christensen 2000, 36). Det var altså inden denne artikels primære undersøgelsesområde, men allerede her skitseres en udvikling mod noget nyt og andet.

Samme Christensen har ledet arbejdet af de betænkninger om særlige rådgivere og ministerbetjening af 2004 og 2013. I sidstnævnte betænkning finder man en række beskrivelser af, at departementschefen skal agere politisk-taktisk. Eksempelvis er to følgende konklusioner interessante for denne artikel: „Hvor ganske mange ministre i både 1997 og 2003 var temmelig forbeholdne i deres vurdering af embedsmændenes politisk-taktiske rådgivning, er situationen en anden i 2012. Ministrene udtrykker nu altovervejende tilfredshed med embedsmændenes politisk-taktiske rådgivning.“ (Finansministeriet 2013, 23). Her bekræftes altså, at embedet er i udvikling, og at departementscheferne ikke er apolitiske i deres rådgivning. De bevæger sig i svært grænseområde mellem politik og forvaltning, og de er samlet set ifølge ministrene blevet bedre til at agere i dette rum end tidligere.

En ting er ideal, noget andet er virkelighed – hvad er en departementschef ansat til? Der er ingen generel jobbeskrivelse for en departementschef, denne er blot chef for et departement i et ministerium. Ser man på jobannoncerne til departementschefstillinger i dag, er der ingen tvivl om, at der efterspørges en person, der har flair for og erfaring med det politisk-taktiske. Miljøministeriet skulle ultimo 2012 finde en ny departementschef, hvor der i jobopslaget (jf. Politiken 2012) primært lægges vægt på fem kriterier hos kandidaten; Det forventes, at denne har „forståelse for politiske processer“, kan „skabe resultater“ i den offentlige sektor og internationalt samt „udvikle en effektiv, innovativ og driftssikker organisation“. Blandt fire sekundære punkter indgår kendskab til Miljøministeriets ressortområde kun som det ene, og særlig juridisk kompetence efterspørges ikke.

At dette eksempel er udtryk for en generel tendens, der har udviklet sig over en årrække, er påvist i forskningen før (Rutgers og Jørgensen 2011, 7). At jobannoncer for departementschefer ser ud som ovenfor beskrevet, er et fænomen, der er kommet til de sidste 10 til 20 års tid (Rutgers & Jørgensen 2011, 7). Det illustrerer nye krav, der stilles til departementschefer. Førhen ville man typisk have søgt en kandidat, der var skolet i ét ministerium over en lang årrække og kun langsomt havde arbejdet sig op i hierarkiet. På den måde var en departementschef garant for en uvurderlig indsigt i et givet ministeriums ressortområde og vidste, hvordan sagerne traditionelt blev behandlet.

For at nævne et konkret eksempel på denne nyere forståelse af begrebet *faglighed* udtalte Karsten Dybvad, efter at han var blevet departementschef i Statsministeriet, at „som departementschef kan du ikke være den ultimativt faglige ekspert på ret mange felter“ (Larsen 2006). Dybvad refererede her til, at han havde svært ved at håndtere Muhammedkrisen, da han var fremmed for håndtering af diplomatiske problemstillinger a la dem, der opstår i Statsministeriet. Han var blevet hentet til Statsministeriet fra Finansministeriet pga. sin økonomiske og ledelsesmæssige erfaring og var helt ukendt med en situation som denne, selvom netop diplomatisk finesse umiddelbart kunne synes at være en ressortspecifik faglighed, som en departementschef i Statsministeriet burde besidde.

For at opsummere kan der af ovenstående udledes nogle grundtræk for et mere klassisk embedsmandsideal, som udviklingen går væk fra, og som artiklen her analyserer VK-periodens departementschefer ud fra. Departementschefer i den klassiske forstand

- havde juridisk erfaring
- havde særlig erfaring med det faglige stof på et bestemt ressortområde efter at have beskæftiget sig med dette en årrække samt

- udøvede primært saglig rådgivning i modsætning til politisk-taktisk rådgivning.

Problematikker og kilder vedrørende departementschefernes virke

Hvorfor overhovedet studere departementschefer? „Arbejdsdelingen og samspillet mellem ministre og embedsmænd er et uopslideligt emne“, som Jørgen Grønnegård Christensen har formuleret det (Christensen 2005, 30). Han skriver samme sted, at det er et emne, det er svært at forske i. Om embedsmænd politiserer, vedrører begivenheder, der foregår i fortrolighed ofte på tomandshånd og optræder i forsvindende lille grad i erindringslitteraturen fra de involverede aktører (Christensen 2005, 33-34). Den lukkethed fortrænger embedsmænd og departementscheferes magtudøvelse fra forskningen og offentligheden, men det gør den ikke irrelevant her for.

Departementschefer kan være et interessant studieobjekt af flere grunde, ud over, som jeg har nævnt, at de indtager en magtfuld position. Deres balancegang mellem forvaltning og det politiske afføder en række dilemmaer. For det første er det problematisk, hvis embedsapparatet politiseres i sådan en grad, at politisk styring fortrænger saglige afgørelser og i yderste konsekvens underminerer retssikkerheden. Det kan her være problematisk, hvis en departementschef eksempelvis sætter de politiske hensyn over de faglige og juridiske.

For det andet har vi set eksempler på, at en departementschef kan være svært at afsætte.⁶ Det kan være problematisk, at en departementschef som en central politisk rådgiver for ministrene er svært at afsætte, hvis eksempelvis den personlige kemi mellem departementschefen og en ny minister ikke er god. Det er ministerens og ikke departementschefens interesser, der giver systemet den demokratiske legitimitet.

For det tredje kan departementschefen arbejde under nogle til tider komplicerede loyalitetsforhold, da denne ikke er udpeget personligt af tilhørende minister. Regeringsledelsen besidder nemlig i form af regeringens ansættelsesudvalg, der er ledet af statsministeren, retten til at hyre og fyre centrale embedsmænd. En departementschef kan derfor være afhængig af goodwill fra regeringsledelsens side, og det kan placere denne i et svært dilemma om, hvilken retning han/hun skal rette sin loyalitet hen: over for sin minister eller over for regeringsledelsen? (Knudsen 2011, 209). Dette kan selvsagt være yderligere kompliceret, hvis der er divergerende meninger internt i en regering, eksempelvis på tværs af regeringspartier – alle danske regeringer har trods alt siden 1982 været koalitionsregeringer. I Udenrigsministeriet kan departementschefen⁷ – førhen kaldet Udenrigsministeriets direktør – have det problem at skulle servicere flere mini-

Tabel 1. Departementschefernes uddannelsesmæssige baggrund.

	Juridisk	Samfundsvidenskabelig	Økonomisk	Andet
1960	73,3	0	23,3	3,3
1970	59,3	0	33,3	7,4
1980	59,3	0	33,3	7,4
1990	56	0	33	11
VK tiltræder*	50	5,6	38,8	5,6
VK fratræder*	36,8	36,8	26,3	0
VK samlet**	43,2	24,3	29,7	2,7

Procentvise fordelinger på de nævnte tidspunkter. Økonomiske kandidater dækker over *cand.polit.* og *cand.oecon.* Andet-gruppen indbefatter alle, der ikke tydeligt falder i én af de andre grupper. For 1990 gælder det, at Inge Thygesen (*aktuar*) og Peter Langager (*merkonom*) er placeret i denne gruppe.

*VK-regeringen sidder fra 27. november 2001 til 16. september 2011. Det er disse to datoer, der er brugt i denne tabel for hhv. til- og fratrædelsen.

** Her ses på de 37 personer, der i perioden var departementschefer.

stre fra forskellige partier, da dette ministeriums ressort til tider har været opdelt med eksempelvis ministre for udviklingsbistand og europaministre. Anita Bay Bunde-gaard mente eksempelvis ikke, at Udenrigsministeriets direktør hjalp hende, da hun var udviklingsminister (Klarskov 2002).

For det fjerde kan det også være problematisk, hvis der er tilfælde, hvor departementschefer overtager den politiske ledelse fra ministeren, men – i kraft af at de formelt ikke er ministre – ikke skal stå til ansvar over for hverken Folketing eller presse. Og at departementscheferne i denne periode til tider overtager magten i ministerierne, findes der udsagn om, dog oftest fra anonyme kilder. Om det er mere eller mindre end tidligere, søger denne artikel ikke at vurdere, men det bekræfter problematikken.

Her bør nævnes nogle eksempler på den sidstnævnte problematik. En anonym departementschef fra perioden erkender, at departementscheferne til tider må træde langt ind det politiske arbejde. Han prøver dog at forsvare sin stand ved at sige, „jeg tror ikke, at ret mange embedsmænd ønsker at tage magten fra deres minister, men de kan få ledelsesopgaven stoppet ned i halsen af en svag minister. For nogen skal jo træffe beslutningerne, og hvis ministeren ikke kan eller vil, så må vi andre jo gøre det“ (Hegelund & Mose 2006, 263-264).

Helge Sander, der blev videnskabsminister i 2001, har aldrig lagt skjul på, at han ved tiltrædelsen var fuldstændig uvidende om netop dette ressortområde (se fx Karker 2002). Til gengæld fremgik det sidenhen i en interviewartikel med Helge Sander, at „departementschef Leo Bjørnskov havde masterplanen klar i skuffen“ (Aarsland 2005), hvilket blev den uerfarne ministers redning. Departementschef Michael Dithmer fik over årene øgenavnet Bendt Bendtsens *iltapparat* – et billede, der illustrerer

en betænkelig rollefordeling mellem minister og departementschef (Bendtsen, Aagaard & Nyholm 2013). En anonym embedsmand udtalte, at „Bendt Bendtsen gør intet, uden at hans departementschef Michael Dithmer er med“ (Hegelund & Mose 2006, 15). Lignende ytringer har forekommet om forholdet mellem departementschef i Undervisningsministeriet Henrik Nepper-Christensen og den svage minister Ulla Tørnæs (Hegelund & Mose 2006, 262-266).

Udsagnene vidner om departementschefernes latente magt⁸ i dansk politik og giver samtidig en række bud på, hvilke komplicerede situationer det nuværende system kan medføre ifm. ministerbetjening.

Fra juridisk rådgivning mod økonomisk og politisk styring

Uddannelsesbaggrund er et første punkt, hvor man kan se, at departementschefer som gruppe forandredes i perioden.

I Danmark har juristerne historisk set domineret staben af departementschefer.⁹ Juristerne blev i et vist omfang suppleret af økonomer. I 1959 oprettedes Institut for Statskundskab på Århus Universitet imidlertid, og siden er flere lignende institutter skudt op rundt om i landet. Som det ses i Tabel 1, skulle politologerne herfra siden vise sig at udfordre juristernes og økonomernes placering på de danske departementschefsposter.¹⁰

Da Anders Fogh Rasmussens første regering trådte til i 2001, var Bo Smith fra Beskæftigelsesministeriet den eneste departementschef med statskundskabsbaggrund. Da Lars Løkke Rasmussen ti år senere gik af som statsminister, var antallet steget til syv. De to tal for hhv. VK-regeringernes til- og fratræden er naturligvis kun nedslag på bestemte tidspunkter, og fordelingen kan hurtigt forskydes. Ser man på fordelingen for hele perioden samlet,

fremgår det dog, at juristerne i perioden har fyldt mindre end hidtil. Til yderligere sammenligning kan man se på periodens 48 departementschefstillinger, frem for de 37 personer. På periodens 48 departementschefsposter er kun 39,6 procent jurister.

Mellem år 1970 og 2001 så vi en relativt stabil fordeling mellem jurister og økonomer blandt departementscheferne, hvorefter især juristerne udmanøvreres af statskundskaberne. Ud over disse grupper var der lejlighedsvis nogle få specialisttyper, der ikke entydigt falder i nogle af disse kategorier. Undtagelsesvis kunne man fx have en mand som Leo Larsen (departementschef i Miljøministeriet fra 1999 til 2004), der var cand.scient. i hydrologi og geografi.

Jura er en markant anderledes uddannelse end statskundskab og økonomi. En årsag til forskydningen kunne være, at statskundskabsuddannelsen simpelthen passer bedre til de nye krav, der bliver stillet til topembedsmænd (jf. Jørgensen & Rutgers 2011, 7), samt at især statskundskab med tiden er blevet en meget populær uddannelse for studerende, der gerne vil beskæftiges i politiske miljøer.

Ud over departementschefernes akademiske uddannelse er mange af dem i dag skolet i Finansministeriet. Hele ti af VK-periodens 37 departementschefer (27 pct.) havde ved deres ansættelse tidligere arbejdet i Finansministeriet. Ser man på de 31 ansættelser af departementschefer, der sker i perioden, er det i 11 tilfælde (35,5 pct.) med en person, der er tidligere ansat i Finansministeriet. Før 1990'erne var man i højere grad skolet i samme ministerium og havde en mere ressortspecifik erhvervs erfaring. Blandt departementscheferne i 1980 var der til sammenligning nul departementschefer ud over Finansministeriets, der havde været ansat her før deres udnævnelse. I 1990 så man pludselig, at 26 procent af departementscheferne var tidligere ansatte i Finansministeriet.

I Poulsen & Sørensen (2005, 138ff.) fremhæver departementschefer samstemmende, at netop Finansministeriet og Statsministeriet har større indflydelse på arbejdet i de øvrige ressortministerier end tidligere.

Hvis man dvæler ved selve departementschefposten i Statsministeriet, efterspørges der umiddelbart også her erfaring fra Finansministeriet. Som tidligere nævnt var det ikke tilstrækkeligt for Karsten Dybvad, da han blev konfronteret med de udenrigspolitiske problemstillinger i Statsministeriet. De to gange Statsministeriet skifter departementschef i VK-perioden – i 2005 og 2010 – er det ved at hente Finansministeriets departementschef. Det er de to eneste tilfælde i danmarkshistorien på, at Statsministeriets departementschef rekrutteres direkte herfra.

30 år tidligere var situationen den omvendte. Her havde departementschefen i Statsministeriet ikke dette

finansministerielle mindset, hvilket eksempelvis fremgår af følgende citat:

„Skiftet fra J.O. Krag/Eigil Jørgensen til Anker Jørgensen/Jørgen Gersing i statsministeriet i 1972-73 øgede behovet for møder i valutagruppen. ... Jørgen Gersing, der var jurist af både navn og gavn, følte øjensynlig en vis tryghed ved i dette forum af økonomer at blive manduceret på et politisk følsomt område, hvor han savnede erfaring“ (Ussing 1989).

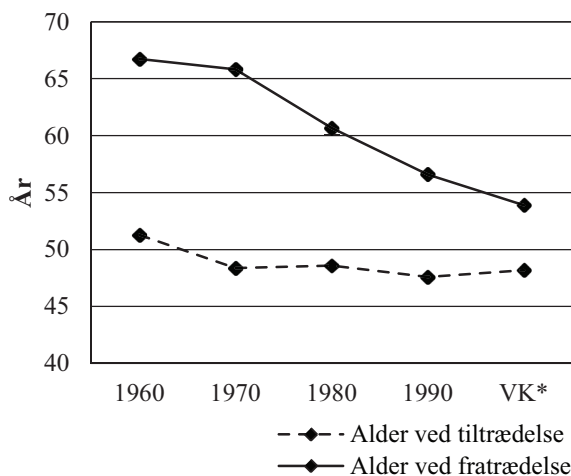
Sådan skildres Jørgen Gersing, departementschef i Statsministeriet 1973-1979, af en mangeårig central embedsmand i Det Økonomiske Sekretariat. En departementschef af Gersings type er helt utænkelig i Statsministeriet i dag. Dertil er Finansministeriets indflydelse på centraladministrationen vokset i mellemtiden.

Færre ministeriekonger

Førhen var jobbet som departementschef i højere grad et, som man loyalt bestred, til man gik på pension. Undertiden hørte man begrebet „ministeriekonger“ blive brugt om departementschefer, der sad i en nærmest uendelig årrække, til de gik på pension. Det at være departementschef er ikke længere synonymt med at sidde i en livstidsstilling, som det fremgår af figur 1, der skitserer udviklingen for departementschefernes alder.

Den alder, departementscheferne gennemsnitligt har, når de fratræder deres stilling, er over årene faldet drastisk. Alderen for nyudnævnte departementschefer er dog ikke markant anderledes i VK-årene end tidligere. Den yngste departementschef, der blev udpeget i perioden, var den dengang 38-årige Christian Schønau, som i 2005 blev Lars Løkke Rasmussens departementschef i Indenrigs- og Sundhedsministeriet.

Den lavere fratrædelsesalder viser, at departementschefer fortsætter i andre job bagefter. Disse kan svinge fra absolutte topstillinger, som Karsten Dybvad, der blev adm. Direktør i Dansk Industri, til mere retræteagtige stillinger i det offentlige, som Finn Langager Larsen, der i 2004 blev 'Kommitteret i kirkeretlige og kirkepolitiske spørgsmål'. I perioden er det dog omtrent i 5 ud af 6 tilfælde ansvars- og/eller prestigefyldte stillinger, som departementscheferne fortsætter i.¹¹ Mange bliver departementschefer i andre ministerier, jf. nedenstående, og derudover kan nævnes stillinger som hofchef, chef ved Det Kongelige Teater, dansk ambassadør i USA, Nationalbankdirektør, direktør i KL samt to ledende stillinger i større aktieselskaber.

Figur 1. Departementschefernes alder.

Gennemsnit af alle departementschefernes alder ved hhv. deres tiltrædelse og fratrædelse. Gennemsnittet er målt pr. departementschefstillinger i ministerierne, således at Christian Kettel Thomsen eksempelvis indgår to gange under alder ved tiltrædelsen, da han både bliver ny departementschef i Finansministeriet i 2005 og ny departementschef i Statsministeriet i 2010. For årene 1960-1990 er der set på, hvem der var departementschefer på dette tidspunkt og hhv. hvilken alder de i sin tid havde, da de tiltrådte, og hvilken alder de havde, da de sidenhen fratrådte.

* For VK-regeringens departementschefer er tallene gennemsnit af de departementschefer, der er hhv. til- og fratrådte inden for perioden.

Tabel 2. Early Leavers blandt departementscheferne.

	Procent
1950	29
1970	33
1990	85
VK*	90

Antallet af departementschefer, der forlader deres post, før de er fyldt 65, eller som ikke døde på posten. Tallene fra 1950-1990 er stikprøver som i figur 1 og indhentet fra Christensen (2012, 136).

*I perioden fratrådte 29 departementschefer deres stilling. Her er departementscheferne målt pr. stillinger i ministerierne som i Figur 1, således at Karsten Dybvad eksempelvis indgår to gange, da han både fratræder Finansministeriet i 2005 og Statsministeriet i 2010.

Denne udvikling ses også, hvis man undersøger begrebet 'early leavers', som Jørgen Grønnegård Christensen benytter om embedsmænd, der forlader stillingen før en alder af 65 år, eller som ikke døde på posten (Christensen 2012, 136). Her illustreres samme udvikling som alderen for fratrædelsen i Figur 1. Tabel 2 viser, at er sket en svag stigning af early leavers fra 1990, men en decideret eksplosion sammenlignet med 1970.

Der var i VK-æraen 29 tilfælde, hvor en departementschef fratrådte. Heriblandt var der heldigvis ingen

dødsfald. Til gengæld var departementscheferne kun i tre tilfælde fyldt 65 år, hvilket er et markant lavere tal end tidligere. Af de tre der havde nået alderen af 65, gik kun to på pension.

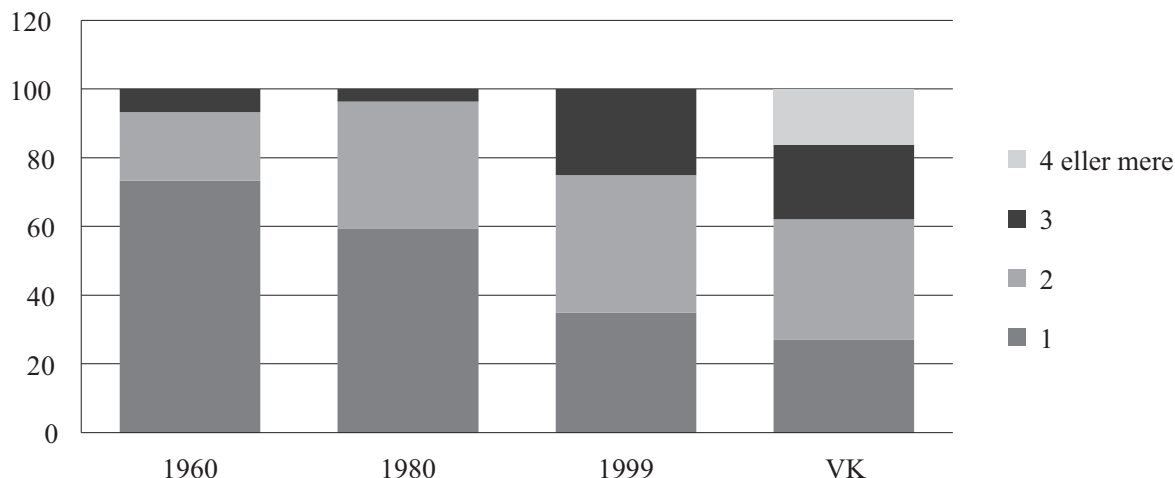
At departementscheferne i nævnte omfang søger væk fra ministerierne, viser, at deres tilhørs- og loyalitetsforhold til et givent ministerium er et andet end tidligere, hvor de fortsatte i samme ministerium karrieren ud. Kristian Wendelboe forlod eksempelvis centraladministrationen i 2011, efter at han havde været departementschef i to forskellige ministerier på små fire år. Deriblandt Ministeriet for Sundhed og Forebyggelse, om hvilket han mente, at så længe det var adskilt fra Indenrigsministeriet, var det ikke andet end „et lidt underligt flagrende holdningsministerium. Man kan primært forsøge at præge holdninger og at sætte dagsordner“ (Toft & Frandsen 2011). At det ikke er tilstrækkelig motivation for at være departementschef, det er også et eksempel på manglende tilhørsforhold til ressortområdet. Wendelboe fik i stedet et direktørjob i KL. Denne forfatter har ikke kunnet finde et eksempel fra 1980'erne eller tidligere, der tåler en sammenligning med Wendelboes historie.

Vandring mellem ministerierne – udskiftning af departementschefer

Det kan være mere og mindre frivilligt, om departementscheferne forlader posten. Departementschefer kan vise sig at have dårlig kemi med nye ministre efter et valg eller en ministerrokade, hvorfor de enten bliver decideret fyret eller selv vælger at gå (Christensen 2012b, 18). Da Connie Hedegaard overtog Miljøministeriet efter Hans Christian Schmidt, stod den afgående ministers håndplukkede departementschef for skud (Nielsen 2005). Hedegaard havde andre ambitioner med Miljøministeriet og departementschef Lars Hindkjær levede ikke op til hendes forventninger (Hegelund & Mose 2011, 226). Et andet eksempel sås i Statsministeriet, hvor de to meget forskellige personligheder i form af hhv. departementschef Karsten Dybvad og statsminister Lars Løkke Rasmussen mildt sagt ikke kunne finde hinanden, hvorfor Dybvad selv søgte nye græsgange.

Da Bertel Haarder flyttede fra Integrationsministeriet til Undervisningsministeriet, besluttede han sig bemærkelsesværdigt nok for, at han skulle have departementschefen med. En sådan manøvre vil formentlig kun en stærk minister have held med. Tilbage står altså en ledig stilling som departementschef, ligesom der til sidst selvsagt også kræves en ny departementschef ved oprettelsen af nye ministerier, som det i VK-perioden eksempelvis sås med Familie- og Forbrugerministeriet og Velfærdsministeriet.

Således kan der blive udløst en rocade blandt departementscheferne af forskellige årsager. Og der er tit tale

Figur 2. Antal ministerier departementscheferne har været ansat i.

Her ses på, hvor mange ministerier departementscheferne har været ansat i inkl. det, som de er departementschefer i på det givende tidspunkt. For VK-perioden ses på de 37 personer, der nåede at være departementschefer i løbet af perioden. For personer der var departementschefer i flere ministerier, er der set på deres sidste ansættelse i perioden. For de øvrige år er der set på stikprøver som i figur 1.

om rokader, for departementschefsposter besættes i perioden ofte af departementschefer fra andre ministerier. Der ansættes i VK-æraen 31 departementschefer, og i 14 af disse tilfælde (45 pct.) sker det med en person, der er departementschef i et andet ministerium. Det er et billede på, at det at være departementschef er en kvalitet i sig selv tværs af ministerierne, der står over kendskab til bestemte sagsområder under et givet ministerium. Hvis man havde efterspurgt særlig indsigt i ressortområdet, havde det været mere oplagt at rekruttere blandt kontor- og afdelingschefer inden for det pågældende ministerium end blandt andre ministeriers departementschefer.

I det hele taget er det stadigt mere udbredt, at departementschefer når at være ansat i mange forskellige ministerier. Ser man på, hvor mange forskellige ministerier periodens departementschefer i løbet af deres embedsmandskarrierer har været ansat i, ses også et billede af, at departementschefer i perioden er blevet generalister uden den særlige faglige ekspertise, som Dybvad udtrykte det.

Op imod 38 procent har været ansat i tre eller flere ministerier i løbet af deres karrierer, hvilket er et meget markant brud ift. tidligere, jf. figur 2. For stikprøven af 1999 havde 75 procent af departementscheferne kun været ansat i højst to ministerier i løbet af deres karrierer. Et eksempel på udviklingen er Sophus Garfiel, der i juni 2010 for første gang kunne kalde sig departementschef. Han kom fra en stilling i Statsministeriet, men blev nu chef for Undervisningsministeriet, hvor han ellers aldrig havde været ansat. Undervisningsministeriet blev hans ministerium nummer seks i hans blot 16 år lange kar-

riere. Det er altså rotation mellem ministerierne på et hidtil uset niveau.

Få departementschefer klæber til stolen

Henrik Nepper-Christensen, der endte som Kirkeministeriets departementschef i 2007, har været ansat i fem forskellige ministerier i sin karriere. I VK-periodens lige knap ti år var han departementschef for fem ministre i tre forskellige ministerier. Og skal man nå at være departementschef i flere ministerier, bliver det svært at nå at være det ret længe hvert sted. Ser man på, hvor længe departementschefer bliver på deres post, er dette tal også markant lavere end tidligere.

Figur 3 viser tydeligt, at departementscheferne ikke i samme grad som tidligere repræsenterer kontinuitet og særlig historisk indsigt i ministeriernes forretningsgange. I VK-perioden var de afgående departementscheferes anciennitet i gennemsnit 5,4 år mod det dobbelte i 1970. Gennemsnittet trækkes væsentligt op af departementschefer som Michael Lunn (godt 20 år i Justitsministeriet) og Anders Troldborg (godt 14 år i Forsvarsministeriet).

De departementschefer, der sad kortest tid, var Claes Nilas med kun 6 måneder i Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender og Kristian Wendelboe med 8 måneder i Velfærdsministeriet. Christian Schönau nåede ligeledes en stormombrust karriere som departementschef. På lidt under fem år nåede han at betjene fem forskellige ministre inden for to forskellige ressortområder. Her fortrænges i nogen grad eventuelle idealer om kontinuitet og om en departementschefs indsigt i historikken på et ministeriums ressortområde. Måske derfor tiltrak det

Figur 3. Departementschefernes anciennitet.

Departementschefernes gennemsnitlige anciennitet. For 1960-1990 er tallet målt på, hvor mange års anciennitet de siddende departementschefer havde ved de nævnte nedslag. For VK er der målt på de departementschefer, der fratrådte en stilling i perioden. Det er målt som departementschefstilling pr. ministerium som i Tabel 2.

Schönau at forlade sin omskiftelige departementschef-karriere for at blive hofchef – hvis der er én dansk institution, der præges af kontinuitet og som sjældent skifter lederen ud, er det vel om nogen Kongehuset.

Data antyder altså, at departementscheferne i ringere grad end tidligere i dag vil være den person, som ministrene kan gå til, hvis de vil høre, hvordan ‘man plejer at gøre’ i ministeriet. Der tegner sig derudover et mønster af ressortområder, der har haft særlig stor udskiftning i både departementschefskontoret og ministerkontoret, hvor de skiftende ministre måske eller kunne have haft brug for en departementschef, der kendte organisationen bedre. I VK-perioden ses, at Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggender og social-, miljø- og til dels sundhedsområdet især har været præget af særlig organisatorisk ustabilitet på det øverste ledelsesniveau. På de tre førstnævnte områder havde periodens afgående departementschefer kun en gennemsnitlig anciennitet mellem 20 måneder og 3 år. I samme ministerier holdt ministrene gennemsnitligt mellem 13 til 29 måneder.¹²

Den store udskiftning på i toppen af ministerierne, kan muligvis have givet nogle til tider utilsigtede tumultariske forretningsgange i toppen af ministerierne. Ib Valsborg, der fra 1995 til 2005 var departementschef for netop Sundhedsministeriet og sidenhen Indenrigs- og Sundhedsministeriet, udtaler i den forbindelse, at „så stor udskiftning er ikke god, uanset om det er et ministerium eller en virksomhed, det drejer sig om“ (Toft 2011). Han fortsætter: „Jeg tror, at hvilken som helst minister helst vil have én at holde sig til, som fuldstændigt kender organisationen, historikken på sundhedsområdet og som samtidig

er helt hjemme i det politiske og parlamentariske system“ (Toft 2011). Til trods for den erfarne departementschefs bekymring skiftes der altså stadigt hyppigere ud i toppen af danske ministerier.

Departementschefen i det nye årtusinde

En række udsagn peger i retning af, at departementschefernes rolle er i forandring også i VK-perioden, og at de er stadigt mere centrale i det politisk-taktiske arbejde. Der til indikerer denne artikels data, at departementscheferne som gruppe på nogle punkter er anderledes end tidligere. Skulle man pege på punkter, hvor forandringen er til at overse, er det kønssammensætning og tiltrædelsesalder. Hvad de øvrige data angår, er der i VK-perioden sket ændringer siden 1970 og 1980 på alle punkter, som i nogen grad er i konflikt med det klassiske embedsmandsideal, der indledningsvis blev skitseret. Man kan pege på fire punkter, der karakteriserer departementscheferne under VK-regeringerne, herunder ift. tidligere.

For det første træder jura mere i baggrunden som den mest udbredte uddannelse blandt departementscheferne, samtidig med at de nye departementschefer ofte har erfaring fra Finansministeriet. For det andet har departementscheferne været ansat i – ud over ofte i Finansministeriet – en række forskellige ministerier i løbet af deres karrierer. For det tredje er departementscheferne langt yngre, når de fratræder end tidligere. For det fjerde bliver de stadigt kortere tid på posten. Disse tre sidste punkter afviger kraftigt fra den mytiske idé om ministeriekonger, der tilbragte hele deres liv i samme ministerium. Punkt 4 er relativt stabilt siden 1990, hvorimod punkt 2 og

3 i VK-perioden markerer fortsat forandring. Departementscheferne under et bliver på denne måde i ringere grad garanteret for kontinuiteten i ministeriet og den ressortspecifikke ekspertise på tværs af skiftende regeringer og ministre.

Det største problem, som de skitserede ændringer antyder, er, at man i ministerierne top kan komme til at mangle en decideret ekspert på det givne ressortområde – både juridisk og fagligt. Netop fordi departementschefernes uddannelses- og karrieremønstre skaber et billede af generalister, der har styr på økonomi og politiske processer på tværs af ministerier og ikke til mere snævre og særegen lovgivning i de forskellige ministerier. Konkrete eksempler på denne problemstilling søger denne artikel dog ikke at bidrage med.

Det er stadig et relevant spørgsmål, om et tilsigtet apolitisk forvaltningssystem skal levere, hvad der synes at være enighed om, er en politisk-taktisk sparringspartner for skiftende regeringer og ministre. Kunne man lade ministrene udpege deres nærmeste rådgivere selv? Gennem andre undersøgelser kunne man eksempelvis interviewe enten departementschefer, ministre eller andre kilder tæt her på, for at vurdere om de skitserede ændringer har nogen konsekvenser for departementschefernes embedsførelse og hermed arbejdsvilkårene for ministrene.

Litteratur

- Bendtsen, S; Aagaard, J & Nyholm, P 2013, Bankpakkerne arkitekter, *Berlingske*, Business, 28. januar, p. 4.
- Bjørnkjær, K 2013, Ingen af os har jo de bedste erfaringer med ægteskaber, men så har vi jo hinanden, *Information*, Film & Fjernsyn, 7. februar, p. 6.
- Brandstrup, M og Skjoldager, M 2010, Politisk pres på topembedsmænd, *Politiken*, 7. november, p. 1.
- Christensen, JG 1980, *Centraladministrationen: Organisation og politisk placering*, København, Samfundsvidenskabeligt forlag.
- Christensen, JG 2005, Brecht og den gode embedsmand, in K Ronit & B Rothstein (red.): *Den Politiske Forvaltning – historiske spor i nutidens bureaukrati*, Festskrift til Tim Knudsen. København, Forlaget Politiske Studier, pp. 30-59.
- Christensen, JG 2012, Weber's Modern Form – The Persistence of Merit Bureaucracy in Danish Central Government, in D Schimanke; S Veit; HP Bull (red.), *Bürokratie im Irrgarten der Politik: Gedächtnisband für Hans-Ulrich Derlien*, Baden-Baden, Nomos.
- Christensen, JG 2012b, Ministre forgår, embedsmænd består? *Administrativ Debat*, 2012 (1), pp. 17-21.
- Christensen, JP 2000, Samspillet mellem politikere og embedsmænd – jura, etik og anstændighed, i Finansministeriet (red.), *Etik, ansvar og værdier i den offentlige sektor – en debatbog*, København, Schultz Grafisk.
- Finansministeriet 2013, *Betænkning 1537. Ministrenes særlige rådgivere – et serviceeftersyn*, København, Rosendahls-Schultz Grafisk.
- Hardis, A & Mortensen, H 2013, Bjarne eller Corydon, *Weekendavisen*, 18. januar, p. 2.
- Hegelund, S & Mose, P 2006, *Håndbog for statsministre. Politik, magt og ledelse*, København, Gyldendal.
- Hegelund, S & Mose, P 2011, *Javel, Hr. minister! Topembedsmændenes magt og ministrenes afmagt*, København, Gyldendal.
- Heyn Nielsen, P 2012, Statskundskabere leder landet, *Politiken*, 2. sektion, 10. april, p. 10.
- Heyn Nielsen, P 2012b, *Førstegangsmindre 2007-2011 og ministerholdbarhed 2001-2011*, Arbejdsrapport 2012/5, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Heyn Nielsen, P 2013, *Departementschefer under VK-regeringerne 2001-2011*, Arbejdsrapport 2013/2, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Karker, A 2002, Helge sander ikke til, *BT*, 1. sektion, 17. november, p. 34.
- Kassebeer, S & Termansen, J 2001, Hvem kan aflaste en travl statsminister? *Berlingske Tidende*, 2. sektion, 16. december, p. 7.
- Klarskov, K 2002, Navnet er Friis, Friis Arne, *Politiken*, PS, 24. november, p. 10.
- Knudsen, T 2007, *Fra folkestyre til markedsdemokrati*, København, Akademisk Forlag.
- Knudsen, T 2011, Den politiserende embedsmand i Danmark, *Nordisk administrativ tidsskrift*, 2011, vol. 3, pp. 206-211.
- Larsen, Jesper 2006, I Foghs tjeneste, Århus Stiftstidende, Sektion: Severin, 5. november, p. 6.
- Ministerialforeningen (red.) 1948, *Centraladministrationen 1848-1948*, København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Nexo Jensen, H & Lind Olsen, P 2000, De nye topembedsmænd: Topcheferes karriereforløb og ministeriers rekrutteringsmønstre, in T Knudsen (red.): *Regering og embedsmænd. Om magt og demokrati i staten*. Århus, Systime, pp. 150-188.
- Nielsen, M 2005, Miljø-Connie sparker sin topchef ud, *Ekstra Bladet*, 6. september, p. 12.
- Politiken 2012, *Miljøministeriet søger ny departementschef*, 1. sektion, 30. december, p. 13.
- Poulsen, B & Sørensen, E 2005, Ministre mellem embedsværk og regering, in K Ronit & B Rothstein (red.): *Den Politiske Forvaltning – historiske spor i nutidens bureaukrati*, Festskrift til Tim Knudsen. København, Forlaget Politiske Studier, pp. 131-154.
- Rothenborg, M 2013, Ministerieopgør: Miljøets blå chefer skal grønnes, *Politiken*, 2. februar, p. 6.
- Rutgers, MR & Jørgensen, TB 2011, *Value Dynamics in the Public Sector: A Historical Comparative Analysis of Changes in Selection Criteria for Civil Servants*, Paper presented at the Public Management Research Conference at Syracuse, June 2011.
- Schroll-Fleischer, I & Toft, ONM 2010, Vellidt nybegynder bliver socialminister, *Altinget | Sundhed*, 23. februar, lokaliseret 8. februar 2010: <http://www.altinget.dk/by/artikel/2010-2-23-vellidt-nybegynder-bliver-socialminister>
- Toft, ONM & Frandsen, KB 2011, Et underligt flagrende holdningsministerium, *Altinget | Sundhed*, 5. oktober, lokaliseret 8. februar 2013: <http://www.altinget.dk/Sundhed/artikel/et-underligt-flagrende-holdningsministerium>
- Toft, ONM 2011, Sundhedsministeriet svækkes af chef-flugt, *Altinget | Sundhed* 26. oktober, lokaliseret 8. februar 2013: <http://www.altinget.dk/artikel/sundhedsministeriet-svaekkes-af-chef-flugt>.
- Toft, ONM 2012, Kongerne af Slotsholmen, in M Bang (magasinredaktør), *Altinget | Magt*, København, Altinget.dk.
- Ussing, N 1989, Brevveksling med Tage Kaarsted baseret på egne embedsnoter dateret til foråret 1989, In T Kaarsted: Tage Kaarsted's arkiv på Statens Arkiver kasse nr. 77.
- Aarsland, L 2005, Portræt: Da Helge fra Herning blev global, *Politiken*, 26. juni, p. 4.

Noter

1. I alle beregninger er midlertidige chefer fraregnet. Det gælder især Jesper Brask Fischer, der var konstitueret departementschef i Socialministeriet, men også den afdelingschef, der havde øverste lederansvar i Finansministeriet i 2010, i ugerne efter at Christian Kettel Thomsen var overgået til Statsministeriet og før David Hellemann var tiltrådt. En departementschef i et ministerium med nye områder under sig ifm. opsplittings og sammenlægninger af ministerier betragtes ikke som en ny ansættelse. Eksempelvis betragtes Christian Schønaus ansættelse i Indenrigs- og Sundhedsministeriet som én ansættelse, selvom indenrigsområdet undervejs blev skiltet fra.
2. Se evt. Heyn Nielsen 2013, p. 1.
3. For et overblik over både personerne og stillingerne se evt. Heyn Nielsen 2013, p. 2ff.
4. For den tidlige danske centraladministration bør nævnes Ministerialforeningens udgivelse fra 1948, især bidragene af Ebba Waaben og Henry Stjernquist.
5. Tak til både Tim Knudsen og Jørgen Grønnegård Christensen ifm. arbejdet med artiklen.
6. Se fx Rothenborg 2013 eller Hardis & Mortensen 2013.
7. 'Departementschef' har været titlen siden 2009. Indtil da havde disse titel af 'direktør'.
8. Mere inferiørt kan man i øvrigt påpege, at det i alle ministerier gør sig gældende, at departementschefen tjener mere den tilhørende minister (jf. Toft 2012, 40).
9. Når termen 'departementschef' anvendes ifm. historiske data, er det inklusive direktører i Udenrigsministeriet, der først med Claus Grubes udnævnelse i 2009 begynder at benytte departementschef som titel for deres øverste administrative chef. Inkluderet er også generaldirektører for DSB og for Post- og telegrafvæsenet (til og med 1990) og formand for Atomenergikommissionen (til og med 1970). Hvor andet ikke er angivet, er data baseret på informationer fra Kraks Blå Bøger fra de respektive årgange samt diverse pressemeddelelser udsendt på Ritzau og her indhentet via Infomedia.
10. En lignende udvikling er sket blandt ministrene, jf. Heyn Nielsen 2012.
11. Se evt. Heyn Nielsen 2013, p. 22.
12. Beregninger er foretaget med inspiration hos Heyn Nielsen 2012b. For Socialministeriet gælder det, at det også dækker over posterne socialminister, velfærdsminister samt indenrigs- og socialminister.

The Nature of the State of Nature: Hobbes, Sovereignty and Biopolitics*

Benjamin Ask Popp-Madsen

Ba.scient.pol , specialestuderende ved Københavns Universitet.

„Just where it has seemed possible to define man as a political being or living being, a living being that is, on the top of that, a ‘political’ being, there too the essence of the political and, in particular of the state and sovereignty has often been represented in the formless form of animal monstrosity.“

Jacques Derrida, *The Beast & the Sovereign*

„It is as if determining the border between human and animal were not just one question among many discussed by philosophers and theologians, scientists and politicians, but rather a fundamental metaphysico-political operation in which alone something like ‘man’ can be decided upon and produced.“

Giorgio Agamben, *The Open – Man and Animal*

What is the relation between power and life and death? How does scholarship on biopower and biopolitics reshape our understanding of the human being and the political? From the vantage point of the interpretations of Thomas Hobbes’ *Leviathan* made by Michel Foucault and Giorgio Agamben, this article tries to answer these questions, and to understand the differences between the model of sovereignty and the new emerging model of biopolitics.

The study of the intersection between power and life and death – the so-called biopolitical question – is a new and innovative area of research within political theory. Biopolitical research has begun to rearrange the basic categories of both politics and human life, offering novel insights on diverse topics from modern warfare (Dillon & Reid, 2009) and humanitarian aid (Fassin, 2011), to the contemporary financial crisis (Cooper, 2010), biomedicine and bioethics (Rose, 2007; Mills, 2011). Besides empirical attempts to understand life and death in relation to power, theoretical efforts have been made to further develop Michel Foucault’s biopolitical theorizations from the 1970’s, diagnosing late modernity as the age of thanatopolitics (Esposito, 2008), necropolitics (Mbembe, 2003) or the camp (Agamben, 1998). But how does biopower differ

from notions of sovereignty? Which novel conceptions of politics and the subject does biopolitics offer?

From the outset, the biopolitical paradigm is developed as a critique of classical sovereignty. One can follow the trajectory of Foucault’s thought – from *Discipline and Punish* (1975) over *History of Sexuality* (1976) and ‘*Society Must be Defended*’ (1976) to *Security, Territory and Population* (1977) – and observe how sovereignty and biopower functions in fundamentally different ways with regard to the object of power, the power techniques and the instruments of power. As the model of sovereign power has been at the core of political thought (at least) from Thomas Hobbes to Max Weber, the articulation of biopower and biopolitics as oppositional to sovereign power suggests new ways of conceiving the political and the human being. The hallmark of the model of sovereignty is Thomas Hobbes’ *Leviathan* (1651), in which the human being as a political subject and political interaction between human beings receive its distinctively modern conceptualization. This conceptualization is acquired by a fundamental theoretical distinction between the state of nature and the state of society, and a corresponding fundamental difference in human nature and human interaction in the two states. Interestingly, the two most important biopolitical thinkers both deliver novel interpretations of Hobbes’ state of nature. Foucault shows in ‘*Society Must be Defended*’ that the state of nature is not

a state of war (Foucault, 1997: 89-111) and substitutes the Hobbesian figure of the savage with the figure of the barbarian, and Giorgio Agamben discusses in *Homo Sacer* (1998) the figure of the werewolf as opposed to Hobbes' *homo homini lupus* (Agamben, 1998: 104-111). This preoccupation with the state of nature and the theorist of sovereignty par excellence suggests that the biopolitical paradigm can be investigated through these interpretations of Hobbes. Precisely because of the theoretical differences between biopolitics and sovereignty, Hobbes and his state of nature offers a privileged vantage point for understanding the biopolitical condition.

By analysing and comparing Foucault's and Agamben's different interpretations of the state of nature, the article aim at discussing the following question: Which novel conceptions of *the political* and *human nature* are offered by the biopolitical paradigm in contrast to the model of sovereignty?

First, I will situate the article within the literature, comparing the argument to Andrew Neal (2004), George Pavlich (2009) and Katia Genel (2006), who in different ways have sought to illuminate the question of biopolitics through Foucault and Agamben's reinterpretation of Hobbes. Secondly, I will provide the interpretation of Hobbes' state of nature, which Foucault and Agamben writes against and discuss its achievements as a theoretical intervention. Thirdly, in the main part of the article, I will compare the interpretations of the state of nature made by Foucault and Agamben, and lastly I will discuss the broader implications of the biopolitical interpretations of Hobbes.

Hobbes' State of Nature and the Anthropological Machine

This article is not the first attempt to understand biopolitics through Foucault's and Agamben's interpretations of Hobbes, and I share to a certain extent the same aspiration as earlier attempts. Katia Genel, for example, characterizes the reinterpretation of Hobbes as a „perpetual definition or redefinition of the human“, and she identify the question of biopolitics with a „particular junction between two terms, power and life, which requires that both be redefined“ (Genel, 2006: 44). Andrew Neal, who emphasize Foucault's newly translated lectures 'Society Must Be Defended'¹, also focuses on political power beyond the Hobbesian model (Neal, 2004: 375), but concentrates more on the exception in Schmitt, Benjamin and Agamben. In contrast to these interpretations of biopolitics this article is concerned with a much deeper textual analysis of *Leviathan* in order to understand the detailed mechanics of biopolitics in relation to sovereignty and political subjectivity. Thus, my approach is closer to George Pav-

lich, and as such I agree with his statement that the „engagement with the *Leviathan* implies subtle ways in which Hobbes continues, after several centuries, to provide the founding backdrop to the respective attempts to think power beyond sovereignty“ (Pavlich, 2009: 23). But in contrast to Pavlich, my engagement with *Leviathan* centers on one specific element of the Hobbesian theory of sovereignty, namely the state of nature. This is due to the fact that both Foucault and Agamben discusses the concept at quite some length, but foremost because of the theoretical role, which the state of nature plays in Hobbes' construction of sovereign power and political subjectivity. Therefore, I now turn to the Hobbesian state of nature.

As the opening quote of the article by Derrida suggests, sovereignty has often been portrayed as animalistic or monstrous. This fact may come as a surprise since politics from Aristotle to Hannah Arendt has been conceptualized as a capacity and a form of interaction restricted solely to human beings. It is my fundamental claim in this section of the article that politics as an activity restricted to human beings and the politics of the state is exactly the theoretical achievement of *Leviathan*.

In order to justify this claim, I will provide an interpretation of *Leviathan* made by Sheldon Wolin and Noberto Bobbio, and mainly focus on the radical differences in human nature and human interaction, which occur as the state of nature is replaced by the state of society and sovereign power emerges. As Derrida suggests „... questions of the animal and the political, of man and beast in the context of the state, the polis, the city, the republic, the social body, the law in general“ cannot be preceded „without recognizing some privileges to the figure of the 'Wolf'“. (Derrida, 2009: 9). Thus we will begin with Hobbes' famous expression *homo homini lupus*. The condition of man as a wolf to man and the all-encompassing war in the state of nature rises due to equality in strength and the competition for scarce resources, and thus the state of nature is without any form of civilization or cultural productions: „... there is no place for industry, because the fruit thereof is uncertain, and consequently, no culture of the earth, no navigation, nor use of the commodities that may be imported by sea, ..., no knowledge of the face of the earth, no account of time, no arts, no letters, no society“ (Hobbes, 1994: 76). Furthermore, the notions of justice or a common good do not exist, and instead the human beings, in constant fear of each other, preserve their uncertain lives as aggressive wolves of the forest. This completely changes when the covenant is reached and sovereign power is established. A common sense of justice now prevails, a system of private property and rule of law is constructed² (Hobbes, 1994: 114), a private sphere with negative freedom is set up (Hobbes, 1994: 143) and finally – and most importantly

– the human being becomes a political subjects with both obligations and rights towards the sovereign (Hobbes, 1994: 144).

This transition from the state of nature to society has important implications for the later discussion on biopolitics, insofar as a radical change in human subjectivity and human interaction occurs. For Wolin, the transition from one state to another is designed to overcome the „mere nature“ of human life in the state of nature (Wolin, 1970: 25); to escape the „biological absurdity“ of the natural state in order to obtain „the highest level of human achievement, life in civilized society“ (Wolin, 2004: 235, 237).

Thus, the construction of sovereign power transforms the human being from his animal-like condition into a political subject with rights and duties, freedoms and obligations³. Furthermore, the construction of sovereign power ends the permanent war and gives rise to a society almost similar to a liberal market economy with „... the liberty to buy, and sell, and otherwise contract with one another; to choose their own abode, their own diet, their own trade of life“ (Hobbes, 1994:138), and additionally it provides the division between the private and the public sphere: „In cases where the sovereign has prescribed no rule, there the subject hath the liberty to do or forbear, according to his own discretion“ (Hobbes, 1994: 143).

In sum, the social contract and the established sovereign power creates the individualistic political subject and the politics of the state⁴. Again, this interpretation is in line with that of Wolin, who describes „the enormous difference between the chaotic state of nature and civil society“ as a difference between ‘mere nature’ and the „busy and industrious men“ of the civil state (Wolin, 1970: 24). Noberto Bobbio has made a similar interpretation of *Leviathan* as he like Wolin – and in agreement with this article’s argument – also concentrates on the radical difference between the two states, and understands Hobbes’ binary schema as „a dichotomy, which is extremely clear and simple“ (Bobbio, 1993: 197). The simplicity and clearness of the Hobbesian models lies in man’s transcendence of his flawed animal life and attainment of a qualified, political life: „For Hobbes, the state is one of these machines produced by human beings in order to compensate for the shortcomings of nature, and to replace the deficient products of nature with a product of human ingenuity“ (Bobbio, 1993: 36).

As extremely important for the biopolitical reinterpretation of Hobbes, these two co-existing moves – the transformation of human nature and human interaction – simultaneously produces the binary oppositions, which the model of sovereignty rest upon: nature versus society, public versus private, war versus peace, right versus law, obligation versus protection, sovereign versus subject and man versus animal.

As the other opening quote by Agamben suggests, the distinction between man and animal is the *fundamental metaphysico-political operation*, which produces man. Agamben proposes that the production of man happens through what he calls *the anthropological machine*⁵, a machine where „... man is the animal that must recognize itself as human to be human“ (Agamben, 2004: 26). Even though man „... sees his own image (as) always already deformed in the features of an ape ... (he) must recognize himself in a non-human in order to be human“ (Agamben, 2004: 27). Thus, Hobbes performs the theoretical operation of letting the social contract work as an Agambenian anthropological machine, which not only produces man in contrast to the animal, but produces a specific version of man: the individual with rights and duties towards the sovereign.

Derrida supports this reading, when he points to the fact that „... the contract at the origin of sovereignty excludes God just as much ... as it excludes the beast“ (Derrida, 2009: 469⁶). As both beasts and Gods are outside the contract, as the sovereign law neither applies to any of them, a distinct space for human beings as political subjects and human interaction as state politics is constructed. Or with the Aristotelian distinction between *zoé* and *bios*: the state of society and the sovereign law, while applying only to man and not to beasts and Gods, are the theoretical operation, which transforms *zoé*⁷ into *bios*, and thus makes politics possible.

Thus, the main achievement of Hobbes’ operation is the construction of an unambiguously and well-defined realm, where man as a political subject interacts with other political subjects through exchange relations and the rule of law. It is exactly this unambiguously and well-defined realm and conception of man, which Foucault and Agamben discusses and criticizes.

The Savage and the Barbarian: Foucault’s Interpretation of the State of Nature

Foucault only discusses Hobbes’ state of nature in depth one time in his entire oeuvre. This is done in his lectures at College de France in 1975-1976, ‘*Society Must be Defended*’. Foucault explicitly understands his own endeavour as an attempt „to abandon the model of *Leviathan* ... to study power outside the model of *Leviathan*“ (Foucault, 2003: 34). Tellingly, in order go beyond sovereignty, in order to understand political power *after* sovereignty, Foucault analyzes the Hobbesian state of nature. His interpretation is quite different from the one provided above, because Foucault states that there never really was a war in the state of nature, and thus that complete sovereignty is not reached in the state of society: „There are no battles in Hobbes’ primitive war, there is no blood and

there are no corpses ... We are in a theatre where presentations are exchanged, in a relationship of fear in which there are no limits; we are not really involved in war" (Foucault, 2003: 92). Thus the state of nature is characterised by a 'cold war' where the participants acts as if they are preparing for war, even though war never comes. This mode of interaction will not be abandoned, when sovereign power is instituted – Foucault gives the example from *Leviathan* where people, even in the state of society, are locking their doors and protecting their homes – precisely because it is not complete sovereignty, which is established (Foucault, 2003: 95). Therefore, there are no qualitative difference between the state of nature and the state of society, as the same logics govern the two states: „It doesn't matter whether you fought or did not fight, whether you been beaten or not; in any case, the mechanism that applies to you who have been defeated is the same mechanism that we find in the state of nature, and in the constitution of the state" (Foucault, 2003: 97). This interpretation of the state of nature focuses on one of the important theoretical implications of *Leviathan*, namely the transformation in human interaction from the war of all against all to the politics of the sovereign state.

The other important theoretical transformation, which was discussed in relation to Hobbes, is the transformation of human nature and the construction of the political subject. Foucault does not discuss the transformation of human nature when he reinterprets the state of nature, but later in the lectures he criticizes the discourse of Hobbesian sovereignty „... with its contracts, its savages, its men of the prairies and the forests, its state of nature and its war of every man against every man" (Foucault, 2003: 215). Instead of Hobbes' savage man, Foucault suggests the figure of the barbarian. The fundamental theoretical achievement for Hobbes, when transforming the savage man into the political subject, was the simultaneously construction of a system of rights and capitalist exchange. This analysis is very similar to Foucault's description of the role of the savage in the discourse of sovereignty: „... the savage is essentially a man who exchanges ... he exchange rights and he exchanges goods. Insofar as he exchanges rights, he founds society and sovereignty. Insofar as he exchanges goods, he constitutes a social body which is, at the same time, an economic body" (Foucault, 2003: 194). Therefore, the savage man is the necessary theoretical construction for establishing the political subject with rights and economic activities, and as the savage enter into social relations, „he ceases to be savage" (Foucault, 2003: 195) and is radically transformed. Foucault's barbarian is the complete opposite: He is a figure of history; he does not exist in nature, but always in relation to civilization and society, which he is excluded from. The barbarian „... does

not make his entrance into history by founding society, but by penetrating a civilization, setting it ablaze and destroying it" (Foucault, 2003: 195). This means that no transformation happens to the barbarian when he encounters society and the sovereign; the barbarian does not exchange his natural right to everything with civil rights and the right to property. In short, the barbarian does not loose his freedom when he encounters sovereign power: „... in his relationship with power, the barbarian, unlike the savage, never surrenders his freedom" (Foucault, 2003: 196). In the barbarian's relation to sovereign power, he does not transfer his natural freedom and natural rights to the sovereign in order to achieve protection and limited rights, but rather he is in a relation of freedom and ambiguity.

The most significant difference in Foucault's interpretation of Hobbes is that neither of the two transformations – the transformation of human nature and human interaction – takes place. Thus, the well-defined and unambiguous space for man and politics, which Hobbes created, is called into question. Foucault does not examine the relationship between man and animal, as Derrida and Agamben does, but instead he describes the intermediate figure of the barbarian. As I see it, Foucault's analysis of the state of nature and the barbarian is his first attempt to theorise *governmentality*, which otherwise first appears in the 1977-78 lectures. In these lectures governmentality is theorised as the exercise of power over a population at the level of biology, of the human being as a species and finally – just like the barbarian – power is exercised over free individuals, power is the conduct of conduct (Foucault, 2007). In the model of sovereignty the subject could be fully controlled and determined by the sovereign, take for example the picturesque opening scene of *Discipline and Punish* (Foucault, 1995: 3-7), but the barbarian cannot be controlled, or he will not obey because of the treat of death. Thus, the attempt to govern the human being – not in the figure of the obedient savage/subject, but the barbarian – is what establishes the new biopower: „... the ancient right to take life or let die (the sovereign power over the savage/subject) was replaced by the power to foster life or disallow to the point of death (the attempt to control the barbarian/the free subject) (Foucault, 1990: 138).

In this way, Foucault's different interpretation of Hobbes' state of nature and his substitution of the savage for the barbarian is linked to his general genealogy of power from sovereignty to biopolitics.

The Werewolf: Agamben's Interpretation of the State of Nature

In the beginning of *Homo Sacer* Agamben let us know that the biopolitical paradigm, which Foucault describes

as a distinctive feature of modernity, is in fact as old as sovereignty itself, because sovereignty has always been exercised over life (Agamben, 1998: 6). Therefore it is „*necessary to reconsider the sense of the Aristotelian definition of the polis as the opposition between life (zén) and good life (eu zén)*“ (Agamben, 1998: 7). Even though Hobbes differ from Aristotle in terms of the nature of scientific explanations, the Aristotelian polis and the Hobbesian commonwealth, as we have seen, both functions as anthropological machines, which produce the binaries between man and animal, nature and society. Thus, Agamben's objective in *Homo Sacer* is as much a reconsideration of Hobbes as of Aristotle, and the reinterpretation is obviously important for Agamben, as it is only in the intersection between sovereignty and bare life that „... *the Hobbesian mythologeme of the state of nature acquire its true sense*“ (Agamben, 1998: 105).

Whereas Foucault's interpretation of the state of nature to some extent made the transformation of human nature and human interaction, which sovereignty rest upon, impossible; Agamben's interpretation is even more radical. As the power of the sovereign in Agamben's understanding is based on the generalisation of the Schmittian exception, there is no real difference between a state of nature, a state of society and a state of exception. Thus, according to Agamben, the state of nature survives in society, precisely because the sovereign still has the natural right to punish and to exercise violence with impunity (Agamben, 1998: 35). This indeterminacy between nature and society, between forest and city, means that instead of the transition from wolf to political subject, man is to be understood as a werewolf, as „*a monstrous hybrid of human and animal – the werewolf – is, therefore, in its origin the figure of man who has been banned from the city ... the werewolf, who is precisely neither man nor beast, and who dwells paradoxically within both while belonging to neither*“ (Agamben, 1998: 105). Exactly because the sovereign in *Leviathan* still has the ultimate right to exercise violence, exactly because he can kill his subjects with impunity, the werewolf is another expression of homo sacer. As the werewolf is neither a beast, and therefore not completely outside the law, nor a human being, and therefore protected by the law „... *the Hobbesian state of nature is the exception ... in which everyone is thus the wargus*“ (Agamben, 1998: 106).

This has profound consequences for the two transformations (of human nature and human interaction), which trajectory have been followed throughout the article. In his analysis of Hobbes, Agamben's attack on sovereign power is devastating as we must „*reread from the beginning the myth of the foundation of the modern city from Hobbes to Rousseau*“ (Agamben, 1998: 109), and the

result according to Agamben is that „*All representations of the originary political act as a contract or a convention marking the passage from nature to the State in a discrete and definite way must be wholly left behind*“ (Agamben, 1998: 109). It is obvious that the main achievement of *Leviathan* – the definitive passage from nature to society and its entire vocabulary of social contracts, citizens' rights and free will – must be abandoned in Agamben's figure of the werewolf, because of the sovereign's right to kill with impunity. Therefore the relation between the subject and the sovereign is not a voluntary contractual relationship; society is not reached by a covenant made by rational individuals, but instead the relationship is characterised by the ban, by the abandonment of the law. Hereby Agamben has achieved the complete deconstruction of Aristotle's polis and Hobbes' commonwealth; he has generalised the exception and replaced the binaries of the sovereign model with a zone of total inseparability: „*The foundation is thus not an event achieved once and for all but is continually operative in the civil state in form of the sovereign decision*“, and thus achieved is „*the bare life of the homo sacer and the wargus, a zone of indistinction and continuous transition between man and beast, nature and culture*“ (Agamben, 1998: 109).

The Biopolitics Against and Beyond the Model of Sovereignty

I began the article by asking which distinctively biopolitical conceptions of the human being and the political that emerged from Foucault's and Agamben's engagement with Hobbes – or in short, how can the human being and politics be understood *beyond* sovereignty. This investigation has led to two different modes of conceptualising man and power: on one the hand a model, which can be called the *transitional model of sovereignty*, and on the other hand the *non-transitional model of biopolitics*. In the following, I will discuss these two models as they illuminate the question of the biopolitical conception of man and politics.

As argued, the theoretical intervention of *Leviathan* is the transition from nature to society, and the result is the construction of the binary oppositions, which the model of sovereignty rests upon. The most important achievement is the individualistic political subject with rights and duties, freedoms and obligations and the simultaneously construction of a public sphere governed by a system of positive laws, and a private sphere with the negative freedom for the individual. Thus the transition from nature to society happens once and for all, and it definitively changes human nature and human interaction.

I will argue that the transitional model is applied very clearly by Hobbes, and then repeated throughout the canon of political theory. If we, as Agamben urge us to do, reread the foundation of the modern city from Hobbes to Rousseau, it is obvious that the transitional model is literally at work in both Locke's *Two Treatises of Government* (1689) and Rousseau's *Discourse on the Origin of Inequality* (1754) and *The Social Contract* (1762), but if we furthermore look at contemporary political thinkers, we can identify the transitional model as well. In John Rawls' reinvention of political liberalism in *Theory of Justice* (1971), the outcome of the rational discourse behind the veil of ignorance, is believed to profoundly change the individuals' conception of justice and redistribution, as a transformation has taken place from individual self-interest to the recognition of shared principles of justice⁸.

Thus, I think it is clear how Leo Strauss could entitle Hobbes as the founder of modern political philosophy, namely because he – in a very remarkable and powerful way – is the founder of the transitional model and the originator of the foundational distinctions of the sovereign model: subject/sovereign, man/animal, rights/violence, freedom/obedience and so on.

In stark opposition to the transitional model we have the *non-transitional model of biopolitics*. It has been the aim of the article to show as literally as possible, through the engagement with very specific textual passage in the work of Foucault and Agamben, how a non-transitional model functions. In short, the non-transitional model tries to stop the autonomous working of the anthropological machine. Or with Agamben's words: „*The concepts of sovereignty and constituent power, which are at the core of our tradition, have to be abandoned or, at least, to be thought all over again. They mark, in fact, the point of indifference between right and violence, nature and logos, proper and improper*“ (Agamben, 2000: 111). What the non-transitional model has to offer, and what I have exemplified with the interpretations of Hobbes by Foucault and Agamben, is that no transition or a repeated failure of transition takes place, and therefore man and animal, nature and society inhabits a zone of indeterminacy. Just as the transitional model is visible in the trajectory of political thought, I will argue that what many so-called radical (political) thinkers have in common is exactly the adherence to the non-transitional model. When – for example – Jacques Lacan describes the continuing failure of the signifier to signify the Real, when Ernesto Laclau & Chantal Mouffe describes the over-determination of the symbolic field as the precondition for discursive struggles, or when Gilles Deleuze discusses the repetitive process of Becoming Animal, what they are aiming at is precisely the lack of successful transition from animal to political

subject, or the lack of constructing a stable subject, once and for all. In other words: They are applying a non-transitional model rather than a transitional one.

This leads to the last question of the article. If the political subject and the politics of the state was the achievement of Hobbes and the transitional model, what conception of man and politics does biopolitics and the non-transitional model offer us? What is beyond sovereignty? This is obviously the question Foucault and Agamben grapples with, when they in different ways articulate the need for leaving aside the vocabulary of the sovereign model, and it is just as clear that this vocabulary is impotent when facing new political and ethical concerns and concepts such as organ harvesting, cloning, eugenics, bio-citizenship, somatic selves and euthanasia. What is – for example – the status of individual rights when the individual and life is being redefined? How does capitalist exchange of organs and other organic material challenge individualism and tolerance? How does new techniques of surveillance and confinement challenge the open liberal society? In short, what is the result of the reconfiguration of the individual in biopolitics? What are the characteristics of politics and power in biopolitics? This is a question too vast to answer definitively, but in the light of the juxtaposition of the transitional and the non-transitional model, I dare a preliminary answer. The human being of biopolitics is a being that have lost the sacredness of personhood, rights and individuality. It is a being, which is either a part of a population, thus only seen in relation to averages and means, to flows and security and not its own individuality (Foucault), or it is a hybrid between man and animal, imbuing bare life and constantly in fear of the power of the sovereign (Agamben). The living being of the non-transitional model, in short, is a being, which is in the process of becoming human, but never completely succeeds in this transformation. Agamben suggests that „... *the relations between animals and man will take on a new form, and that man himself will be reconciled with his animal nature*“ (Agamben, 2004: 3). Agamben is certainly right that the relations have taken a new form, and thus the concept of the political and the activity of politics have changed. But it is not obvious that biopolitics is a reconciliation with our animal nature. Rather as Foucault and Agamben himself shows differently, power now aims directly at a biological component, at the *zoé* of the human being. Power operates through a calculation of biological, organic and molecular parameters, completely ignoring the formal rights of the juridical person. As the subject have been abandoned in favour of biological and molecular processes within the human, so has sovereign power with its hierarchical relations and individual rights been com-

plemented and to some extent replaced by a much more all-encompassing biopower, which leaves no aspect of human life unaffected. It is telling that the diagnoses of the contemporary age given by the biopolitical scholarship are extremely pessimistic equating modernity with the concentration camp as Agamben does in *Homo Sacer*, or reversing Foucault's politics of life into a politics of death as for example Roberto Esposito and Achille Mbembe does. Future research would benefit from a more positive and constructive understanding of the new conditions, which face individuals and political life in the age biopolitics focusing more on resistance and biopolitical self-creation.

Conclusion

The trail of investigation pursued in this article have been complicated, because it for obvious reasons is problematic to discuss an entire academic field in the light of two interpretations of Hobbes' *Leviathan*. Nonetheless, the investigation have illuminated (a part of) the basic structure of the biopolitical paradigm, and (a part of) the basic structure of the sovereign model. After all, it is not surprising that Foucault and Agamben turn to Hobbes and *Leviathan*, when they develop their theories of biopower, biopolitics and sovereignty. For with Hobbes – as also Wolin and Bobbio make clear – the transition from nature to society, from animal to man is delivered in the most clear-cut version imaginable, and the political subject, the politics of the state and the entire language of sovereignty with all its binary oppositions are established.

It is exactly the transition, which Foucault and Agamben in their interpretations of Hobbes criticize and deconstruct. The critique and the failure of transition have been showed in detailed, textual analysis, and the article demonstrates how the lack of transition and transformation in human nature and human interaction challenge the language of classical sovereignty and pose questions about its applicability to empirical questions of politics in relation to life and death. Without the firm ground of the sovereign model, politics and human nature must be rethought and re-theorised, and it is exactly this rethinking of the human and our interactions, which the biopolitical paradigm is an attempt to. The last biopolitical attempt to rethink the most foundational concepts of political thought is certainly not given, but the hugely increasing theoretical and empirical research in biopolitical problems of life and death in relation to power, shows with great conviction that the sovereign understanding of power and individuality from Hobbes and on have to be replaced – or at least complemented – by novel understandings, which also encompasses our status as

biological entities and the ways which biopower ignores the formal, juridical person and seeks to affect, control and dominate on the level biological life.

Bibliography

- Agamben, Giorgio 1998, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, Stanford University Press.
- Agamben, Giorgio 2000, *Means Without End – Notes on Politics*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Agamben, Giorgio 2004, *The Open – Man and Animal*. Stanford, Stanford University Press.
- Bobbio, Nberto 1993, *Thomas Hobbes and the Natural Law Tradition*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Cooper, Melinda 2010, 'Turbulent Worlds: Financial Markets and Environmental Crisis' *Theory, Culture & Society*, vol 27, no. 2-3, pp. 167-190.
- Derrida, Jacques 2009, *The Beast and the Sovereign, Volume 1*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Dillon, Michael and Reid, Julian 2009, *The Liberal Way of War: Killing to Make Life Live*. London, Routledge.
- Esposito, Roberto 2008, *Bios – Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Fassin, Didier 2011, *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley, University of California Press.
- Foucault, Michel 1977, *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel 1990, *History of Sexuality*, vol. I. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel 2003, „Society Must Be Defended“: *Lectures at the Collège de France, 1975-76*. New York, Picador.
- Foucault, Michel 2007, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. New York, Palgrave Macmillan.
- Genel, Katia 2006, 'The Question of Boppower: Foucault and Agamben', *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture and Society*, vol. 18, no. 1, pp. 43-62.
- Hobbes, Thomas 1994, *Leviathan*. Indianapolis, Hackett Publishing Company.
- Mbembe, Achille 2003, 'Necropolitics', *Public Culture*, vol. 15, no. 1, pp. 11-40.
- Mills, Catherine 2011, *Futures of Reproduction: Bioethics and Biopolitics*. New York, Springer.
- Neal, Andrew W. 2004, 'Cutting of the Kings Head: Foucault's 'Society Must be Defended' and the Problem of Sovereignty', *Alternatives: Global, Local, Political*, vol. 29, no. 4, pp. 373-398.
- Pavlich, George 2009, 'On the Subject of Sovereigns'. In Barbour (ed.): *After Sovereignty: On the Question of Political Beginnings*. London, Routledge.
- Rose, Nikolas 2007, *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton, Princeton University Press.
- Wolin Sheldon 1970, *Hobbes and the Epic Tradition of Political Theory*. Los Angeles, Clark Memorial Library.
- Wolin, Sheldon 2004, *Politics and Vision – Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Princeton, Princeton University Press.

Notes

- * I would like to thank Banu Bargu and James Miller for valuable comments, as well as the two anonymous reviewers from Tidsskriftet Politik for their engagement with the article.
1. *'Society Must Be Defended'* is a lecture course held at Collège de France in 1975-1976, and translated to English in 2003. Neal's article is from 2004.
 2. The subjects, of course, have no positive rights against the sovereign, not even a Lockean appeal to heaven – they have only the natural right of self-preservation – but a system of laws governs the interactions between the subjects (Hobbes, 1994: 114).
 3. Again, these rights and duties, freedoms and obligations should not be understood as applying to the sovereign, who by contract is outside the law. Instead the rights and duties should be understood as an ordered, legal space in the state of society contra the total absence of positive rights and justice in the state of nature.
 4. Even though Hobbes has been depicted as the theorist of absolutism, and even though he favoured absolutism in the actual, English politics of his day, Hobbes theory concerns the structural position of sovereignty and not absolutism. Thus the sovereign can theoretically be both an absolute king, an aristocratic body or a popular government.
 5. By the use of the concept 'anthropology' Agamben is obviously not referring to academic discipline, but rather to philosophical anthropology, i.e. the understanding of human nature.
 6. Derrida is referring to chapter 14 of *Leviathan*, page 85.
 7. Agamben, in *Homo Sacer* and with reference to Aristotle, precisely attributes *zoé* to animals, men and Gods, but only *bios* to political, human life (Agamben, 1998: 1). *Zoé*, in other words, is what disappears when the social contract as an anthropological machine creates *bios*.
 8. The claim here is not that social contract theories always subscribe to the transitional model, as this would be too simplistic. In Benedict de Spinoza's contract theory in *Theological Political Treatise* (1677), for example, no transition takes place, as reason is the sole guidance in both nature and society. Furthermore, theorists without a contract element can also be grouped in accordance to the transition in human nature and the emergence politics. David Hume understands, for example, in *Treatise on Human Nature* (1739) self-interest and passions to be the universal driving force in human nature, whereas Montesquieu in *The Spirit of the Laws* (1748) understands the variations in human nature and political experience as a complex interplay between spirit, principle of government and natural circumstances.

Formandens tale ved det 45. årsmøde for Dansk Selskab for Statskundskab

Kasper Møller Hansen

Professor, Ph.D., Formand for Dansk Selskab for Statskundskab

I forbindelse med Dansk Selskab for Statskundskabs årsmøde den 24. og 25. oktober 2013 holdte formanden tale under middagen. I år var fokus på de mange nye uddannelser, som skyder op i dansk statskundskab. Der var 136 deltagere til årsmødet. Deltagerne var bredt forankret i de fem statskundskabsinstitutioner og andre politologiske forskningsmiljøer (fx DIIS, KORA, mv.). De talte ord afveg enkelte steder fra de skrevne.

Ligesom vores forenings amerikanske pendant – APSA – er der tradition for, at formanden for selskabet holder en tale i forbindelse med årsmødet. Så det vil jeg så gøre. ‘Over there’ hvor alting – i hvert fald engang – var større, bliver talen ofte brugt til at sige noget substantielt om vores fag, formanden kommer med en løftet pegefinger til statskundskabsfælleskabet og måske et råd eller to, nu da han har den fulde opmærksomhed.

Det er jo en chance, jeg ikke kan lade glide af hænde. Så over de næste 1-2 timer vil jeg forsøge netop det. Men da jeg jo allerede fik kommenteret på den positive udvikling, statskundskabsforskningen har været igennem i min tale sidste år, vil jeg nu tale om det allervigtigste – vores studerende og vores uddannelser, som betaler gildet.

Jeg har fået hjælp af institut- og studielederne til en hurtig opdatering på situationen, og jeg må sige, at mine bekymringer blev bekræftet. Alle institutioner har kæmpet sig til øget optag, flere studerende og nye uddannelser de seneste år. Implementeringen af de nye uddannelser er endnu ikke slået igennem, men billedet er klart – vi vil komme til at uddanne langt flere de kommende år. Spørgsmålet er, hvis hale vi spiser med det øgede optag og kan det undgås? Samtidig med at indtægterne fra uddannelserne stiger og en større andel af institutternes budget dækkes af disse indtægter. I 2013 er andelen af indtægter, som dækkes direkte fra de studerende i Aarhus ca. 50 %, mens den i København og Odense ligger på ca. 60 % og på RUC på op imod ca. 70 %. De direkte indtægter fra de studerende i Aalborg udgør ca. 1/3, delvis grundet i en anden omfordelingsmekanisme internt i Aalborg. Det betyder jo også, at institutterne er enormt sårbare overfor ændringer i både optag og STÅ-takster.¹

Statskundskab-København øgede deres optag med 45 studerende årligt i 2012 på BA scient.pol. til i alt 240 årligt. Derudover har IFS-KU ca. 45 studerende med sidefag i samfundsfag, fra 2014 yderligere 45 studerende på en 2-fags bacheloruddannelse i samfundsfag, samt ca. 40 studerende optaget på en ny engelsksproget masteruddannelse i Security and Risk Management. Desuden er der stadig andre masteruddannelser undervejs, og der

er iværksat specialiseringslinjer på scient.pol. i politisk teori og ledelse og offentlig forvaltning. Samlet vil det sige, at IFS-KU vil kunne forvente at sende ca. 130 flere politologer eller samfundsfagsuddannede ud på arbejdsmarkedet hvert år, når blot de vedtagende tiltag er fuldt implementeret.

Statskundskab-Aarhus optog i 2012 265 studerende på BA scient.pol. og 30 studerende på BA i samfundsfag og ca. 60 studerende på sidefag. På BA scient.pol. er det også en stigning ift. de 240 studerende man optog tidligere. To masteruddannelser er på vej: Public Policy med et optag på 50 og en engelsksproget „Master in Social Science in Political Science Research“ med optag på 30 studerende. Alt i alt vil Århus også sende op til 130 flere studerende på arbejdsmarkedet end de gjorde for få år siden.

Så er vi oppe på 260 flere studerende, som skal kæmpe om arbejdet.

Statskundskab-Odense optog i 2013 84 BA scient.pol. og 22 på BA i samfundsfag. Det har generelt være stabilt over de senest år med en lille stigning på samfundsfag. Odense har inden for de sidste år startet to nye masteruddannelser – de engelsksprogede: Master in International Security and Law med optag på ca. 80 studerende og Master in Comparative Public Policy and Welfare Systems med optag på 23 i år. Hvis vi ser bort fra, at det er givet, at nogle studerende ville have taget den kendte cand.scient.pol. uddannelse uden de nye masteruddannelser, udklækkes ca. 100 flere studerende til arbejdsmarkedet hvert år.

Så er vi oppe på 360 flere kandidater og bachelorer – årligt.

Statskundskab-Aalborg optog 126 studerende på Politik, administration og samfundsfag i 2013 året før var tallet 159 og i 2011 120. Over de sidste par år har tendensen være stigende. Institut for Statskundskab, Aalborg Universitet har tager initiativ til to nye uddannelser, en BA i offentlig innovation og digitalisering (ca. 15 studerende) og en master i politivirksomhed (optag 22 studerende), der er placeret i København. Med de nye uddannelser vil instituttet fremover komme op på ca. 37 flere studerende årligt.

Nu nærmer vi os 400 flere nyuddannede.

Institut for Samfund og Globalisering på Roskilde Universitet optager hver år ca. 550 studerende og ca. halvdelen fortsætter på instituttets forskellige kandidatuddannelser. Over de sidste fem år har stigningen været ca. 10 %-point. Fra efteråret 2014 starter der en ny masteruddannelse International Public Administration and Politics med et optag på helt op til 200 studerende, men dog startende med et enkelt hold af ca. 30. Dvs. at når tiltagene er fuldt implementeret, vil der være ca. 230 flere færdiguddannede studerende fra instituttet årligt.

Det giver i alt 630 FLERE dimittender årligt. Det er en stigning på 30-40% årligt i forhold til blot et par år tidligere.

Alle vores uddannelser har altså øget deres optag og vil fortsat gøre det de kommende år. Hvis vi ikke tager højde for, at der også bliver flyttet studerende rundt mellem vores egne nuværende uddannelser til egne nye uddannelser og et naturligt frafald, vil vi altså have årligt op imod 630 flere studerende, end vi har i dag. Det er jo ikke tænkt, at de alle skal have et job i Danmark og ikke kun i en offentlig sektor, som er på skrump. Men der synes også at være et behov for at tænke relationen til arbejdsmarkedet ind både offentlig og privat.

For samfundets skyld (og vores dimittenders arbejdsløshed) flytter vi forhåbentligt rundt på en andel af de 630 studerende mellem vores eksisterende uddannelser, så vi ikke uddanner helt så mange. DJØF har opgjøret arbejdsløsheden for forskellige uddannelsesgrupper. I september 2013: scient.soc. 9,9 % (svarende til 340 arbejdsløse heraf ca. 170 dimittender), scient.adm. 6,1 % (svarende til 142 arbejdsløse heraf ca. 74 dimittender) mens de var lidt lavere for scient.pol. 4,0 % (svarende til 222 arbejdsløse heraf ca. 103 dimittender). Men ca. halvdelen af alle de ledige er dimittender (dvs. blev færdiguddannet inden for det seneste år). DJØF opgør også selv, at i august 2013 var den samlede dimittendledighed på 47,8 procent.² Selvom vores kandidater i stigende grad får job i den private sektor og ikke mindst i kommuner og regioner efter kommunalreformen. Synes det at være en umulighed, at der med det nuværende arbejdsmarked vil være plads til så mange nye dimittender, og jeg har end ikke set på de udvidelser, som sker på andre uddannelser fx økonomi og CBS.

Vores statskundskabsverden synes at være præget af en høj grad af stærkt begrænset, individuel, institutrationalitet, hvor alle institutterne opretter engelsksprogede masters nu og øger optaget. Vi kan selvfølgelig bare krydse fingrene for, at det nok skal gå – og vi ikke blot ender med at skabe åbne studiepladser, ikke eksisterende adgangskrav til uddannelserne og masse arbejdsløshed blandt vores dimittender i en proces hvor vi kannibalisere hinandens uddannelser også i lyset af, at vi kan forvente et fald på op til 5.000 i kommende relevante ungdomsårgange.³

Det synes åbenlyst, at institutlederne bør sætte sig sammen og tale lidt om situationen. Vi (de fem statskundskabsinstitutter) har en stor grad af monopol på de bedste uddannelser til administrative stillinger i Danmark – men denne monopolstilling kan altså kun udnyttes, hvis man forsøger som minimum at mødes jævnlige. Så vidt jeg ved, er det ikke blevet til mere end et enkelt institutledermøde de seneste fem år.

Min tid er vist opbrugt. Jeg har forsøgt at sige noget substantielt, kommet med en løftet pegefinger og giver et gratis og måske naivt råd – tal sammen! Men det er sagt med de bedste intentioner og troen på, at vi også i fremtiden kan uddanne kandidater til at varetage magten i Danmark.

Noter

1. Taksameter indtægterne fra studerende (STÅ-indtægter) fordeles ikke på samme måde internt på universiteterne. Det samme gælder indtægterne fra eksterne forskningsprojekter og publikationer. Derfor er sammenligningen på tværs ikke direkte mulig, men udviklingen inden for det enkelte universitet er mulig.
2. Opgørelsen findes på DJØFs hjemmeside – under Ledighedsstatistik. www.djoef.dk/presse-og-politik/forside/politik-og-m-ae-rkesager/undersogelser/ledighed.aspx. Tallene er fra august 2013. Sidst besøgt 23 oktober 2013.
3. 1/1 2013 er der 73.946 20-årige, 69.593 15-årige og 65.167 10-årige i Danmark. Folketal, Danmarks Statistik. Jf. <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1680>.

▷ **BØGER**

BOGANMELDELSER

62

Klaus Majgaard, 2013

Offentlig styring: Simpel, reflekteret, transformativ

64

Grahame F. Thompson, 2012

The Constitutionalization of the Global Corporate Sphere?

66

Stephen Brooks, 2013

American Exceptionalism in the Age of Obama

‘Offentlig Styring’ – sjældent simpel og ikke altid reflekteret og transformativ

Klaus Majgaard, 2013

Offentlig styring: Simple, reflekteret, transformativ

Hans Reitzels Forlag, København

336 sider, 300 kr.

I bogen *Offentlig styring* giver Klaus Majgaard sit bud på bedre offentlig styring i en tid præget af pres på samfundsøkonomien og behov for øget innovation og dialog. Majgaard argumenterer for, at styring i den offentlige sektor kan udvikles og forbedres på tre niveauer, som han kalder simpel, refleksiv og transformativ styring. Bogen definerer styring som: Når vi aftaler mål, lægger planer, koordinerer, følger op og evaluerer (s. 45). Majgaards styringsbegreb er dermed tæt koblet til relationer, foregår gennem kommunikation og er diskursivt funderet. De tre styringsbegreber samt syntesen mellem dem danner rammen for bogens opbygning og dermed også for anmeldelsens.

Ifølge Majgaard involverer „simpel“ styring fokus på formål og effekter (s. 45). Lad det være sagt med det samme: Jeg har det vanskeligt med denne betegnelse og finder begrebet misvisende. Formel styring er på ingen måde simpelt. Tværtimod er formel styring en både kompliceret og vanskelig proces. Det er Majgaard for så vidt helt opmærksom på, og hans ærinde synes ikke at være at gøre op med formel styring, men snarere at nuancere styringen. Men ved at kalde det simpel styring distance- rer Majgaard sig unødigt fra denne form for styring, og det kunne nemt være undgået med en mere præcis betegnelse. Derudover forbigår bogen en anelig litteratur om brugen af både performance management, incitament og regler, som påviser, at formel styring kan være både nødvendigt og gavnligt (se f.eks. Andersen et al. 2010, Økonomiske Incitament i den offentlige sektor for en oversigt). Majgaard bygger på et andet videnskabsteoretisk grundlag end størstedelen af denne litteratur, som har et mere empiricistisk tilsnit, og måske er det derfor, at denne del af styringslitteraturen ikke omtales i bogen. Ikke desto mindre betyder det, at bogen til dels overser de nødvendige og positive aspekter ved formel styring. Den målrationelle del af litteraturen vil hævde, at styring snarere handler om at sørge for, at bestemte interesser fremmes frem for andre.

Bogen giver en kortfattet beskrivelse af den statslige og kommunale styring gennem mål og rammer og de seneste års udvikling mod resultatbaseret styring og effektmåling. Selvom der luftes optimistiske toner om-

kring effektmålingers potentiale til at erstatte styring af processer og organisering, gør bogen en del ud af den parallelle intensivering af detailregulering på en række velfærdsområder.

En væsentlig pointe i bogen er, at styring altid argumenteres ud fra hensyn til helheden, selvom perspektivet nødvendigvis er lokalt (partikulært med Majgaards ord). Aktører kæmper derfor om at tale på helhedens vegne, men ud fra forskellige mål. Styring sker ikke kun ud fra forventninger om, hvad der er virkningsfuldt, men også ud fra hensyn til legitimitet; styringens hensyn til helheden er altså en illusion. Konflikter mellem mål som eksempelvis økonomi og kvalitet, rettidighed og lovmedholdelighed er uundgåelige, og krydspres og målkonflikt lurer. Når konflikten bryder ud, spiller aktørerne spil, hvor det gælder om at tilrane sig vinderroller og undgå taberroller. Når de styrede taber, underlægges de derfor nemt endnu strammere styring. Ifølge Majgaard slår målrationeliteten derfor før eller siden sprækker. For at komme ud over disse problemer går bogen bl.a. til den tyske filosof Hegel og slutter, at styring bør ledsages af gensidighed og anerkendelse.

Dette binder an til bogens anden del om den „reflekterede“ styring, da anerkendelsen forpligter til at være opmærksom på og reflektere over de institutionelle kontekster, styringen er indlejret i. Den offentlige sektor er kendetegnet af en række modstridende logikker, herunder NPM, offentlige værdier, bureaukrati mv. For at tage stilling til disse modstridende logikker argumenter bogen for, at styringen må gå ét skridt op ad refleksionens stige. Kapitlet tager blandt andet fat på netværksstyring og ledelse og argumenterer for, at styring må navigere mellem forskellige hensyn. Det er væsentligt at begrunde styringen på højere niveauer for at begå sig mellem disse rivaliserende rationaler. Problemet er imidlertid, at denne op- højelse i princippet kan fortsætte i det uendelige, fordi der ikke eksisterer endegyldige værdier for styring af den offentlige sektor. Løsningen er at trække sig selv op ved håret og lave en tautologisk slutning og acceptere, at styringen må foregå i åbenhed over for disse kæmpende rationaler.

Dette er emnet for bogens tredje del, som handler om den „transformativ“ styring, hvor man er åben over for

paradokserne, og hvordan forskellige tilgange kan anvendes til at bringe alle til en ny forståelse af de problemer, styringen skal løse. I afsnittet gennemgås eksempelvis forskellige læringsteorier og ikke mindst Scharmers Teori U, som har slået bredt an i den offentlige sektor inden for de seneste år. Kapitlet konkluderer således, at åbenheden giver mulighed for en mere meningsfuld styringsrelation på alle niveauer af styringskæden.

I syntesekapitlet bindes de tre styringslogikker sammen: Majgaard slår fast, at „simpel“ styring er nødvendig, men at der er behov for refleksivitet om styringens fundament og villighed til transformativitet og åbenhed for nye perspektiver undervejs. Denne proces fordrer både åbenhed og deltagelse, hvilket Majgaard kalder autenticitet og ser som en kvalitet. Styring søger at løse konflikter og paradokser, og Majgaard slutter fornuftigt, at det netop er derfor, styring er nødvendig i første omgang. Majgaard drager videre den implikation, at paradokser og konflikter skal ses som en indlejret del af styring, men det handler om at være åben over for dem.

Min kritik af bogen går først og fremmest på bogens samlede argument, som for mig bliver utydeligt i kompleksiteten. Flere dele af bogen fremstår ret abstrakte (særligt omkring Hegel og Kant) og langt fra bogens problemstilling. Den ydmyge læser (min egen forskningstradition er mindre filosofisk orienteret) skal bruge en del energi på at forstå den generelle pointe hos eksempelvis Hegel, og ud over sved på panden har det den konsekvens, at koblingen til offentlig styring flere gange fortoner sig. Bogen er rettet mod praktikere, og udfordringen vil næppe være mindre for denne målgruppe. Jeg medgiver, at forfatteren trækker pointer ud af de abstrakte passager – og flere læsere vil ganske givet finde dem akademisk udfordrende – men for en stor dels vedkommende bliver det utvivlsomt en udfordring at læse bogen og ikke mindst forstå den. Ja, styringen skal ikke bare være simpel, men også reflekteret og transformativ, men hvordan ser det ud? Og er det altid muligt?

Som jeg læser bogen leverer den et meget klart syn på, hvordan styring i den offentlige sektor *bør* være. Som en undervisningsbog på universitetsniveau mener jeg ikke desto mindre, at man skal udvise en vis forsigtighed med at give ensrettede anbefalinger. Det kræver i det mindste, at man har dokumentation for sine synspunkter. Bogen trækker på filosofisk teori, en række (primært) danske studier og derudover en række eksempler fra Majgaards egen karriere i primært danske kommuner. Eksemplerne fungerer fint til at drive pointer frem, og de gør bogen vedkommende, og forskningsresultaterne viser en side af styringen, men hvad viser den bredere forskning? Den internationale forskning? Majgaard er faktisk opmærksom på dette, og han anbefaler brugen af evidensbaserede styringsanbefalinger

(s. 303), men han er samtidig fanget i sin egen logik. Lidt skarpt kunne man hævde, at bogen med sin egen terminologi fremstår som mere præskriptiv end kausal.

Jeg mener især, at bogen underspiller betydningen af interesser, ressourcer og magt. Især kunne den politiske kontekst være uddybet. Politikernes rolle diskuteres i de fleste tilfælde meget overordnet (f.eks. s. 287). Politikernes særlige rolle trækkes ind enkelte gange, men som regel som et perspektiv blandt andre. De politiske omgivelser er ellers et grundtræk ved det offentlige, som statskundskaben konsekvent holder fast i. Bogens forhold til magt er efter min bedømmelse for egalitært. Det er uklart for mig, om Majgaard ikke mener, at nogle aktører (eksempelvis de valgte politikere eller topbureaukraterne) i mange tilfælde har en legitim ret til at definere styringen. Store grene af litteraturen har beskæftiget sig med netop disse spørgsmål, og der er skrevet danske lærebøger om emnet (eksempelvis Winter og Nielsen, 2010, *Implementering*; Christensen, Ibsen & Christiansen, 2010, *Politik og Forvaltning*), men disse perspektiver nævnes ikke i denne bog, selvom de er grundlæggende for offentlig styring. Majgaard konkluderer derimod, at „[h]vorvidt vi når frem til rationelle løsninger, afhænger helt og holdent af vores evne til at være samskabende“ (s. 274). Det kan for så vidt være rigtigt, men det er ikke åbenlyst, at hverken de styrede eller de styrende har interesser i eller ressourcer til at indgå troværdigt i disse forløb. Jeg mangler i det mindste at få dokumenteret (empirisk), at Majgaards anbefalinger giver bedre styring.

Dertil kommer, at bogen gennemgående er skrevet i et temmelig akademisk sprog. Selvom tonen generelt er veloplagt og henvendt direkte til læseren, er skrivestilen flere steder unødigt kompliceret: „Der findes altså ingen subjekter og objekter løsrevet fra begivenheden. Subjekter og objekter er snarere momenter i begivenhedens konstitution af sig selv.“ (s. 250) Denne type sætninger giver mening, men først når de er læst i sammenhæng med den omgivende tekst indtil flere gange. Det må kunne lade sig gøre at formidle det i et mere tilgængeligt sprog – især til praktikere.

Samlet set har bogen gode teoretiske pointer, og den inviterer til diskussion. Med mine indvendinger in mente mener jeg, at bogen giver stof til refleksion over styringen og dens ukohærente væsen, og jeg vil til enhver tid medgive forfatteren, at styring i den offentlige sektor er komplekst og involverer dilemmaer. Men nogle gange har aktørerne bare hverken interesse i eller ressourcer til at styre anderledes.

Christian Bøtcher Jacobsen

Adjunkt, Institut for Statskundskab,
Aarhus Universitet

Sammensat borgerskab: multinationale virksomheder og global forfatningsdannelse

Grahame F. Thompson, 2012

The Constitutionalization of the Global Corporate Sphere?

Oxford University Press, Oxford

219 sider, 600 kr.

Grahame F. Thompson har i tidligere arbejder vist sig særdeles skeptisk over for 'globalisering' som proces og begreb; hans kritik er dels, at rygtet om global enhed er stærkt overdrevet på det empiriske niveau, dels at den øgede interaktion, der trods alt finder sted på verdensplan, langt fra er så entydigt positiv, som mange globaliseringsteoretikere påstår. I *The Constitutionalization of the Global Corporate Sphere?* bygger Thompson videre på denne todelte argumentation ved dels at undersøge, i hvor høj grad multinationale virksomheder kan siges at være konstitueret i og som en samlet global sfære, dels at diskutere den normative værdi af de identificerede empiriske tendenser. Forfatninger, skriver Thompson, hører traditionelt til i nationalstatens sfære, hvor de regulerer forholdet mellem borgere og institutioner, så hvorfor dukker begrebet stadigt oftere op i forbindelse med det globale forretningsliv? Bogens titelspørgsmål er altså også dens omdrejningspunkt, og Thompson undersøger det detaljeret og nuanceret ved at betragte en (eventuel) global forretningsmæssig forfatningsproces som en 'assemblage', dvs. som en kompleks samling af mere eller mindre forskelligartede elementer og tendenser snarere end en entydig og ensrettet proces.

Denne tilgang er bogens absolutte styrke: Her er ingen lette løsninger eller forhastede forsimplinger, men i stedet omhyggelige teoretiske overvejelser og afbalance-rede analyser af de forskellige dele, der tilsammen udgør den mulige konstituering af en global forretningsverden. Undersøgelsen falder i fire hoveddele, der omkranses af indledningens 'mise-en-scene' og det afsluttende kapitels sammenkobling af delene. Det er prisværdigt, at Thompson tilbyder komplekse analyser af komplekse processer, og man bliver klogere på mange væsentlige tendenser igennem læsningen af hvert enkelt kapitel. Imidlertid er der ind imellem fare for at tabe det større billede af syne, hvilket især viser sig problematisk i det afsluttende kapitel. Nok er man på dette tidspunkt helt overbevist om, at komplekse problemer kræver komplekse løsninger, men denne læser havde alligevel håbet på en lidt mere samlet konklusion og et lidt mere detaljeret løsningsforslag.

Hvor Thompson i sin sagsfremstilling ikke foregriber nogle konklusioner, men snarere strukturerer sin fortæl-

ling som en krimi, hvor skurken først afsløres til sidst, vil jeg vove at løfte sløret for hans hovedpointe, inden jeg går videre med en gennemgang af de enkelte kapitler og deres individuelle styrker. Thompsons væsentligste bidrag består i, at han identificerer den i øjeblikket dominerende tendens som 'quasi-constitutionalization', dvs. en proces, som minder om forfatningsdannelse, men ikke helt er det. Denne tilsyneladende forfatningsmæssige regulering af forretningsverdenen er, fremgår det ved bogens afslutning, problematisk på to måder: Dels understøttes processen ikke i tilstrækkelig grad af stærke institutioner, der både har skabt den globale forfatning og kan sikre dens overholdelse; dels kan multinationale virksomheder ved at tilslutte og påberåbe sig forfatningsprocessen foregive en legitimitet, de ikke har. 'Quasi-constitutionalization' er altså både for svag (mht. politiske institutioner) og for stærk (mht. private aktører); der er tale om global *uorden*. Det er en særdeles vigtig pointe (og en som hele bogen i tilbageblik leder op til), som det er svært at sidde overhørig. Derfor kunne man have ønsket sig, at Thompson på mere direkte vis havde peget på et alternativ. Dette skal dog ikke trække fra de mange indsigter, man opnår undervejs, og som det er vanskeligt at fremlægge i kortform; lad mig alligevel forsøge at opsummere indsigterne kapitel for kapitel for så at vende tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt Thompson efterlader læseren i totalt limbo eller faktisk skitserer en vej ud.

Som nævnt sætter kapitel 1 bogens scene. Det sker via en gennemgang af de ændrede forretningsbetingelser for multinationale virksomheder, som finanskrisen ifølge Thompsons analyse har forstærket, men faktisk ikke er eneårsag til: Øget uro og usikkerhed og deraf følgende øget politisk regulering og offentlig bevågenhed. Thompson fokuserer på de reguleringsmæssige udviklinger, eller med hans egne ord: "this book is mainly about the shaping of the terrain of corporate regulation and governance through the further forging of juridical and constitutional frameworks for that activity to take place" (p. 9). Det er dette terræn, som betegnes 'quasi-constitutionalization': Et tredimensionelt felt bestående af 1) (territorielt) afgrænsede juridiske beføjelser, 2) forskellige typer af (international) lov og ret og 3) (teoretisk informerede)

forfatningsformer. Hver dimension beskrives, analyseres og vurderes i de følgende kapitler.

I kapitel 2 fokuseres der på den tredje dimension, hvorved der opstilles en teoretisk ramme for at undersøge, om og hvordan multinationale virksomheder kan opfattes som globale borgere. Thompson tager for det første spørgsmålet om, hvad en forfatning egentlig er, op til overvejelse og leverer en overbevisende kritik af de tilgange til global forfatningsdannelse, der enten baserer sig på en højere moral eller en dybere strukturel sandhed. Særligt kritikken af Jürgen Habermas' ideal om en fælles rationalitet er interessant: „This amounts to him asserting that juridification and adjudication should be conducted according to the persona of the reasonable/rational man – a man like himself in fact“ (p. 30). Hvor besnærende det end kan være at opstille og operere ud fra normer, der passer på én selv og dermed gør det lettere at forstå og afgrænse forfatningsdannelsen, er det hos Thompson ikke en reel løsning. I stedet må man se forfatninger som sociale praksisser, der begrænser det økonomiske og politiske handlerum samt definerer borgernes rettigheder og pligter; man må forholde sig til faktiske empiriske udviklingstendenser i stedet for til teoretiske idealer. For Thompson er en særligt vigtig udviklingstendens det neoliberale fokus på teknologier til selvregulering: Reguleringen af og tilsynet med økonomiske forhold flyttes i stigende grad fra offentlige institutioner til private aktører, og det er baggrunden for de multinationale virksomheders stadigt mere centrale rolle i den globale forfatningsdannelse.

I kapitel 3 og 4 undersøges denne rolle i to runder: Først (kapitel 3) defineres 'global corporate citizenship' (GCC) i relation til – og som forskellig fra – corporate social responsibility (CSR). Hvor CSR nok handler om virksomhedens sociale ansvar, forbliver denne tilgang forankret i forretningen; over for dette går GCC videre i begribsen af virksomheden som borger. Dernæst (kapitel 4) diskuteres konsekvenserne af, at virksomheder tiltager sig og tilskrives status som globale borgere. Problemet er, at virksomhederne i høj grad opnår status som borgere, men ikke i samme omfang opfører sig som borgere; de får altså rettigheder, men ikke pligter, og de kan ikke i tilstrækkelig grad gøres ansvarlige for deres handlinger. Som Thompson konkluderer: „responsibility needs to be accompanied by *accountability*“ (p. 119). Dette har især at gøre med den første af de tre opstillede dimensioner: Multinationale virksomheder kan nok hævde status som ansvarlige borgere, men der findes ikke tilstrækkelige juridiske beføjelser, som kan holde dem op på deres borgerlige ansvar.

Kapitel 5 fokuserer på den anden dimension: Eksisterende lovgivning, som måske (måske ikke) kan levere en modvægt til virksomhedernes uregulerede (og derfor i foruroligende grad uforpligtende) ansvarlighed. Analysen viser, at der nok findes forpligtende global administrativ lovgivning, fx procedurer for at klage over brud på aftaler og regler, men at disse på ingen måde kan ses som udtryk for, at der er ved at opstå en global borgerlig offentlighed – eller et globalt demokrati. Dermed er der tale om 'rule by law' snarere end 'rule of law'; virksomheder og andre aktører kan bruge loven til deres egen fordel i stedet for at være styrede af og forpligtede på lovgivningen.

Dermed er vi fremme ved kapitel 6 og kan genoptage den tidligere skitserede kritik af bogen som helhed. Thompson foregriber faktisk kritikken, idet han påpeger, at der er tale om meget komplekse tendenser, som ikke alle trækker i samme retning. Han anerkender dog også, at det ikke fritager ham fra ansvaret for at give en samlet konklusion og vurdering. Konklusionen er som indikeret, at den dominerende tendens i retning af 'quasi-constitutionalization' af det globale forretningsliv ikke er baseret på – og heller ikke fører i retning af – en global økonomisk og politisk orden. Vurderingen er, at denne tendens langt fra er ønskværdig, men er der nogle alternativer? Det er her Thompsons detaljerede, nuancerede og velafvejede tilgang viser sin begrænsning, for den tilbyder ingen vej ud. Nogle læsere vil måske finde, at dette er en styrke – at det er befriende med en realistisk og pragmatisk analyse, der forbliver tro mod sig selv og ikke pludselig forfalder til ubegrundet eller utopisk normativitet, men er realisme nødvendigvis det samme som kynisme, for ikke at sige afmagt? Thompson peger selv på, at en styrkelse af mellemstatslige og multilaterale institutioner og aftaler, fx WTO, vil kunne danne modvægt til tingenes nuværende uorden – at der her er en mulighed for lige så stille at fortsætte og styrke en eksisterende udviklingstendens, som på sigt kan vise sig mere omfattende og vigtigere end overordnede reformforslag og dramatiske forandringer. Forhåbentlig vil han forfølge og udfolde denne mulighed i sit kommende arbejde.

Sine Nørholm Just

Lektor, ph.d.,

Department of Business and Politics,
Copenhagen Business School

Er Obamas USA exceptionelt?

Stephen Brooks, 2013

American Exceptionalism in the Age of Obama

Routledge, New York USA

154 sider, £24.99 (paperback)

Til trods for den voldsomme stigning i antallet af profetier om USA's snarlige fald som supermagt i kølvandet på USA's relative tilbagegang i indflydelse, er USA fortsat en exceptionel nation. Det er den kontante udmelding fra Stephen Brooks, der i sin nye bog argumenter for, at de to debatter er forskellige og bør holdes adskilt. „American exceptionalism“ er et omstridt historisk begreb, der grundlæggende hævder, at USA er kvalitativt anderledes end andre stater som et resultat af landets særlige historie. Det opstod før USA blev en supermagt, og selvom USA's velstand, magt, og indflydelse sidenhen er blevet forbundet med begrebet, er American exceptionalism ikke betinget af USA's supermagtsstatus.

Brooks baserer sit argument på en undersøgelse American exceptionalism indenfor fem områder: Forholdet mellem individ og stat, religions betydning, USA's rolle i verden, forfatningen, og den amerikanske drøm (i form af socioøkonomisk mobilitet). I sin gennemgang skelner Brooks mellem American exceptionalism som politisk narrativ i den indenrigspolitiske debat og som en realitet i forhold til USA's rolle i internationale affærer og i sammenligning med andre lande. Brooks afgørende påstand er, at der er tale om mere end blot et narrativ, og at USA forbliver exceptionel, på trods af at landet på nogle punkter i dag er mere lig andre vestlige demokratier end tidligere (16). Samtidig med at han hævder, at USA er reelt exceptionel, konkluderer han endvidere, at fortællingen er så stærk som aldrig før: „Indeed, in the age of Obama, the narrative of American exceptionalism is perhaps a more influential political force in the domestic politics of the United States than at any point in the country's history since the heyday of Manifest Destiny.“ (125).

Brooks starter med at placere debatten om American exceptionalism i dens nuværende kontekst af den økonomiske krise, valget af Obama i 2008 (der er blevet beskyldt for ikke at tro på American exceptionalism) og den verserende debat omkring USA's relative tilbagegang i forhold til fremadstormende økonomier. Dernæst introducerer han de historiografiske positioner inden for studiet af American exceptionalism, som også løbende bliver inddraget gennem bogens tematiske kapitler.

Det er en overordentlig vanskelig opgave at skrive en balanceret og nuanceret bog om et så politisk følsomt

og svært håndterbart emne som American exceptionalism. Ikke desto mindre lykkes det langt hen ad vejen for Brooks, selvom man selvfølgelig kan være uenig i hans konklusion om, at USA er exceptionel. Hvorvidt man accepterer den påstand, afhænger i høj grad af, hvordan man definerer exceptionel. Hvordan opstiller man mål for, hvad der kræves, for at noget kan betegnes som exceptionelt? Det er et vanskeligt spørgsmål at besvare – ikke mindst når man beskriver emner, der ikke altid er kvantificerbare. Og Brooks giver da heller aldrig en tilfredsstillende definition for hvad, der skal til. Brooks anvender nemlig primært kvalitative analyser af historiske tekster, den offentlige debat, politiske taler, medier og kultur. I kapitlerne om religion, udenrigspolitik og den amerikanske drøm inddrager han dog kvantitative undersøgelser, hvoraf nogle sammenligner USA med andre lande. Brooks holder dog fast i, at studier af den offentlige debat giver en bedre indsigt i betydningen af ideer, symboler og institutioner end statistik, som klart er brugbar, men ofte kan være misvisende (11). Han betegner selv sin tilgang som 'induktion informeret af filosofi og historie' i stil med den anvendt af Alexis de Toqueville i hans klassiske værk 'Demokrati i Amerika' og den franske filosof Bernard-Henri Lévy, da han rejste i sin landsmands fodspor i 2005.

Kapitlet om forholdet mellem individ og stat giver en overbevisende gennemgang af, hvorledes amerikanernes syn på statens rolle og individets frihed adskiller sig fra dem, man finder i andre vestlige demokratier, og Brooks forklarer fint, hvordan dette bidrager til den voldsomme modstand imod Obamas sundhedsreform. Brooks sporer to strømninger i amerikansk tænkning omkring individuel frihed: Frihed fra statsindblanding eksponeret af folk som Thomas Jefferson, David Thoreau og Ronald Reagan. Og frihed betinget af statsindblanding som det kom til udtryk i Franklin D. Roosevelts *New Deal*, Lyndon B. Johnsons *Great Society* og senest *Obamacare* (34). Den førstnævnte er langt mere dominerende i USA end i andre vestlige demokratier, og sammen med en udbredt mistro imod staten er det ifølge Brooks afgørende for USA's exceptionelle status i forholdet mellem individ og stat.

I behandlingen af religion kombinerer Brooks analysen af historiske strømninger med en række kvantitative

undersøgelser. Han afviser, at USA's skulle være på vej imod en tiltagende sekularisering, og hævder i stedet, at religion med dens enorme indflydelse på både indenrigs- og udenrigspolitik kan siges at være det mest afgørende element af American exceptionalism (45). Ifølge Brooks indtager religion og tro en særlig fremtrædende rolle i det offentlige rum og den politiske debat, som man ikke finder andetsteds i vestlige demokratier. Det er med til at forklare, hvorfor emner som abort og homo-ægteskaber optager så meget plads i samfundsdebatten (48).

Oven på otte år med George W. Bush blev valget af Obama hilst velkommen over det meste af verden. Ifølge Brooks var en afgørende del af forklaringen på Obamas popularitet, at store dele af omverdenen opfattede Obama som en præsident, der ikke tog American exceptionalism som sit udgangspunkt for USA's forhold til resten af verden (61). Brooks hævder videre, at uanset hvad man måtte mene om amerikansk udenrigspolitik, er det en realitet, at USA's indflydelse siden Anden Verdenskrig har været exceptionel (62). Som han også viser, går American exceptionalism i internationale forhold dog længere tilbage end USA's status som supermagt. Fortællingen starter med puritanere og deres forestillinger om at være et udvalgt folk med en særlig mission, som det blev artikulert af John Winthrop på vej over Atlanten i 1630. Fortællingen har siden ændret karakter og er mest nævneværdigt gået fra at være religiøs til i højere grad at være politisk, men grundtanken består. Brooks behandler desuden kort betydningen af USA's opfattelse af at være isoleret fra resten af verden – og hvordan denne har ændret sig siden terrorangrebet den 11. september, samt en håndfuld statistikker omkring amerikanernes syn på blandt andet militær magt og international engagement. I sin konklusion argumenterer Brooks for, at USA vil forblive den afgørende magt i international politik for nu – militært såvel som økonomisk (133).

Herefter vender Brooks tilbage til det indenrigspolitiske, hvor han i sin gennemgang af forfatningens exceptionelle rolle for det amerikanske samfund behandler fire nøglelementer: Begrænset statsmagt, veneration for forfatningen, original hensigt og suverænitæt (85). Det følges op med et kapitel om den amerikanske drøm, og det er det kapitel, hvor Brooks argument står svagest. Baseret på en lang række statistikker konkluderer Brooks noget modvilligt, at USA ikke længere er exceptionel, når det kommer til social mobilitet: „What was once a solid pillar of American exceptionalism no longer distinguishes America from other affluent democracies. But Americans, including Black and Latino Americans, continue to believe in the dream.“ (117). Slutningen af citatet rummer Brooks' argument om, hvorfor USA alligevel bør betegnes som exceptionel. Trods et de facto fravær af en

særlig socioøkonomisk mobilitet i USA lever troen på den amerikanske drøm fortsat i bedste velgående, og ifølge Brooks er den exceptionel.

Brooks konkluderer undervejs, at enkelte faktorer som amerikanernes religiøsitet (45) og USA's overlegne militærmagt (82) hver især alene er nok til at retfærdiggøre, at USA betegnes som exceptionel. Det fremstår som en noget tynd konklusion. Ikke mindst fordi en betegnelse af USA som exceptionel alene på baggrund af militærmagt, som Brooks tilslutter sig på side 82, ikke lever op til hans indledende definition af American exceptionalism som noget kvalitativt, der ikke er bundet på USA's stormagtsstatus. Hvis det skal give mening at tale om American exceptionalism, må man kunne dokumentere, at USA skiller sig afgørende ud på en række parametre. Ellers er påstanden for let at skyde ned med henvisning andre landes exceptionelle status på enkeltområder.

Sådanne lidt letkøbte konklusioner er dog mindre skønhedspletter i en ellers velskrevet og velunderbygget bog. Der er tale om et meget ambitiøst værk, der afdækker en bred vifte af samfundsområder over en enorm tidsperiode på et meget begrænset antal sider. Det betyder nødvendigvis, at der til tider er tale om en lidt flygtig behandling af de forskellige emner som for eksempel kapitlet om religion, der bare fylder 17 sider. Man savner derfor til tider en dybere behandling af emnerne, og enkelte steder kan man stille spørgsmålstegn ved Brooks' prioriteringer. Det er så meget desto mere imponerende, at Brooks alligevel formår at kondensere så store mængder materiale til en sammenhængende fortælling, uden at den røde tråd går tabt.

Brooks har begået en bog, der på imponerende vis samler de vigtigste argumenter og historiografiske positioner inden for studiet af American exceptionalism – både de der bekender sig til begrebet, og de der kritiserer det. Alle hovedværkerne omtales, og der leveres en række illustrative citater. På den måde fungerer bogen som en god introduktion for læsere, der ikke er bekendt med feltets litteratur. Samtidig formår Brooks at fremstille et klart og provokerende argument, der gør bogen til et interessant indspark i den tilsyneladende uendelige debat omkring, hvorvidt USA er en exceptionel nation. Den er således også interessant læsning for eksperter inden for feltet, og uanset læserens baggrund vil bogen oplyse og provokere på samme tid.

Rasmus Sinding Søndergaard

Ph.d.-studerende, Center for Amerikanske Studier,
Syddansk Universitet

Abstracts

THE DEMOCRATIC ARGUMENT FOR ABSOLUTE FREE SPEECH

Sune Løgaard

The article considers the claim that absolute freedom of speech is a necessary precondition for democratic legitimacy based on a reconstruction of an argument offered by Ronald Dworkin. The question is why free speech should be a precondition for democratic legitimacy and why it should be so extensive that hate speech laws limiting free speech should be rejected? The article accounts for the concepts of legitimacy and democracy, analyses the legitimacy argument for free speech, and discusses a number of problems with it.

THE TRUTH AND THE INVISIBLE HAND

Klemens Kappel

The paper discusses a version of laissez-faire regarding freedom of speech and public debate according to which truth will prevail in a free and open exchange of views, which is one important reason there should be no restrictions on freedom of speech, and why we should reject restraining social norms regulating the exchange of views. The paper argues that this view is far too optimistic by considering various interpretations of the idea that a free and open exchange of ideas is conducive to truth. This analysis suggests that the desirable epistemic effects of deliberation are deeply dependent on a sufficient proportion of deliberators complying with norms for proper deliberation, that is norms requiring sincerity, truthfulness, openness and so on. The paper finally considers the nature of this form of regulation of our deliberation and speech behaviour.

STATE NEUTRALITY AND FACTUAL DISAGREEMENT

Morten E.J. Nielsen and Martin Marchman Andersen

The main question pursued in this paper concerns whether (political) neutrality of justification – i.e., the idea that the state ought to be neutral vis-a-vis conceptions of the good – implies that the state ought to be neutral vis-a-vis (at least certain) forms of empirical facts. We argue that this is not the case. Mainstream liberal neutralism does not advocate any form of neutrality regarding facts. However, it might be claimed that it is unclear why non-neutrality regarding facts does not imply some form of disrespect for citizens insofar as non-neutrality regarding conceptions of the good can imply such disrespect, according to neutralists. We argue that non-neutrality regarding facts does not necessarily imply disrespect, and hence that the ideal of respecting citizens is not necessarily compromised by state non-neutrality regarding facts. Hence, liberal neutrality of justification is not compromised by state non-neutrality regarding facts.

HYPOCRITICAL POLITICIANS, DEMOCRACY AND THE MEDIA AGENDA

Kasper Lippert-Rasmussen

This article explores how accusations of hypocrisy function in political debates in the media. On the basis of a definition of hypocrisy I argue that the strong media focus on hypocritical politicians: 1) gives an incentive for politicians to avoid subscribing to norms that are difficult or costly to comply with; 2) that often it is tied to the fallacy of inferring from the flaws of hypocritical politicians to the claim that the norms they

subscribe to are flawed; 3) constitutes structural power that significantly affects the possibility of putting certain, especially egalitarian, issues on the political agenda.

▶ **THE PERMANENT SECRETARIES OF THE VK-ERA – THE WIZARDS OF OZ**

Peter Heyn Nielsen

Denmark has upheld a pure merit civil service, but an ever increasing workload is burdening the ministers, forcing the permanent secretaries to take part in a large part of the political work, which ideally would be assigned only to the ministers. This article explores who the persons were, that held office as permanent secretaries in Denmark during the Liberal-Conservative governments from 2001 to 2011 in a historical perspective. Data shows that these permanent secretaries on several criteria differ significantly from what has been the Danish tradition. The criteria on which the greatest changes have taken place are education, age of leaving office, terms in office and former careers.

▶ **THE NATURE OF THE STATE OF NATURE: HOBBS, SOVEREIGNTY AND BIOPOLITICS**

Benjamin Ask Popp-Madsen

The large amount of theoretical debates over the notion of biopolitics originally emerges from Michel Foucault's discussions of sovereignty, disciplinary power and biopolitics. Here, biopolitics is conceptualised as a qualitatively different and modern regime of power developed in contrast to the model of sovereignty. The ultimate theorist of sovereignty in the canon of Western political thought is Thomas Hobbes, and in *Leviathan* two important transitions for the sovereign model takes place: the human being transcends his animal-like condition and becomes a subject, a transition from the image of *homo homini lupus* to the image of the political subject, and the relation between human beings changes from the of war of all against all to the politics of the state, thus the possibility of politics emerges. Interestingly, as the concept of biopolitics is developed against the backdrop of this theory of sovereignty, both Michel Foucault and Giorgio Agamben delivers detailed interpretations of Hobbes' state of nature. By analysing these interpretations, the article tries to understand the emergence of a distinctively biopolitical conception of man and the political in contrast to the conceptions in the paradigm of sovereignty.

INFORMATION TIL BIDRAGYDERE

Manuskripter modtages med glæde. Kontakt eventuelt redaktionen for at præsentere en synopsis over det planlagte bidrag.

POLITIK bringer tre former for bidrag.

1. Artikler på op til 6000 ord
2. Review-essays på op til 3000 ord.
3. Boganmeldelser på op til 1600 ord.

Artikler skal levere et fagligt og i bred forstand politisk relevant argument. De skal gøre det til en læser, der ikke nødvendigvis er inde i den specifikke og specialiserede akademiske debat. Alle artikler skal forsynes med korte overskrifter, der kan lede læseren igennem argumentet.

Review-essays skal behandle en række bøger, der bidrager til den samme debat eller det samme forskningsområde.

Boganmeldelser formidler, hvad en bogs fokus er, hvad dens grundlæggende argument er, hvad dens teoretiske approach er, og hvilket emne eller case den behandler. Derudover bør der leveres en kritisk evaluering af bogens argument.

Alle artikler og review-essays underkastes anonym refereebedømmelse. Bidrag må ikke have været publiceret tidligere.

Mængden af kvalificerede bidrag betyder, at redaktionen kan være tvunget til at udskyde eller returnere bidrag, selv efter de har passeret første refereegennemgang.

POLITIK optager artikler på dansk, svensk og norsk samt artikler på engelsk efter forudgående aftale med redaktionen. Redaktionen forbeholder sig ret til at redigere i det indsendte materiale.

Artikler i Tidsskriftet POLITIK registreres med abstracts i Worldwide Political Science Abstracts, International Political Science Abstracts og delvist i Sociological Abstracts.

DEADLINES OG UDGIVELSE

Artikelforslag sendes i wordformat via e-mail til Christian F. Rostbøll (cr@ifs.ku.dk). Aftaler om review-essays og boganmeldelser indgås med Kristoffer Kjærgaard Christensen (Politik@ifs.ku.dk).

POLITIK BRUGER HARVARD-SYSTEMET

Henvisninger skrives i teksten. Der angives efternavn, årstal og evt. sidetal. For eksempel således: "... (Bull 1977)" eller – hvor det er naturligt – med kun årstallet i parentes: "... Bull (1977)". Med sidetal bruges komma: "(Bull 1977, 87)". Litteraturlisten skrives således:

Bøger

Bull, H. 1995 [1977], *The Anarchical Society: A study of Order in World Politics*, 2. edn., Macmillan, London.

Kapitler i bøger

Mitrany, D. 1975, „Prospects og Integration: Federal or Functional?“, in AJR Groom & P Taylor (eds.), *Functionalism: theory and practice in international relations*, University of London Press, London.

Artikler

Smolar, A. 1996, „From Opposition to Atomization“, *Journal of Democracy*, vol. 7, no. 1, pp. 263-77.

Taler m.m

Rasmussen, P.N. 1999 „Statsminister Poul Nyrup Rasmussens redegørelse ved Folketingets afslutningsdebat torsdag den 27. maj 1999“, *Statsministeriet*, København.

Bemærk de kantede parenteser omkring udgivelsesåret for originaludgaven. Dette bruges ved nyere udgaver samt ved oversættelser.

For yderligere information om Harvard-systemet, se www.utas.edu.au/library/assist/apps/Harvardssystem_08_IBO.pdf eller **Snooks & Co.** 2002, *Style Manual*, 6th edn., John Wiley & Sons, Milton, Qld.

Brug af Ibid og op.cit. bedes undgået. Dobbeltcitationstegn bruges kun om citater, andre steder anvendes enkeltcitationstegn. Der anvendes enkeltcitationstegn ved citater i citater.

Noter bedes skrevet i slutnoter nummereret med arabiske tal.